

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ

**ΕΜΦΥΛΑ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ
ΣΤΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΓΚΡΙΜ**

ΕΛΛΗ ΤΣΟΤΣΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΝΙΚΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ ΚΩΤΟΠΟΥΛΟΣ - ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΒΑΜΒΑΚΙΔΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	5
Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ – ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	
1. Παιδική Λογοτεχνία και λαϊκά παραμύθια	
1.1. Λογοτεχνία και Παιδική Λογοτεχνία	7
1.2. Λαϊκά Παραμύθια	8
2. Φύλο, κοινωνικοποίηση και στερεότυπα	
2.1. Κοινωνικοποίηση και κοινωνική κατασκευή των φύλων	10
2.2. Στερεότυπα και στερεότυπα του φύλου	13
3. Εισαγωγή στα παραμύθια των Αδελφών Γκριμ	
3.1. Σύντομη αναδρομή στη γερμανική λογοτεχνία την εποχή των Γκριμ	16
3.2. Βιογραφικά των Γκριμ	17
3.3. Το έργο των Γκριμ	18
3.4. Τα Παραμύθια των Γκριμ	20
3.4.1. Εκδόσεις και κατηγορίες των παραμυθιών	20
3.4.2. Οι πηγές και η γλώσσα των παραμυθιών	21
3.4.3. Οι χαρακτήρες των παραμυθιών	24
4. Φύλο και στερεότυπα στα παραμύθια των Γκριμ	
4.1. Χαρακτηριστικά των φύλων	26
4.1.1. Γυναικεία πρότυπα	26
4.1.2. Φύλο και δυνάμεις της φύσης	27
4.1.3. Φύλο, ομιλία και σιωπή	27
4.1.4. Φύλο, παραβατικότητα και τιμωρία	29
4.2. Φεμινιστικές κριτικές	30

B. ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΑ ΕΜΦΥΛΑ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ

5. Μέθοδος εργασίας και επιλογή παραμέτρων έρευνας	
5.1. Χαρακτήρες: είδη και ταξινόμηση ανά φύλο	38
5.2. Βασικοί ανθρώπινοι χαρακτήρες: καλοί - κακοί ανά φύλο	39
5.3. Ήρωες ανά φύλο	39
5.4. Χαρακτήρες δυναμικοί / αδύναμοι ανά φύλο	40
5.5. Κοινωνική άνοδος / κάθοδος ηρωίδων	41
5.6. Σιωπή και απομόνωση ανά φύλο	41
5.7. Παραβατικότητα και τιμωρία ανά φύλο	41
6. Πίνακες καταγραφής δεδομένων σε σχέση με τις παραμέτρους	
7. Επεξεργασία πινάκων και εξαγωγή συμπερασμάτων	
7.1. Πλήθος χαρακτήρων ανά φύλο	86
7.2. Πλήθος καλών και κακών βασικών χαρακτήρων ανά φύλο	88
7.3. Πλήθος ηρώων ανά φύλο	89
7.4. Πλήθος βασικών χαρακτήρων με δυναμικότητα / αδυναμία ανά φύλο`	92
7.5. Πλήθος ηρωίδων με κοινωνική άνοδο / κάθοδο	95
7.6. Πλήθος χαρακτήρων με σιωπή και απομόνωση ανά φύλο	99
7.7. Πλήθη χαρακτήρων και περιπτώσεων παραβατικότητας και τιμωρίας ανά φύλο	103
8. Σύνοψη συμπερασμάτων	111
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	 117

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία αφορά τη μελέτη των έμφυλων στερεοτύπων στα παραμύθια των αδελφών Γκριμ. Πρόκειται για ένα θέμα πολύ ενδιαφέρον και επίκαιρο, καθώς τα στερεότυπα των φύλων που περιέχουν τα παραμύθια παίζουν σημαντικό ρόλο στην οικοδόμηση στάσεων και συμπεριφορών των παιδιών και στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους. Όπως είναι γνωστό, πράγμα που διαπίστωσα και από την εμπειρία μου στα νηπιαγωγεία, κατά την πρακτική άσκηση των σπουδών μου ως νηπιαγωγού, τα παιδιά αποκτούν μιμητικές συμπεριφορές των χαρακτήρων ανάλογα με το φύλο τους και ιδιαίτερα ταυτίζονται με τους ήρωες των παραμυθιών.

Επέλεξα να ασχοληθώ στη διπλωματική μου εργασία με τα παραμύθια των Γκριμ, διότι είναι ιδιαίτερα δημοφιλή και αγαπητά στα παιδιά. Θυμάμαι και τον εαυτό μου ως παιδί που διάβαζα τα πιο γνωστά παραμύθια τους, όπως είναι η Χιονάτη, η Κοκκινοσκουφίτσα, η Σταχτοπούτα, η Ραπουνζέλ, ο Χάνσελ και η Γκρέτελ και φανταζόμουν ότι βρίσκομαι κι εγώ μέσα στον μαγικό και υπερφυσικό κόσμο των παραμυθιών. Τα παραμύθια των Γκριμ είχαν εντυπωθεί στο μυαλό μου ως κάτι διασκεδαστικό και συνάμα διδακτικό. Οι σύγχρονες τάσεις, που θέλουν όλες οι εκφάνσεις της προσωπικής και κοινωνικής ζωής των ανθρώπων να εξετάζονται και σε σχέση με τις διαφορές των δύο φύλων και με τις φεμινιστικές οπτικές, με οδήγησαν να εμβαθύνω στο σύνολο των παραμυθιών των Γκριμ και να επιλέξω ως θέμα της έρευνάς μου τα στερεότυπα των φύλων στα 211 παραμύθια των Γκριμ. Πολλές φεμινίστριες κριτικοί (όπως οι Bottigheimer, Tatar, Kamenetsky, Κανατσούλη), που ερεύνησαν εις βάθος τα παραμύθια των Γκριμ, υποστήριξαν ότι αυτά περιέχουν έμφυλα στερεότυπα.

Σκοπός της εργασίας μου είναι να εξετάσω αρχικά αν υπάρχουν στα παραμύθια αυτά έμφυλα στερεότυπα, ποια είναι και σε ποια παραμύθια εμφανίζονται, και να συσχετίσω τα εξαγόμενα της έρευνάς μου με τις απόψεις των φεμινιστριών κριτικών για το φύλο στα παραμύθια των Γκριμ, όπως αυτές έχουν διατυπωθεί στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία.

Η εργασία μου περιλαμβάνει δύο μέρη. Το πρώτο μέρος είναι το θεωρητικό - εννοιολογικό πλαίσιο, και αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η έννοια της Παιδικής Λογοτεχνίας και των λαϊκών παραμυθιών. Στο

δεύτερο αναλύονται ως έννοιες η κοινωνικοποίηση, η κοινωνικοποίηση του φύλου, τα στερεότυπα και τα στερεότυπα του φύλου. Στο τρίτο κεφάλαιο αναφέρονται στοιχεία από τη βιογραφία των Γκριμ, οι εκδόσεις και οι κατηγορίες των παραμυθιών, οι πηγές και η γλώσσα τους, καθώς και ορισμένα στοιχεία για τους χαρακτήρες τους. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά του φύλου και οι φεμινιστικές κριτικές σχετικά με τα στερεότυπα στα παραμύθια των Γκριμ.

Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει την έρευνα για τα έμφυλα στερεότυπα στα παραμύθια των Γκριμ, η οποία αποτελείται επίσης από τέσσερα κεφάλαια (πέμπτο, έκτο, έβδομο και όγδοο). Στο πέμπτο κεφάλαιο περιγράφονται η μέθοδος εργασίας, που είναι η ποσοτική ανάλυση, και η επιλογή των παραμέτρων της έρευνας. Στο έκτο καταγράφονται οι πίνακες των δεδομένων σε σχέση με τις παραμέτρους. Στο έβδομο κεφάλαιο γίνονται η επεξεργασία των πινάκων που περιέχουν τα στοιχεία που προέκυψαν από την ποσοτική ανάλυση και η εξαγωγή των σχετικών συμπερασμάτων. Στο όγδοο και τελευταίο κεφάλαιο υπάρχουν τα γενικά συμπεράσματα. Η εργασία ολοκληρώνεται με την απαραίτητη βιβλιογραφία.

Για την εκπόνηση της εργασίας μου, σημαντικό και χρήσιμο ήταν το υλικό που μου πρόσφερε ο επιβλέπων καθηγητής μου κ. Νίκος Φωτόπουλος και τον ευχαριστώ θερμά για τη βοήθεια και καθοδήγησή του καθ' όλο το διάστημα της ασχολίας μου με τη διπλωματική μου εργασία.

Επίσης ευχαριστώ και τους καθηγητές - μέλη της τριμελούς επιτροπής της διπλωματικής μου εργασίας, τον κ. Τριαντάφυλλο Κωτόπουλο για την αμέριστη συμπαράστασή του και την κ. Ιφιγένεια Βαμβακίδου για τη σημαντική υποστήριξή της με υλικό και οδηγίες που μου έδωσε.

A. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ – ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1. Παιδική Λογοτεχνία και λαϊκά παραμύθια

1.1. Λογοτεχνία και Παιδική Λογοτεχνία

Λογοτεχνία είναι η τέχνη του λόγου, δηλαδή η παραγωγή γραπτών κυρίως κειμένων που προκαλούν στους αναγνώστες αισθητική απόλαυση. Επιπλέον, όμως, η λογοτεχνία αποτελεί βασικό μέρος του κοινωνικού μηχανισμού, καθώς αποτελεί ένα από τα μέσα κοινωνικοποίησης των παιδιών (Rockwell, 1974: 20). Η κοινωνικοποίηση αυτή γίνεται μέσα από τη γλώσσα, που δεν είναι η γλώσσα της καθημερινής ομιλίας, αλλά αυτή της αφηγηματικής λογοτεχνίας. Η λογοτεχνία έχει στόχο να ενεργοποιήσει τη συνείδηση των ανθρώπων και να τους ευαισθητοποιήσει για το τι συμβαίνει στον κόσμο. Απαραίτητη είναι εκείνη η έμπνευση, η ιδέα που θα μετατρέψει ριζικά τα γνωστικά δεδομένα σε τέχνη, θα ενσωματώσει όλα τα βιώματα του συγγραφέα και θα βοηθήσει το παιδί να αποκτήσει αισθητική καλλιέργεια.

Η Παιδική Λογοτεχνία οδηγεί τα παιδιά όχι μόνο στην ψυχαγωγία και την απόλαυση αλλά και στην πνευματική καλλιέργεια. Συμβάλλει στην ανάπτυξη της αισθητικής αντίληψης, στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και στην ανάπτυξη ελεύθερης συνείδησης (Παπαντωνάκης & Κωτόπουλος, 2011α: 113). Κατά την Πέτροβιτς - Ανδρουτσοπούλου (1983: 12), το παιδικό βιβλίο είναι *«το αισθητικό δικαιωμένο κείμενο, που γράφεται από μεγάλους και απευθύνεται σε παιδιά, και που πρωταρχικός του σκοπός είναι να τα φέρει σε επαφή με το αισθητικό φαινόμενο της τέχνης και ειδικότερα της λογοτεχνίας»*. Τα έργα της Παιδικής Λογοτεχνίας διακρίνονται από την λιτότητα του λόγου, την απουσία σαρκασμού και βωμολοχιών και την αμεσότητα της αφήγησης (Πέτροβιτς - Ανδρουτσοπούλου, 1990: 138-140). Επίσης, χαρακτηρίζονται από συντομία, ενεργό δράση, διαλόγους, φανταστικό στοιχείο, απλότητα και περιπέτεια, με πλοκή έντονη και γρήγορη και με υπόθεση που έχει ένα ξεκάθαρο πλαίσιο. (Κανατσούλη, 1997: 31-32). Πραγματεύονται φανταστικές ή πραγματικές καταστάσεις, που σχετίζονται με τις εμπειρίες που έχει το

παιδί, με την καθημερινότητα του, με το κοινωνικό περιβάλλον, αλλά και γενικότερα με τα προβλήματα και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι.

Η Παιδική Λογοτεχνία μεταδίδει συγκίνηση, επιδρά στη ψυχοσύνθεση και στην ιδεολογία του αναγνώστη και προσπαθεί να τον καλλιεργήσει αισθητικά. Ειδικά όταν ο συγγραφέας δεν γράφει με πρόθεση τον διδακτισμό, αλλά επειδή θέλει να μεταφέρει αυτά που πιστεύει ως αληθινά, τότε θεωρείται ότι τα κείμενά του εκπέμπουν έναν πιο γνήσιο χαρακτήρα στα παιδιά (Καλλέργης, 1994: 16-32). Αυτού του είδους η λογοτεχνία εξευγενίζει τον άνθρωπο και βελτιώνει το ήθος και τον χαρακτήρα του. Η παιδική λογοτεχνία έχει σκοπό πέρα από την αισθητική και πνευματική καλλιέργεια να συμβάλλει και στη γενικότερη αγωγή του παιδιού. Δηλαδή επιδρά στην προσωπικότητα του παιδιού, στον ψυχισμό και την συμπεριφορά του.

Παράλληλα, η Παιδική Λογοτεχνία προσφέρει πολλές αλήθειες ζωής και για αυτό τον λόγο τα λογοτεχνικά έργα θεωρούνται τεκμήρια μιας εποχής και αντανακλούν το κοινωνικό και ιστορικό περιβάλλον της εποχής. Οι συγγραφείς των παιδικών βιβλίων δεν έχουν στόχο μόνο να ψυχαγωγήσουν αλλά και να διδάξουν τις πολιτιστικές αξίες και τα κοινωνικά στάνταρντς της εποχής τους (Κανταρτζή, 2003: 107). Έτσι, τα παιδικά βιβλία αποτελούν δείκτες για τα κοινωνικά στερεότυπα και έχουν καθορίσει τα στερεότυπα της κοινωνίας για την ανάπτυξη των ανδρών και των γυναικών.

1. 2. Λαϊκά Παραμύθια

Από τα πρώτα και πιο αγαπητά είδη της παιδικής λογοτεχνίας είναι τα παραμύθια, τα οποία είναι φανταστικές διηγήσεις, που βρίσκονται στην σφαίρα του υπερφυσικού, του μαγικού και στοχεύουν στη ψυχαγωγία και την ευχαρίστηση του αναγνώστη.

Κατά τον Γεώργιο Μέγα (2014: 229), το παραμύθι είναι *«η θελκτική ιστορία, που με ποιητική φαντασία πλάττεται από τον κόσμο του θαυμασίου και μαγικού, ενώ δεν υπόκειται καθόλου εις τους όρους της πραγματικής ζωής, προσαρμόζεται όμως ως επί το πλείστον τόσο τελείως προς το περιβάλλον, τα ήθη και έθιμα, τους μύθους και τας δοξασίας του λαού, ώστε γίνεται κομμάτι από την ζωή του, παίρνει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του λαού»*. Ο χώρος και ο χρόνος στα παραμύθια είναι υπερβατικοί και το υπερφυσικό - μαγικό στοιχείο θεωρείται δεδομένο (Παπαντωνάκης &

Κωτόπουλος, 2011β: 31). Αρχικά η διήγηση παραμυθιών γινόταν προφορικά από τους λεγόμενους παραμυθάδες και θεωρείται από τα πιο παλιά είδη λογοτεχνίας.

Το παραμύθι είναι ιδιαίτερα δημοφιλές στα παιδιά μικρής ηλικίας, εφόσον είναι φανταστική διήγηση που θέλει να διασκεδάσει τον ακροατή και να τον παρασύρει σε κόσμους μαγικούς. Παράλληλα, όμως, συμβάλλει στην αγωγή του παιδιού, καθώς μέσα από τα παραμύθια το παιδί μαθαίνει για τις αξίες και τα πρότυπα που πρέπει να προβάλλονται. Τα παραμύθια χαρακτηρίζονται από αοριστία τόπου και χρόνου. Ακόμα και τα πρόσωπα των ιστοριών είναι ανώνυμα. Οι ήρωες έχουν ονόματα με βάση τα εξωτερικά ή τα φυσικά τους χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα η Σταχτοπούτα, η Χιονάτη, ο Κοντορεβυθούλης και άλλοι. Δεν ισχύουν στα παραμύθια οι φυσικοί νόμοι και η ανθρώπινη νομοτέλεια. Όπου δεν μπορούν να τα καταφέρουν οι άνθρωποι εμφανίζεται το θαύμα και το μαγικό στοιχείο. Ο κόσμος του παραμυθιού είναι κάτι το φανταστικό, το ξεχωριστό. Δεν έχει καμιά σχέση με την καθημερινή ζωή, όπου όλα είναι περιορισμένα και υπάρχουν κάποια όρια. Χαρακτηρίζεται από την παιδική αντίληψη και το αίσθημα του ονείρου. Σύμφωνα με την Βασιλειάδου (1986: 104), *«το παραμύθι είναι μία κατεξοχήν λαϊκή τέχνη. Είναι καθρέφτισμα της ζωής. Είναι ιστορίες, που αποτελούν μέρος της διανοητικής και πνευματικής κληρονομιάς των λαών και αγκαλιάζουν την παράδοση αλλά και ολόκληρη την επιστήμη, που απόκτησε ο άνθρωπος και κληροδότησε η μία γενιά στην άλλη»*.

Τα παραμύθια που προέρχονται από την λαϊκή παράδοση είναι τα λαϊκά παραμύθια και τέτοια, όπως θα δούμε παρακάτω, είναι κατ' εξοχήν τα παραμύθια των αδελφών Γκριμ. Οι λαϊκές παραδόσεις είναι φανταστικές διηγήσεις που πλάθει ο λαός με βάση τις δοξασίες του για ορισμένους τρόπους και ορισμένα όντα. Διαφέρουν από τα λαϊκά παραμύθια στο χωροχρονικό πλαίσιο, εφόσον αναφέρονται σε συγκεκριμένες διαστάσεις χώρου και χρόνου, πιστεύονται από τον λαό ως αληθινές, και σε αυτές συνυπάρχουν ο υπερφυσικός με τον φυσικό κόσμο. Επίσης, οι ήρωες των λαϊκών παραδόσεων αποδέχονται το πεπρωμένο, ενώ στα λαϊκά παραμύθια οι ήρωες αγωνίζονται για τους στόχους τους (Αυδίκος, 1994: 121-124).

Τα λαϊκά παραμύθια θεωρούνται τα πιο δημοφιλή αναγνώσματα για μικρά παιδιά. Αυτό συμβαίνει επειδή έχουν ως στόχο να αναπτύσσουν τη φαντασία των παιδιών και τη δημιουργικότητα τους, να οξύνουν το νου τους και να τα φέρουν σε επαφή με τα ήθη και τα έθιμα, την παράδοση και τον πολιτισμό των κοινωνιών στα οποία αναφέρονται. Επίσης το λαϊκό παραμύθι έχει παιδαγωγική αξία. Διαπαιδαγωγεί τα παιδιά, επειδή μέσα σε αυτό αντικατοπτρίζονται οι αξίες και τα πρότυπα της

εποχής από την οποία πηγάζουν. Επομένως, τα λαϊκά παραμύθια απεικονίζουν ιστορικές και πολιτισμικές πραγματικότητες (Παπαντωνάκης & Κωτόπουλος, 2017: 535) και, από την άποψη αυτή, προσφέρονται ως υλικό για έρευνα σε κοινωνικά θέματα της εποχής τους. Επίσης, μέσα από αυτά καλλιεργείται η εθνική και η πανανθρώπινη συνείδηση, καθώς η ανάπτυξη θεμάτων με ηθικό περιεχόμενο δείχνει ότι οι λαοί σε όλο τον κόσμο έχουν παρόμοιες αξίες και πεποιθήσεις.

Στα περισσότερα λαϊκά παραμύθια παρατηρείται ότι υπάρχει το σχήμα καλού και κακού. Αρχικά υπερισχύει το κακό ενώ πάντα στο τέλος θριαμβεύει το καλό. Το καλό νικά το κακό, η εξυπνάδα νικά την σωματική δύναμη, η αθωότητα μαζί με την εντιμότητα έχουν ως αποτέλεσμα την επιβράβευση. Επομένως, το ηθικό στοιχείο χαρακτηρίζει το λαϊκό παραμύθι, καθώς προέρχεται από την ηθική συνείδηση των ανθρώπων. Όμως, βασικός σκοπός του παραμυθιού δεν είναι τόσο να διδάξει, όσο να συντελέσει στην τέρψη και την ψυχαγωγία του ακροατή ή αναγνώστη. Αντίθετα, οι μύθοι και οι παροιμίες έχουν χαρακτήρα ηθικοδιδασκτικό. Δηλαδή θέλουν να διδάξουν διάφορες αξίες στα παιδιά, μέσα από την αφήγηση ή να τα προτρέψουν να ακολουθήσουν τους σωστούς τρόπους συμπεριφοράς και τα σωστά πρότυπα.

2. Φύλο, κοινωνικοποίηση και στερεότυπα

2.1. Κοινωνικοποίηση και κοινωνική κατασκευή των φύλων

Το βασικό στοιχείο με το οποίο λειτουργεί ομαλά μια κοινωνική ομάδα ή γενικότερα μια κοινωνία είναι η κοινωνικοποίηση των ατόμων της. Η κοινωνικοποίηση είναι η συνεχιζόμενη μαθησιακή διαδικασία με την οποία το άτομο γίνεται μέλος μιας κοινωνίας, μιας ομάδας και ενός πολιτισμού (Χατζηδήμου, 2002: 142). Είναι, όμως, ευρύτερη έννοια από την αγωγή, καθώς αναφέρεται σε μια γενικότερη κοινωνική διαδικασία συστηματικής και μη συστηματικής, όσο και σκόπιμης και μη σκόπιμης επιρροής της κοινωνίας στο άτομο (Καλτσούνη, 2010: 23). Διαρκεί σε όλη τη ζωή του ανθρώπου, περισσότερο όμως συμβαίνει στην παιδική ηλικία. Το κάθε άτομο κοινωνικοποιείται ξεχωριστά, καθώς ο καθένας έχει τις δικές του ιδιαιτερότητες και πεποιθήσεις, προσαρμόζεται ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του πιο εύκολα ή πιο δύσκολα στο κοινωνικό περιβάλλον και αντιδρά διαφορετικά στους κοινωνικούς κανόνες. Κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησης οι άνθρωποι αποκτούν αρχές, αξίες,

πεποιθήσεις, κανόνες, πρότυπα, γνώσεις και ρόλους. Μέσω αυτής της διαδικασίας το άτομο ανακαλύπτει την ταυτότητα του, προκειμένου να ενταχθεί άμεσα στο κοινωνικό σύστημα και να γίνει ένα ενεργό μέλος μιας κοινωνίας. Επομένως, σημαντική προϋπόθεση για κοινωνικοποίηση είναι η αφομοίωση κοινωνικά αποδεκτών τρόπων συμπεριφοράς και αξιών.

Μέσα από την κοινωνικοποίηση, τα αγόρια και τα κορίτσια αντιλαμβάνονται ότι τα άτομα διαχωρίζονται σε δύο φύλα και ότι πρέπει να ενσωματωθούν σε μία από τις δύο κατηγορίες, προκειμένου να αποκτήσουν τα αποδεκτά για το φύλο τους χαρακτηριστικά, στάσεις και τρόπους συμπεριφοράς. Η διαδικασία αυτή ξεκινά από πολύ νωρίς και είναι ευρύτερα γνωστή ως *κοινωνικοποίηση του ρόλου των φύλων* ή ως *ανάπτυξη του ρόλου των φύλων*, σύμφωνα με την οποία τα άτομα δέχονται και εκδηλώνουν τα χαρακτηριστικά που συμπεριλαμβάνονται στο ρόλο του φύλου (Κογκίδου, 1990: 3). Είναι διαδικασία αρκετά πολύπλοκη, καθώς οι άνθρωποι εκπαιδεύονται για την επιλογή ρόλων και για την ένταξή τους στην κοινωνική ιεραρχία. Η κοινωνικοποίηση του ρόλου των φύλων περιέχει διαφορετικές διαδικασίες και μέσα, που χρησιμοποιούνται για ρόλους τους οποίους η κοινωνία ορίζει ως κατάλληλους για το φύλο τους (Σαββίδου, 1996: 35-46).

Η κοινωνικοποίηση του ατόμου επιτυγχάνεται από την οικογένεια, το σχολείο, τους συνομηλίκους του κ.ά. και υλοποιείται μέσα από τους ψυχοκοινωνικούς μηχανισμούς όπως είναι η μάθηση (απόκτηση τρόπων συμπεριφοράς, συνθηγιών και κανόνων), η ταύτιση (η υιοθέτηση ρόλων και συμπεριφορών) και η εσωτερίκευση (η υιοθέτηση αξιών και κανόνων ανάλογα και με τις κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες). Οι τρεις αυτοί μηχανισμοί δείχνουν τον άνθρωπο να δέχεται και να υιοθετεί χωρίς κρίση τα πρότυπα και τις συμπεριφορές που του προβάλλονται. Ωστόσο αυτό δεν συμβαίνει πραγματικά, καθώς το κάθε άτομο, ανάλογα με τις επιρροές, τα βιώματα και τα ερεθίσματα που έχει πάρει, επιλέγει ένα συγκεκριμένο πρότυπο συμπεριφοράς που του ταιριάζει και το υιοθετεί. Η εξασφάλιση υιοθέτησης και τήρησης των αποδεκτών προτύπων συμπεριφοράς, κανόνων και αξιών από τα μέλη της κοινωνίας και η αποτροπή παρεκκλίσεων από τα πρότυπα αυτά γίνεται μέσα από τον κοινωνικό έλεγχο. Οι μορφές του κοινωνικού ελέγχου είναι ο τυπικός κοινωνικός έλεγχος (θεσμοθετημένος από τους φορείς εξουσίας), ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος (που ασκείται μέσα από την κοινωνική κριτική) και ο αυτοέλεγχος (από τις αξίες και τους κανόνες συμπεριφοράς που έχει αποδεχτεί και

υιοθετήσει το άτομο από την πρώιμη κοινωνικοποίησή του) (Κασιμάτη, Γεωργούλας, Παπαϊωάννου και Πράνταλος, χ.χ.: 3.1, 3.4).

Η θεωρία του ρόλου των φύλων σχετίζεται με τις διαφορές ανάμεσα στα φύλα και απασχόλησε τους επιστήμονες από όλες τις κοινωνικές επιστήμες. Τα αίτια διαίρεσης της συμπεριφοράς των δύο φύλων έχουν ερευνηθεί τόσο σε βιολογικούς όσο και σε κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες. Οι διάφορες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν είναι ποικίλες, πολύπλευρες και εκτεταμένες. Τα συμπεράσματα σε πολλές περιπτώσεις ήταν αντικρουόμενα.

Η πιο γνωστή και παλαιότερη θεωρία για την ανάπτυξη του ρόλου των φύλων είναι η ψυχαναλυτική θεωρία του Φρόυντ, κατά την οποία τα παιδιά αποκτούν τους ρόλους που αναλογούν στο φύλο τους από την ηλικία των πέντε μέχρι έξι χρόνων, για λόγους ανατομικούς, και αυτή η ηλικία θεωρείται βασική για την ανάπτυξη χαρακτηριστικών προσωπικότητας των δύο φύλων. Οι βιολογικές θεωρίες πιστεύουν ότι η κληρονομικότητα έχει πολύ μεγάλη σημασία για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου και ότι οι διαφορές των δύο φύλων καθορίζονται από την ίδια τη φύση. Δηλαδή υποστηρίζεται ότι οι παράγοντες που διαφοροποιούν την συμπεριφορά, τις αξίες και στάσεις των δύο φύλων είναι βιολογικοί (Ριντ, 1981: 53-54).

Οι περιβαλλοντικές θεωρίες υποστηρίζουν ότι ο τρόπος συμπεριφοράς και οι στάσεις των ανθρώπων ορίζονται όχι από τους βιολογικούς και κληρονομικούς παράγοντες αλλά από τις περιβαλλοντικές επιδράσεις. Οι διαφορές στην προσωπικότητα και τη συμπεριφορά των δύο φύλων που, για τους υποστηρικτές του βιολογικού ντετερμινισμού ερμηνεύονται ως αποτέλεσμα βιολογικών προδιαγραφών, αποδίδονται στη διαφορετική αγωγή (Κανατσούλη, 1999: 22).

Οι πιο σημαντικές θεωρίες που θεωρούν το περιβάλλον κύριο παράγοντα για τις διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα είναι οι θεωρίες της κοινωνικής μάθησης και της γνωστικής και εξελικτικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης (Bandura και Huston, 1961: 311-318), τα πρότυπα συμπεριφοράς μαθαίνονται μέσω της ταύτισης και της μίμησης. Τα άτομα μπορούν να υιοθετούν τύπους συμπεριφορών που οδηγούν στην ανταμοιβή και να αποφεύγουν τύπους συμπεριφορών που τιμωρούνται.

Οι θεωρίες της γνωστικής και εξελικτικής ανάπτυξης υποστηρίζουν ότι το ίδιο το παιδί έχει ενεργό ρόλο στην ανάπτυξη και την εξέλιξή του. Δηλαδή οι απόψεις και οι εμπειρίες του για τα δύο φύλα έχουν μεγάλη σημασία. Κύριος υποστηρικτής της

θεωρίας είναι ο Kohlberg (1966), που πιστεύει ότι η κοινωνικοποίηση του ρόλου των φύλων συνδέεται άμεσα με την γνωστική ανάπτυξη των παιδιών.

Μια άλλη θεωρία για την ανάπτυξη του ρόλου των φύλων είναι η θεωρία της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, η οποία δεν θεωρεί την ανάπτυξη του ρόλου των φύλων αποτέλεσμα βιολογικών διαφορών αλλά αποτέλεσμα κοινωνικών αντιδράσεων σε αυτές τις διαφορές. Η κοινωνική αλληλεπίδραση εμπεριέχει διαδικασίες κατά τις οποίες η συμπεριφορά ενός δρώντος ατόμου επηρεάζεται από τη συμπεριφορά ενός ετέρου ατόμου, όχι μόνο μέσα από φανερές κινήσεις, αλλά και από συγκαλυμμένες προθέσεις και ψυχολογικές διεργασίες (Turner, 1988: 13-14).

2.2. Στερεότυπα και στερεότυπα του φύλου

Ο όρος στερεότυπο αναφέρεται σε διαδεδομένες πεποιθήσεις εντός μιας ομάδας ανθρώπων για τα χαρακτηριστικά συνήθως της προσωπικότητας αλλά και συχνά επίσης και τις συμπεριφορές μιας (άλλης) ομάδας ανθρώπων (Κοκκινάκη, 2006: 44-45). Τα στερεότυπα αφορούν γενικεύσεις που κάνουν τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας ως προς το πώς είναι και πώς συμπεριφέρονται τα μέλη μια άλλης ομάδας, και με βάση αυτές τις γενικεύσεις χαρακτηρίζουν με αδικαιολόγητη ευκολία πολυμελείς ομάδες ανθρώπων από ελάχιστα γενικά χαρακτηριστικά. Σχηματίζονται σε πολύ μικρή ηλικία και με βάση αυτά τα παιδιά δημιουργούν μια αντίληψη (ή και προκατάληψη) για κοινωνικές ομάδες πριν ακόμη γνωρίσουν κάποιο ή κάποια μέλη τους. Τα στερεότυπα αλλάζουν πολύ αργά και ως αποτέλεσμα ευρύτερων κοινωνικών πολιτικών και οικονομικών αλλαγών, ενώ ενισχύονται και γίνονται πιο αρνητικά όταν υπάρχει ένταση στις σχέσεις και σύγκρουση μεταξύ των ομάδων (Κοκκινάκη, 2006: 211).

Κατατοπιστική και αναλυτική είναι η περιγραφή που δίνει για τα στερεότυπα ο κοινωνιολόγος και πολιτικός Βασίλης Φίλιας (1991: 32): *«Πρόκειται για απόψεις, στάσεις ζωής και κρίσεις, που τα μέλη ενός κοινωνικού συνόλου, ενός λαού, έχουν μάθει να αποδέχονται χωρίς συζήτηση, σαν κάτι το αυτονόητο. Τα στερεότυπα είναι οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές αντιλήψεις, που μαθαίνει ένας λαός να θεωρεί σαν αυτονόητες, χωρίς κριτική επεξεργασία, χωρίς συζήτηση ή αντίρρηση. Είναι προκατασκευασμένες ιδέες, που έχουν διαμορφωθεί στη συνείδησή μας από την κοινωνία και οι οποίες εμποδίζουν να σχηματίσουμε σωστή αντίληψη για τη νέα πραγματικότητα, γιατί την απλοποιούν, τη γενικεύουν, τη διαστρεβλώνουν»*.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις δεν έχουν την ίδια σημασία. Τα στερεότυπα είναι ένα σύνολο πεποιθήσεων, ενώ η προκατάληψη σχετίζεται με μια συγκεκριμένη στάση που καθορίζεται και ελέγχεται από τα στερεότυπα.

Τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων, δηλαδή τα σεξιστικά πρότυπα, ορίζονται ως «*το σύνολο των προσχηματισμένων και υπεραπλουστευμένων κοινωνικών αντιλήψεων αναφορικά με τους τρόπους συμπεριφοράς, τις ικανότητες, τους ρόλους, τα επαγγέλματα κτλ. των ατόμων, απλώς και μόνο με βάση το φύλο τους*» (Κανατσούλη, 1999: 20). Τα στερεότυπα για τον άνδρα και τη γυναίκα είναι διαφορετικά και, συνήθως, είναι θετικότερα για τον άνδρα από ό,τι για τη γυναίκα. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των ανδρών θεωρούνται η ικανότητα, ο ορθολογισμός και η επιβολή, ενώ για τις γυναίκες η αγάπη, η στοργικότητα και η εκφραστικότητα. Τα στερεότυπα αυτά παρέχουν τα όρια και τις δυνατότητες των δύο φύλων και τα αποδέχονται και τα δύο φύλα, ανεξάρτητα από την ηλικία, την οικογενειακή κατάσταση και το μορφωτικό επίπεδο (Κανατσούλη, 1999: 20).

Καθώς η κοινωνικοποίηση βοηθά στη μετάδοση τρόπων συμπεριφοράς, αξιών και στάσεων, μέσω αυτής οι άνθρωποι μαθαίνουν να εντάσσονται και να αποκτούν συμπεριφορές και αξίες που είναι πιο κατάλληλες για το φύλο τους. Οι αντιλήψεις για το πώς πρέπει να συμπεριφέρονται τα μέλη μιας κοινωνίας ανάλογα με το φύλο τους είναι κατά βάση στερεότυπες. Επιπλέον φαίνεται ότι οι στερεότυπες αντιλήψεις επηρεάζουν τους φορείς κοινωνικοποίησης και τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης.

Τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων σχετίζονται με τον όρο «σεξισμός». Ο σεξισμός είναι μια έννοια που μοιάζει με τον ρατσισμό και αφορά το σύνολο των προκαταλήψεων και συμπεριφορών, κατά τις οποίες το ένα φύλο είναι κατώτερο από το άλλο βιολογικά, κοινωνικά, ηθικά και πνευματικά. Επομένως, στην έννοια του σεξισμού εντάσσονται οι προκαταλήψεις και οι διακρίσεις βάσει του φύλου των ατόμων και, ειδικότερα, αυτές εις βάρος των γυναικών (Κοκκινάκη, 2006: 220).

Σύμφωνα με τη Lott (1995, όπ. αναφ. στο Πηλαβάκη, 2016: 5), το γενεσιουργό πλαίσιο για τις σεξιστικές ιδεολογίες και συμπεριφορές είναι η πατριαρχική κοινωνία, στην οποία η γυναίκα θεωρείται βιολογικά, ηθικά, διανοητικά και πνευματικά υποδεέστερη του άντρα, επιτρέποντας ή και θεσμοθετώντας εναντίον της συστηματικές διακρίσεις, αρνητικές ή φοβικές κρίσεις, φυσικούς περιορισμούς.

Ο όρος σεξισμός κατά τον Marger (1999, όπ. αναφ. στο Πηλαβάκη, 2016: 9), πηγάζει από την πεποίθηση ότι υπάρχει μια έμφυτη ανωτερότητα του ενός φύλου

απέναντι στο άλλο και επομένως είναι ορθό το φύλο αυτό να έχει την κυριαρχία. Στηρίζεται στις βιολογικές διαφορές. Έχει, δηλαδή, βιολογικό υπόβαθρο και αναπαράγει κοινωνικές διαφορές στη συμπεριφορά ανδρών και γυναικών. Ουσιαστικά, ο σεξισμός υποστηρίζει και υποδηλώνει την ανδρική ανωτερότητα και υπεροχή έναντι της γυναικείας κατώτερότητας. Οι Frazier και Sadker (1975: 2) προχώρησαν ακόμη παραπέρα στον ορισμό του σεξισμού: Είναι η άποψη ότι το ένα φύλο είναι ανώτερο από το άλλο εξαιτίας της κατασκευής του, ότι η ανωτερότητα αυτή καθορίζει τη ζωή των ανθρώπων, ότι το ανώτερο φύλο έχει το δικαίωμα να επιβάλλεται, και ότι υπάρχει μία πολιτική να ενισχύονται τέτοιες απόψεις, ώστε η κοινωνία να βασίζεται πάνω σε αυτές. Ο σεξισμός, ως σύνολο προκαταλήψεων και διακρίσεων, αποτελεί είδος «κοινωνικής ευπάθειας» (για τον όρο αυτό βλ. Κυρίδης και Φωτόπουλος, 2016: 162-163), δηλαδή κοινωνική παθογένεια που συντελεί στη δημιουργία δυσμενούς περιοριστικού πλαισίου κοινωνικής δράσης, και απαιτεί κοινωνική αντιμετώπιση προς άμβλυνση των επιπτώσεων.

3. Εισαγωγή στα παραμύθια των Αδελφών Γκριμ

3.1. Σύντομη αναδρομή στη γερμανική λογοτεχνία την εποχή των Γκριμ

Οι αδελφοί Γκριμ έζησαν και έδρασαν από τα τέλη του 18ου αιώνα μέχρι και μετά τα μέσα του 19ου. Κατά την εποχή εκείνη, η Γερμανία ήταν κατακερματισμένη σε πολλά μικρά κρατίδια (Elias, 1997: 91). Η αφύπνιση του εθνικού αισθήματος στη Γερμανία δημιουργήθηκε μετά από την πίεση των Ναπολεόντειων κατακτητικών πολέμων (αρχές του 19ου αιώνα). Ενισχύθηκε χάρη στη φιλολογική άνθηση και άμιλλα συγγραφέων που κατάγονταν από διαφορετικές γερμανικές επαρχίες και στην κοινή αντίσταση κατά των γαλλικών επιδράσεων, πράγματα που συνέτειναν στην ανάπτυξη της ιδέας της δημιουργίας ενός αμιγώς γερμανικού κράτους. (Walter, 2009: 109-110). Η πολιτική ενότητα της Γερμανίας συντελέστηκε μετά τα μέσα του 19ου αιώνα και ολοκληρώθηκε το 1871.

Κατά τον 19ο αιώνα και μέχρι το 1890, η εξέλιξη της γερμανικής φιλολογίας και λογοτεχνίας ακολούθησε τρία στάδια: Τη ρομαντική εποχή (ως το 1830), την εποχή της Νέας Γερμανίας (1830-1848) και την εποχή του ρεαλισμού (1848/1850-1885/1890) (Walter, 2009: 112). Κατά τη διάρκεια της ρομαντικής εποχής, και μετά το 1806, παρατηρείται ένταση του πατριωτικού εθνικού αισθήματος, που επηρέασε την γερμανική λογοτεχνία, η οποία στρέφεται προς το εθνικό παρελθόν (Walter, 2009: 110). Μέσα στο κλίμα αυτό, το 1805 στη Χαϊδελβέργη, οι Clemens Brentano, Achim von Arnim και J. J. von Görres συνέλεξαν και εξέδωσαν λαϊκά τραγούδια από την εθνική γερμανική παράδοση. Επίσης, την ίδια εποχή, έγραψαν ιστορικά έργα και λαϊκές μυθιστορίες. Η επίδρασή τους στη γερμανική λογοτεχνία ήταν μεγάλη. Από τότε αρχίζει στη Γερμανία η μελέτη της εθνικής μεσαιωνικής λογοτεχνίας και των παραδόσεων και θρύλων του γερμανικού λαού (Chambers, Dyer, Gilies, & Reiss, 1984: 422).

3.2. Βιογραφικά των Γκριμ

Οι αδελφοί Jacob και Wilhelm Grimm είναι πασίγνωστοι συλλογείς και εκδότες γερμανικών παραμυθιών¹. Γεννήθηκαν στο Χάναου της Κεντρικής Γερμανίας το 1775 και 1786 αντίστοιχα. Όταν ήταν πέντε και έξι χρονών η οικογένεια μετακόμισε στο Σταϊνάου, όπου ο πατέρας τους εργάστηκε ως νομικός σύμβουλος. Ο πατέρα τους πέθανε όταν ο Jacob ήταν μόνο δώδεκα χρονών και ο Wilhelm έντεκα. Η οικογένεια βρέθηκε σε πολύ δύσκολη κατάσταση και μετακόμισε σε ένα πιο φτωχικό σπίτι. Το 1798 η αδελφή της μητέρας τους προσκάλεσε τα δύο αδέρφια να μείνουν μαζί της στην πόλη Κάσσελ, για να μπορέσουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους και να φοιτήσουν στο σχολείο. Τα δύο αδέρφια αποφοίτησαν από το σχολείο το 1802 και 1803 και σπούδασαν νομικά στο πανεπιστήμιο του Μάρμπουργκ, προκειμένου να ακολουθήσουν τα βήματα του πατέρα τους. Μαζί παρακολούθησαν διαλέξεις στη μεσαιωνική λογοτεχνία και το δίκαιο της αρχαιότητας και έγιναν στενοί φίλοι με τον καθηγητή Friedrich von Savigny, ο οποίος τους ενέπνευσε να μελετήσουν πέρα από τα νομικά έγγραφα, τη γλώσσα, τα ήθη και έθιμα και τις παραδόσεις περασμένων χρόνων, με αποτέλεσμα να στραφούν στη μελέτη της μεσαιωνικής γερμανικής λογοτεχνίας.

Οι Γκριμ είχαν κοινό ενδιαφέρον να εξερευνήσουν τις ρίζες της λαϊκής ποίησης (Naturpoesie). Αξιομνημόνευτα έργα στα οποία συνεργάστηκαν είναι το *Kinder- und Hausmärchen* (Παραμύθια για τα παιδιά και την οικογένεια, 1812 - 1822, που είναι γνωστά ως *Παραμύθια των Αδελφών Γκριμ*), τα οποία συνέλεξαν και κατέγραψαν από την λαϊκή προφορική παράδοση, μετά από ενθάρρυνση των Clemens Brentano και Achim von Arnim, το *Deutsche Sagen* (Γερμανικοί Μύθοι, 1816 - 1818), το *Deutsches Wörterbuch* (Γερμανικό Λεξικό), που δεν κατάφεραν να το ολοκληρώσουν και η έκδοση γερμανικών μεσαιωνικών ποιημάτων *Hildebrand und Hadubrand und das Weißenbrunner Gebet*. Έργα του Jacob είναι η *Deutsche Grammatik* (Γερμανική Γραμματική, 1819 - 1837), η *Deutsche Mythologie* (Γερμανική Μυθολογία, 1835) και η *Geschichte der deutschen Sprache* (Ιστορία της γερμανικής γλώσσας, 1848). Έργα του Wilhelm είναι τα *Altdaenische Heldenlieder, Balladen und Maerchen* (Ηρωικά τραγούδια, μπαλάντες και μύθοι αρχαίας Δανίας, 1811) και οι *Deutsche Heldensage* (Γερμανικοί ηρωικοί θρύλοι, 1829).

¹ Βιβλιογραφία για τη βιογραφία των Γκριμ, βλ. στο Ben - Amos, 2017: 83, σημ. 2. Γενική εκτενής βιβλιογραφία για τους Γκριμ και το έργο τους στο Ben - Amos, 2017: 104-121.

Ο Wilhelm πέθανε το 1861 από πνευμονική και καρδιακή ανεπάρκεια. Ο Jacob, παρά τη βαθιά του θλίψη για το θάνατο του αδελφού του, συνέχισε τη δουλειά του με αποφασιστικότητα. Τις τελευταίες εβδομάδες της ζωής του, συνέχιζε να γράφει, παρόλο που ήταν πια αρκετά αδύναμος. Εκείνο που του έδωσε δύναμη ήταν η μεγάλη συνειδητοποίηση ότι το έργο του ήταν σπουδαιότερο από την ίδια του τη ζωή και ότι ήταν αναγκαίο για τη γερμανική γλώσσα και το γερμανικό έθνος. Δουλεύοντας με αίσθημα μετριοφροσύνης, χωρίς να νοιάζεται για τη δόξα, ολοκλήρωσε δύο ακόμη τόμους του Γερμανικού Λεξικού, πριν πεθάνει το 1865. Μερικοί από τους πιο σπουδαίους γλωσσολόγους συνέχισαν το έργο του.

Οι αδελφοί Γκριμ είναι αναγνωρισμένοι σε όλο τον κόσμο σήμερα για τη συλλογή παραμυθιών τους. Ελεύθεροι από προσωπικές φιλοδοξίες, ματαιοδοξία και απληστία, ακολούθησαν τη δικιά τους αναζήτηση για γνώση και αγωνίστηκαν για υψηλούς σκοπούς. Το πνεύμα μετριοφροσύνης και ταπεινότητας που χαρακτήριζε τη δουλειά τους φαίνεται και πάνω στις ταφόπλακές τους στο Βερολίνο. Με δική τους παράκληση δεν υπήρχαν τιμητικές αναφορές, απλά μόνο οι ημερομηνίες της γέννησης και του θανάτου τους μαζί με τις απλές επιγραφές «Hier liegt Jacob Grimm» (Εδώ κείται ο Γιάκομπ Γκριμ) και «Hier liegt Wilhelm Grimm» (Εδώ κείται ο Βίλχελμ Γκριμ), (Kamenetsky, 1992: 9-34).

3.3. Το έργο των Γκριμ

Οι αδελφοί Γκριμ ξεκίνησαν να συγκεντρώνουν και να καταγράφουν λαϊκά παραμύθια, προκειμένου να διασώσουν αυτό τον λαϊκό πλούτο από τη λήθη. Είχαν επηρεαστεί από τον Γκαίτε, τους πρώτους ρομαντικούς και (όπως προαναφέραμε) τον Brentano και τον Arnim. Το έργο τους στάθηκε πολύτιμο επειδή κατέγραψαν τη εθνική γερμανική παράδοση των λαϊκών παραμυθιών και των λαϊκών ποιημάτων, αλλά και επειδή αποτέλεσε υλικό για την επιστημονική μελέτη της λαϊκής λογοτεχνίας. Τα λαϊκά τους παραμύθια στιγμάτισαν την ιστορία της παγκόσμιας λογοτεχνίας και σκέψης (Robert, 2006: 13-14).

Οι μελετητές διαπίστωσαν πολλά κοινά στοιχεία ανάμεσα στα γερμανικά παραμύθια και σε αυτά των άλλων ευρωπαϊκών λαών. Με βάση αυτές τις ομοιότητες, οι αδελφοί Γκριμ θεώρησαν ότι τα παραμύθια που κατέγραψαν είναι άριας (ινδοευρωπαϊκής) καταγωγής και πρέπει να ερευνηθούν ως απομεινάρια αρχαίων ινδοευρωπαϊκών μύθων με αλληγορικό στοιχείο. Οι Άριοι (Ινδοευρωπαϊκοί) λαοί

μετακινήθηκαν και μετέφεραν μαζί τους τη μυθολογία τους, η οποία εμφανίστηκε ξανά μέσα στα παραμύθια όλων των ευρωπαϊκών συγγενικών φυλών (Robert, 2006: 15). Υποστηρίζοντας ότι τα παραμύθια προέρχονται από αρχαίους μύθους, που έφτασαν στο στόμα των Γερμανών παραμυθιάδων του 19ου αιώνα, ο Wilhelm αναφέρει ότι «αυτά τα στοιχεία που ξαναβρίσκουμε μέσα σε όλα τα παραμύθια μοιάζουν με τα κομμάτια σπασμένης πέτρας ανάμεσα στα χόρτα και στα λουλούδια: μόνο τα πολύ προσεχτικά βλέμματα μπορούν να τα ανακαλύψουν» (Robert, 2006: 15).

Οι Γκριμ αντιλήφθηκαν τον γερμανικό λαό ως έθνος και με τα έργα τους προσπάθησαν να δημιουργήσουν τη γερμανική ενότητα, καθώς εκείνη την περίοδο τα γερμανικά εδάφη ήταν διαιρεμένα και, την εποχή των ναπολεόντειων πολέμων, βρίσκονταν υπό την κατοχή των Γάλλων. Οι Γκριμ επηρέασαν, επίσης, άλλους συγγραφείς στην Ευρώπη, που συνέλεξαν προφορικές ιστορίες από γερμανικούς πληθυσμούς ή από άλλους εθνικούς πολιτισμούς (Καπλάνογλου, 2017: 46).

Τα παραμύθια των Γκριμ χρησιμοποιούνταν μεταφορικά για να υποστηρίξουν τη γερμανική πολιτική της εποχής και τον συσχετισμό με το έθνος – κράτος. Τον 19ο αιώνα υπήρχαν σχεδόν σε κάθε γερμανικό σπίτι και χρησιμοποιούνταν από τον γερμανικό λαό για να ερμηνεύσει τον κόσμο. Τα παραμύθια αυτά, καθώς και άλλα γερμανικά λαϊκά παραμύθια, στρέφονταν στο υπερφυσικό, φανταστικό, ποιητικό και βίαιο και διέφεραν σημαντικά από τα γαλλικά λαϊκά παραμύθια, που είχαν την τάση να είναι ρεαλιστικά και κωμικά. Η συλλογή τους έγινε το δεύτερο πιο δημοφιλές βιβλίο στην Γερμανία και κατά τη διάρκεια των τελευταίων 150 χρόνων μόνο η Βίβλος το ξεπέρασε σε πωλήσεις (Zipse, 1988: 75-76 και Kamenetsky, 1992: 309).

Σύμφωνα με τον Zipse (1988: 78-79) οι Γκριμ ήταν εθνικιστές, αλλά όχι σωβινιστές. Ο στόχος τους ήταν να γράφουν και να δημοσιεύουν βιβλία που εξέφραζαν τη γερμανική κουλτούρα, που καλλιεργούσαν τη γερμανική παράδοση και που ήταν μέρος της προσπάθειάς τους να πετύχουν μια ενωμένη Γερμανία εναντίον της ιμπεριαλιστικής Γαλλίας του Ναπολέοντα. Προσπαθούσαν επίσης να κάνουν το υλικό τους πιο κατάλληλο για τα παιδιά και να εντάξουν την ιδέα της οικογένειας, την σημασία της παραδοσιακής αισθητικής και τις πολιτικές ιδέες τους στα παραμύθια. Οι Γκριμ προτιμούσαν να συλλέγουν παραμύθια που απευθύνονταν στους αναγνώστες όλων των τάξεων και όλων των ηλικιακών ομάδων. Επομένως, το έργο των Γκριμ κατέστη σημαντικό για τη γερμανική εκπαίδευση, με αποτέλεσμα να

κερδίσουν τον σεβασμό του γερμανικού λαού, καθώς αποκάλυψαν την αληθινή ταυτότητα του γερμανικού έθνους (Bottigheimer, 1989: 14).

3.4. Τα Παραμύθια των Γκριμ

3.4.1. Εκδόσεις και κατηγορίες των παραμυθιών

Τα παραμύθια των αδελφών Γκριμ έως το 1857 είχαν εκδοθεί σε επτά εκδόσεις και περιλάμβαναν συνολικά 211 παραμύθια. Τα πιο γνωστά μεταξύ αυτών είναι *Η Χιονάτη*, *Η Σταχτοπούτα*, *Ο Χανς και η Γκρέτελ*, *Η Κοκκινοσκουφίτσα*, *Ο λύκος και τα επτά κατσικάκια*, *Ο Κοντορεβουθούλης* κ.ά. Χρησιμοποιήθηκαν στο σπίτι και στο σχολείο, όπως ακριβώς και η Βίβλος, ως ένα εργαλείο για την κοινωνικοποίηση των παιδιών και όχι μόνο. Συμπεριλήφθηκαν αρχικά το 1850 σε πρωσικό πρόγραμμα σπουδών. Οι σχολικές εκδόσεις συγκέντρωναν παραμύθια των Γκριμ που μπορούσαν να σταθούν ως βάση για συζητήσεις οικογενειακής ζωής, συντροφικές σχέσεις και σχέσεις μεταξύ κυρίου και υπηρέτη ή οικοδεσπότη και φιλοξενούμενου. Οι εκδόσεις αυτές απέφευγαν τα παραμύθια που ενσωμάτωναν φαντασία όπως *Η Σταχτοπούτα*, *Η Χιονάτη*, *Ο Ρουμπελστίλτσκιν* κ.ά. (Bottigheimer, 1989: 21-23).

Τα παραμύθια των Γκριμ αποτελούνταν από τρεις τόμους. Ο πρώτος τόμος των *Παραμυθιών για τα παιδιά και την οικογένεια (Kinder- und Hausmärchen)* εκδόθηκε το 1812 από τον Ράιμερ στο Βερολίνο σε 900 αντίτυπα και περιλάμβανε 49 παραμύθια, από τα οποία ίδιοι οι αδελφοί Γκριμ συνέθεσαν τα 22, ενώ τα υπόλοιπα προέρχονταν από τη λαϊκή παράδοση. Ο δεύτερος τόμος εκδόθηκε το 1815 και περιείχε και ιταλικά παραμύθια. Το 1819 έγινε η δεύτερη έκδοση του πρώτου τόμου των παραμυθιών (*Kinder- und Hausmärchen*), ως διευρυμένη συλλογή παραμυθιών. Ο τρίτος τόμος εκδόθηκε το 1822 και περιείχε επιπλέον σημειώσεις για τον πρώτο και τον δεύτερο τόμο, καθώς και μια συγκριτική μελέτη των παραμυθιών των Γκριμ με μια συλλογή παραμυθιών από όλο τον κόσμο (Kamenetsky, 1992: 45-47).

Από την πρώτη έκδοση και μετά, τα *Παραμύθια για τα παιδιά και την οικογένεια (Kinder- und Hausmärchen)* των Γκριμ μεταφράστηκαν σε πολλές γλώσσες και έγιναν η μεγαλύτερη απόλαυση για τα παιδιά όλου του κόσμου. Στην Αγγλία και την Αμερική, άρεσαν ιδιαίτερα στα παιδιά, τα οποία μάλιστα ήταν πιο εξοικειωμένα με την πλήρη έκδοση των παραμυθιών των Γκριμ από ότι τα παιδιά στη

Γερμανία, και σε τέτοιο βαθμό, ώστε δεν καταλάβαιναν ότι τα παραμύθια προέρχονταν από άλλη χώρα (Kamenetsky, 1992: 309).

Σύμφωνα με την Kamenetsky (1992: 309-311), έχουν δημιουργηθεί τουλάχιστον τρεις κατηγορίες εκδόσεων βιβλίων με τα παραμύθια των αδελφών Γκριμ. Η πρώτη κατηγορία αποτελείται από μια ποικιλία παραμυθιών στην οποία περιλαμβάνονται τα λαϊκά παραμύθια, τα λογοτεχνικά παραμύθια και οι φανταστικές ιστορίες. Η δεύτερη κατηγορία βιβλίων αποτελείται από μια ανθολογία με διεθνή προσανατολισμό. Σε αυτή την κατηγορία των εκδόσεων, τα επιλεγμένα παραμύθια των Γκριμ είναι μαζί με άλλα γερμανικά παραμύθια κάτω από την κατηγορία «Γερμανία» ή εμφανίζονται με παραμύθια από άλλες χώρες, όπως η Γαλλία, η Ιταλία και η Κίνα. Η τρίτη κατηγορία βιβλίων είναι αφιερωμένη αποκλειστικά στα παραμύθια των αδελφών Γκριμ, είτε σε ολοκληρωμένες εκδόσεις, είτε σε εκδόσεις με τα πιο δημοφιλή παραμύθια και, ακόμα, σε εκδόσεις των παραμυθιών με φόρμα εικονοβιβλίων.

3.4.2. Οι πηγές και η γλώσσα των παραμυθιών

Οι πηγές που ερεύνησαν οι Γκριμ ήταν οι λαϊκές προφορικές παραδόσεις, κυρίως της γερμανικής υπαίθρου. Συνέλεξαν ιστορίες από απλούς ανθρώπους σε αγροτικές περιοχές. Κατέγραψαν μόνο λίγα από τα παραμύθια απευθείας από βοσκούς και αγρότες, όμως δέχτηκαν πολλές ιστορίες από φίλους και γνωστούς που τα συγκέντρωναν για τους Γκριμ, είτε προφορικά είτε γραπτά. Επίσης τους δόθηκαν πολλά παραμύθια από ανθρώπους που διέμεναν σε κωμοπόλεις ή πόλεις, από τους οποίους κάποιοι είχαν υψηλό μορφωτικό επίπεδο (Kamenetsky, 1992:113). Η αναγνώριση των προφορικών πηγών και η διερεύνηση των μεθόδων των Γκριμ δημιούργησαν πολλά προβλήματα στους μελετητές, καθώς οι Γκριμ δεν κατάφεραν να υποδείξουν τα μέρη όπου κατέγραφαν τα παραμύθια από την προφορική παράδοση ή τις περιστάσεις κάτω από τις οποίες διάφοροι γνωστοί τους είχαν καταγράψει τα παραμύθια για αυτούς. Δεν καταχωρούσαν επίσης τα ονόματα των ανθρώπων που τους βοηθούσαν στην συλλογή τους. Πολλοί κριτικοί υποστήριξαν ότι οι Γκριμ έκαναν την συλλογή όλων των λαϊκών παραμυθιών προσωπικά και απευθείας από προφορικές πηγές, καθώς ταξίδευαν σε χωριά και αγροκτήματα, προκειμένου να ακούσουν ιστορίες ακόμα και από ηλικιωμένες γυναίκες την ώρα που

έγνεθαν. Επίσης λάμβαναν κείμενα με ιστορίες μέσω ταχυδρομείου από φίλους και γνωστούς (Kamenetsky, 1992: 156).

Η ιδέα συλλογής ιστοριών από την προφορική παράδοση προερχόταν από τον Achim von Arnim, ο οποίος όμως δεν την χρησιμοποίησε ως μέθοδο. Ενθάρρυνε τους αδελφούς Γκριμ να συνεχίσουν τη συλλογή λαϊκών τραγουδιών από τη προφορική παράδοση και να επεκτείνουν τη μελέτη των μύθων και των λαϊκών παραμυθιών. Η διαφορά μεταξύ των Γκριμ και των Arnim και Brentano ήταν ότι οι πρώτοι ανασκεύαζαν τα παραμύθια με βάση τις σημειώσεις τους και άλλα αξιόπιστα έγγραφα, ενώ οι δεύτεροι δεν είχαν τον απαραίτητο χρόνο να κάνουν το ίδιο.

Η πρώτη που αφηγήθηκε παραμύθια στους Γκριμ ήταν η διάσημη αγρότισσα Viehmännin του χωριού Zwehm. Από τότε που ο Wilhelm επαίνεσε την προφορική συμβολή της στη δεύτερη έκδοση των *Παραμυθιών για τα παιδιά και την οικογένεια (Kinder-und Hausmärchen)*, οι κριτικοί πίστεψαν ότι για τους Γκριμ αντιπροσώπευε τον ιδανικό αφηγητή όλων των εποχών (Kamenetsky, 1992: 151-152). Αυτή όμως που διηγήθηκε τα περισσότερα και πιο ωραία παραμύθια του δεύτερου τόμου ήταν μια αγρότισσα στο χωριό Niedierzwehren κοντά στο Κάσσελ, η οποία μπορούσε να κρατά στη μνήμη της πλήθος παραμύθια και να τα επαναλαμβάνει με τις ίδιες λέξεις και φράσεις, προκειμένου να γραφτούν όλα όπως ήταν αληθινά. Πολλά άλλα παραμύθια καταγράφηκαν με τον τρόπο αυτό, λέξη προς λέξη (Γκριμ, 2006: 30-32).

Οι Γκριμ υποστήριζαν ότι τα παραμύθια που κατέγραψαν δεν περιείχαν αλλοιώσεις και παραποιήσεις από τους απλούς ανθρώπους που τα διηγούνταν. Χαρακτηριστικά για το θέμα αυτό αναφέρουν ότι «οι άνθρωποι που ζουν με την παράδοση, είναι προσκολλημένοι σ' αυτήν και επιμένουν στη διατήρηση και στην πιστή φύλαξη των πάντων, πολύ περισσότερο απ' ότι φανταζόμαστε ίσως εμείς που τείνουμε προς την αλλαγή και την πρόοδο. Γι' αυτό και τα παραμύθια που έχουν φτάσει έως εμάς μέσα απ' τα βάθη του χρόνου, είναι πιο λαμπερά και εντυπωσιακά» (Γκριμ, 2006: 30-32).

Οι Γκριμ μελέτησαν τη γλώσσα των παιδιών για τα παραμύθια τους. Παρατήρησαν ότι η γλώσσα των παιδιών περιλάμβανε τη γλώσσα των λαϊκών τραγουδιών, τις προσευχές, τα ρητά και τις παροιμίες, τις ομοιοκαταληξίες, καθώς και τα παιχνίδια των παιδιών, που όλα ήταν πλούσια σε πρότυπα παραμυθιών και αρχαϊκές και ιδιωματικές εκφράσεις. Οι Γκριμ ενσωμάτωσαν κάποιες πτυχές της παραδοσιακής γλώσσας των παιδιών μέσα στο κείμενό τους, προκειμένου να αποκαταστήσουν κάποιο χαμένο κομμάτι στα παραμύθια ή να προσθέσουν ζωή και

αξιοπιστία στο ύφος των παραμυθιών (Kamenetsky, 1992: 127). Ο γερμανικός λαός αναγνώρισε στη γλώσσα των *Παραμυθιών των Γκριμ για τα παιδιά και την οικογένεια* (*Kinder- und Hausmärchen*) την απλοϊκή γλώσσα της ποίησης της φύσης (Naturproesie), που ήδη γνώριζαν από τα παραδοσιακά τραγούδια, καθώς και τους μύθους, τη γλώσσα και τα παιχνίδια των παιδιών. Από τον συνδυασμό παραδοσιακών προτύπων ομιλίας με την καθομιλουμένη ομιλία, ο Wilhelm εμφύσησε νέα πνοή στη γλώσσα των λαϊκών παραμυθιών, προκειμένου να κάνει τα γερμανικά λαϊκά παραμύθια όπως συνηθίζονταν στη λαϊκή παράδοση, δηλαδή ιστορίες για όλες τις ηλικίες (Kamenetsky, 1992: 174-175). Επιπλέον, τα παραμύθια αυτά απέκτησαν σταδιακά παιδαγωγική χρησιμότητα, καθώς, πέρα από την ανάγνωση στο σπίτι για όλη την οικογένεια, άρχισαν να χρησιμοποιούνται στα σχολικά εγχειρίδια ως υλικό με παιδαγωγικές επεκτάσεις (Μουντάκη, 2017: 293). Εξάλλου, η εποχή συλλογής και συγγραφής των παραμυθιών από τους Γκριμ (αρχές 19ου αιώνα) συμπίπτει με την εποχή της ολοκλήρωσης της σταδιακής αναγνώρισης της παιδικότητας ως διακριτού τμήματος της ανθρώπινης ζωής, που συνέβη από τον 16ο ως τον 18 αιώνα (Βασιλειάδης, Ορφανίδης και Βαμβακίδου, 2017).

Η έρευνα απέδειξε ότι οι αδελφοί Γκριμ έκαναν επεμβάσεις στο αρχικό, αυθεντικό περιεχόμενο των παραμυθιών. Προσπάθησαν να συλλέξουν διάφορες εκδοχές των ίδιων παραμυθιών και τελικά στα βιβλία τους παρουσίασαν τις εκδοχές που θεωρούσαν ότι ήταν οι καταλληλότερες για το αναγνωστικό κοινό της εποχής τους (Shojaei Kawan, 2017: 125-126), τις οποίες, μάλιστα, βελτίωναν κατά την κρίση τους (Vaz da Silva, 2017: 135). Οι αλλαγές και προσαρμογές των παραμυθιών έγιναν σταδιακά από την πρώτη έκδοση (1812) μέχρι την τελευταία (1857) (Αλεξιάδης, 2017: 261). Οι ίδιοι οι Γκριμ παραδέχονταν τις παρεμβάσεις τους και μάλιστα ισχυρίζονταν ότι σε αυτές ακριβώς τις παρεμβάσεις οφείλεται η διαχρονικότητα των παραμυθιών (Παπαντωνάκης & Κωτόπουλος, 2011α: 42). Οι κοινωνικές αξίες που περιέχονται στις αρχικές μορφές των παραμυθιών, όπως αυτά διασώθηκαν στην προφορική παράδοση που κατέγραψαν οι Γκριμ, αντικαταστάθηκαν στην τελική μορφή τους στα βιβλία των Γκριμ από τις αξίες με την ηθική και κοινωνική οπτική που επικρατούσε στην εποχή της τελευταίας έκδοσης των παραμυθιών τους το 1857 (Bottigheimer, 1989: 168-172). Με τον τρόπο αυτό, θεωρείται ότι μετέφεραν μέσα από τα παραμύθια τις δικές τους ηθικές αξίες (Vaz da Silva, 2017: 145). Επομένως, τα αυθεντικά, παραδοσιακά γερμανικά λαϊκά παραμύθια θεωρείται ότι

παρουσιάστηκαν αλλοιωμένα στις εκδόσεις των Γκριμ, αναφορικά με ορισμένα στοιχεία τους για τους χαρακτήρες και τα στερεότυπα των φύλων.

3.4.3. Οι χαρακτήρες των παραμυθιών

Στην παιδική λογοτεχνία οι χαρακτήρες μπορεί να είναι πρόσωπα, προσωποποιημένα ζώα ή έμψυχα αντικείμενα, όπως άνθρωποι, νεράιδες, δράκοι, μάγισσες, γοργόνες, ζώα (Παπαντωνάκης & Κωτόπουλος, 2011β: 71). Οι χαρακτήρες των παραμυθιών των Γκριμ εμφανίζονται άλλοτε ως άνθρωποι, άλλοτε ως υπεράνθρωποι (θεοί και θεές, μάγοι και μάγισσες), άλλοτε ως ζώα, πουλιά, ψάρια, δέντρα, φυτά, ακόμα και ως άψυχα όντα, όπως αστέρια και πέτρες (Uther, 2017: 801). Οι ίδιοι χαρακτήρες υπάρχουν και στους λαϊκούς μύθους και τα εθνικά έπη. Ο ίδιος ο Γιάκομπ Γκριμ, στο έργο του *Reinhart Fuchs*, εξηγεί τη σημασία των μύθων με χαρακτήρες ανθρωπομορφικά ζώα και την ιστορική εξέλιξή τους στην Ευρώπη από την αρχαιότητα (Grimm, 1834: I-XVIII).

Ο Παπουτσωμένος Γάτος πάντα θεωρούνταν ένας από τους πιο αγαπημένους χαρακτήρες παραμυθιών στα παιδιά και στους μεγάλους, επειδή ήταν πάντα χαρούμενος, αγνός και καλός, και δεν περίμενε παθητικά την εύνοια της τύχης αλλά επιδίωκε και προσπαθούσε για την επιτυχία, πράγμα που δεν συνέβαινε με άλλους ήρωες, όπως π.χ. η Σταχτοπούτα, της οποίας το ευτυχές τέλος ήταν αποτέλεσμα της τύχης. Η ιστορία του Παπουτσωμένου Γάτου θεωρήθηκε ως ενδεικτικό της αθωότητας, του θάρρους και της ανθρώπινης αισιοδοξίας για την τελική νίκη του καλού επί του κακού. Από τις γνωστές παραλλαγές στην προφορική παράδοση και τις γραπτές παραλλαγές των συγγενών παραμυθιών στην ευρωπαϊκή παράδοση, διαπιστώνεται ότι ο συγκεκριμένος τύπος χαρακτήρα ήταν επικρατέστερα ανδρικός και όχι γυναικείος (Kamenetsky, 1992: 82).

Επίσης ένας άλλος σημαντικός χαρακτήρας ήταν ο μεγάλος αδέξιος γίγαντας. Εμφανίζεται πάντα χαρούμενος και πρόσχαρος μέσα στη φύση και το μεγάλο του μέγεθος συγκρίνεται πάντα με κάποιον φυσικά και νοητικά αντίθετό του, όπως παραδείγματος ο Κοντορεβουθούλης, ο μικρός και έξυπνος νάνος. Ο γίγαντας και ο Κοντορεβουθούλης ήταν τύποι χαρακτήρων σε πολλές χώρες, που διασκεδάζαν παιδιά και μεγάλους με το πώς ο μικρός άνθρωπος πείραζε και νικούσε τον μεγάλο.

Ο Wilhelm ήθελε να υπάρχει στα παραμύθια του πλήρης ποικιλία από ανθρώπινους χαρακτήρες που ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς στη προφορική και γραπτή

λαϊκή παράδοση. Υποστήριξε την αγνότητα, την αθωότητα και γενναιοδωρία των χαρακτήρων των παραμυθιών, αλλά δέχτηκε και το παραλογισμό τους, την ηλιθιότητα και την κατεργαριά τους. (Kamenetsky, 1992: 82-83). Όμως, στην προσπάθειά του να προσαρμόσει το περιεχόμενο των παραμυθιών προς το κοινωνικό στάτους και τα κοινώς αποδεκτά ήθη της εποχής του, προέβη σε αλλαγές χαρακτήρων, όπως π.χ. άλλαξε, σε ορισμένες περιπτώσεις, τις μητέρες με μητρίες, απέφυγε την αναφορά σε εγκυμοσύνες, καθώς και σε άλλες καταστάσεις που θα προκαλούσαν αμηχανία στο αναγνωστικό κοινό, και προσπάθησε να μεταφέρει κοινωνικά μηνύματα που ταίριαζαν στην εποχή του (Vaz da Silva, 2017: 145).

Κατά την Kamenetsky (1992: 91-93), οι ανθρώπινες πτυχές των παραμυθιών αντλούνται από την πραγματικότητα του παρελθόντος. Ορισμένοι χαρακτήρες των παραμυθιών μπορούν να θεωρηθούν αντανάκλαση του Μεσαίωνα, όπως για παράδειγμα, οι βασιλιάδες και οι βασίλισσες, οι πρίγκιπες και οι πριγκίπισσες, οι ευγενείς και οι ιππότες σε κάστρα πάνω σε λόφους. Συνήθως, οι ήρωες και ηρωίδες των παραμυθιών είναι άνθρωποι της καθημερινότητας, απλοί και ταπεινής καταγωγής, όπως πιστοί υπηρέτες, τίμιοι έμποροι και, πολύ συχνά, ψαράδες, μυλωνάδες, βοσκοί και ανθρακωρύχοι (Ben - Amos, 2017: 93). Χαρακτηρίζονται από αθωότητα, αγνότητα και ολιγάρκεια, έχουν χαμηλό επίπεδο μόρφωσης, είναι πιο κοντά στη φύση και διακατέχονται από διαίσθηση, κοινή λογική αλλά και αξιοσημείωτη ευφυΐα. Όλοι αγωνίζονται ενάντια στις αδικίες και στις ανισότητες και πάντα ξεπερνούν όλα τα εμπόδια και τις δυσκολίες που υπάρχουν. Κατά τον Wilhelm (Kamenetsky 1992: 95), τα παραμύθια του, που δείχνουν ήρωες και ηρωίδες να υποφέρουν, να υφίστανται αδικίες και να ζουν δυσμενείς καταστάσεις, θέλουν με αυτό τον τρόπο να οδηγήσουν τα παιδιά - αναγνώστες σε ένα αίσθημα ενσυναίσθησης για εκείνους που είναι μόνοι, δυστυχισμένοι και κακοποιημένοι και να εξανθρωπίσουν τα παιδιά για ένα καλύτερο κόσμο. Επομένως, το πιο σημαντικό που προσφέρουν τα παραμύθια, είναι ότι μας διδάσκουν την ενσυναίσθηση, την καλοσύνη και τον αλτρουισμό.

4. Φύλο και στερεότυπα στα παραμύθια των Γκριμ

4.1. Χαρακτηριστικά των φύλων

4.1.1. Γυναικεία πρότυπα

Τα δημοφιλέστερα παραμύθια των Γκριμ είναι αυτά στα οποία πρωταγωνιστές είναι παιδιά. Από τα πέντε παραμύθια που αναφέρει ο Uther (2017: 837), στην κατάταξη των παραμυθιών με τη μεγαλύτερη επιρροή στη σύγχρονη εποχή (*Η Χιονάτη, Χάνσελ και Γκρέτελ, Η Κοκκινοσκουφίτσα, Η Σταχτοπούτα, Η Ωραία Κοιμωμένη*), τα τέσσερα έχουν πρωταγωνιστές κορίτσια. Όμως ιστορίες με αθώες, καταδικασμένες και πολύπαθες κοπέλες, όπως *Το κοριτσάκι με τις χήνες* και *Η Ραπουνζέλ* δεν έχουν τη δημοτικότητα που είχαν άλλοτε, ενώ υπερτερούν σε δημοτικότητα παραμύθια με ευτράπελες ιστορίες και έξυπνους ήρωες και ηρωίδες (Uther, 2017: 837).

Ένα κλασικό πρότυπο ηρωίδας που προβάλλεται μέσα από τα παραμύθια είναι το κορίτσι που προέρχεται από ταπεινή καταγωγή και ανέρχεται κοινωνικά, χάρη στην εργατικότητα, τη νοικοκυροσύνη, αλλά και την ομορφιά του. Γενικά, εξαιρούνται ως αρετές του γυναικείου φύλου η επιμέλεια, η καθαριότητα, η εργατικότητα και η ευαισθησία απέναντι στα ζώα και τη φύση, ενώ καταδικάζονται η τεμπελιά και η απραξία (Uther, 2017: 833).

Ένα άλλο ζήτημα στα παραμύθια των Γκριμ που αφορά στις γυναίκες είναι η σχέση τους με τη νηματουργία, δηλαδή η απασχόλησή τους με το γνέσιμο του μαλλιού. Το γνέσιμο θεωρούνταν αναγνωρισμένο σύμβολο των γυναικών και συγκεκριμένα των εργατικών, προκομμένων γυναικών στη Γερμανία, από τον Μεσαίωνα έως τον 19ο αιώνα. Στη γερμανική παράδοση, κατά τον Jacob Grimm, το αδράχτι ήταν σημαντικό χαρακτηριστικό των γυναικών, γι αυτό και εμφανίζεται στα παραμύθια. Πολλά γερμανικά λαϊκά παραμύθια, και ειδικότερα των Γκριμ, θεωρήθηκαν ότι πηγάζουν σε πολλές περιπτώσεις από τις γυναίκες που συγκεντρώνονταν το απόγευμα, και, καθώς έγενθαν όλες μαζί, έλεγαν ιστορίες, προκειμένου να κρατιούνται ξύπνιες. Μέσω αυτής της προφορικής παράδοσης πιστεύεται ότι συγκέντρωσαν ο Wilhelm και ο Jacob Grimm πολλά από τα λαϊκά τους παραμύθια (Bottigheimer, 1989: 114-115).

4.1.2. Φύλο και δυνάμεις της φύσης

Στα παραμύθια των Γκριμ παρατηρείται ο συσχετισμός του φύλου με τις δυνάμεις της φύσης. Σε όλες τις περιπτώσεις των παραμυθιών η φωτιά ως δύναμη της φύσης είναι αρσενική και ανήκει σε αρσενικές θεότητες. Τα παραμύθια των Γκριμ δείχνουν τους άνδρες να χρησιμοποιούν τη φωτιά για να εξουδετερώσουν το κακό και να αφαιρέσουν μαγικές δυνάμεις από ανθρώπους και αντικείμενα. Οι άνδρες συντηρούν τους εαυτούς τους με το άναμμα της φωτιάς, παρέχοντας φως ή ετοιμάζοντας φαγητό, λειτούργημα που παραδοσιακά ανήκει στη φροντίδα των γυναικών. Από την άλλη, η γυναίκα και η φωτιά είναι έννοιες που δεν συνδέονται. Η φωτιά είναι κάτι το οποίο μπορεί η γυναίκα να πλησιάσει, αλλά δεν μπορεί να την ανάψει ή να την ελέγξει. Επίσης, σε ένα δυαδικό κόσμο, η φωτιά ανήκει στους άνδρες και το αντίθετό της, που είναι το νερό, π.χ. πηγάδια, πηγές και ρυάκια, ανήκει αποκλειστικά στις γυναίκες. (Bottigheimer, 1989: 26 -29).

Η σχέση του φύλου με τα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος, όπως δάση και δέντρα, καθώς και με τα κτίρια (πύργους) εμφανίζεται διαφορετική κατά περίπτωση. Όταν απομονώνεται η γυναίκα στο δάσος, τότε εμφανίζεται η φωτιά, ο άνδρας ως κυνηγός και η γυναίκα ως θύμα. Για την απομόνωση των γυναικών στα δάση, οι κίνδυνοι είναι ακόμα μεγαλύτεροι από την απομόνωση στον πύργο. Η διάρκεια της απομόνωσης στα δάση, όπως και της σιωπής, διαφέρει για άνδρες και γυναίκες. Ενώ η περίοδος απομόνωσης για τα κορίτσια και τις γυναίκες διαρκεί χρόνια, η περιπλάνηση των αγοριών και αντρών κρατά μόνο λίγες μέρες (Bottigheimer, 1989: 105-106).

4.1.3. Φύλο, ομιλία και σιωπή

Τα πρότυπα ομιλίας στα παραμύθια των Γκριμ για το κάθε φύλο είναι αρκετά διαφορετικά. Διάφορα παραμύθια τους, μεταξύ και τα πιο γνωστά, δείχνουν τις γυναίκες σιωπηλές. Οι Γκριμ φαίνεται ότι μετέφεραν τον λόγο από τις γυναίκες και τον έδωσαν στους άνδρες (Bottigheimer, 1989: 59). Η σιωπή υπάρχει στο παραμύθι με τη Ραπουνζέλ, όταν ο Wilhelm περιγράφει τα συναισθήματά της και δεν την αφήνει να δώσει φωνή στις δικές της αντιδράσεις και σκέψεις. Η Σταχτοπούτα χαρακτηρίζεται από σιωπή και αδυναμία, παρά τις φανερά μαγικές της ικανότητες. Γενικά, παρατηρείται ένα στερεότυπο, όπου τα καλά κορίτσια είναι και σιωπηλές

ηρωίδες. Η σιωπή θεωρείται τιμωρία που επιβάλλεται κατεξοχήν στις γυναίκες και διαρκεί πάρα πολύ καιρό. Οι Γκριμ παρουσιάζουν, συνήθως, τις γυναίκες να μένουν βουβές, αλλά όταν μιλούν, να εκφράζονται με σαφήνεια. Στη Χιονάτη, η μητέρα της σκέφτεται αλλά δεν μιλά, το ίδιο και η μητέρα της Σταχτοπούτας (Κανατσούλη, 2008: 94). Τα παραμύθια παρουσιάζουν ηρωίδες που όχι μόνο δεν μιλούν, αλλά συχνά καταδικάζονται σε σιωπή. Φαίνεται πως η σιωπή είναι αποκλειστικά γυναικεία και συνδέεται με γυναίκες και νεαρά κορίτσια.

Σχετικά με την ομιλία ανδρών και γυναικών στα παραμύθια παρατηρείται ότι τα άτομα με εξουσία, ως επί το πλείστον οι άνδρες, αλλά επίσης και γυναίκες που είναι κακές, π.χ. μητρίδες και μάγισσες, προτιμούν τον ευθύ λόγο. Αντίθετα ο πλάγιος λόγος εκφέρεται από γυναίκες και πιο συγκεκριμένα από τα καλά κορίτσια. Υπάρχουν διαφορές και στα ρήματα που χρησιμοποιεί το κάθε φύλο. Όταν ένα πρόσωπο του παραμυθιού ρωτάει κάτι, το ρήμα που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας δεν είναι το «ρώτησε», αλλά το «είπε» ή «μίλησε». Τις περισσότερες φορές το ρήμα «ρώτησε» χρησιμοποιείται για αναγνωρισμένη φιγούρα εξουσίας (παραδείγματος χάρη βασιλιάς, πατέρας) ή για χαρακτήρα που είναι ήδη κακός ή που θα αποδειχθεί κακός. Το ίδιο ρήμα «ρώτησε» σπάνια αποδίδεται σε γυναίκες. Από την άλλη, το ρήμα «απάντησε» χρησιμοποιείται και για άνδρες και για γυναίκες. Εμφανίζεται ένα στερεότυπο όταν η γυναικεία φωνή αποκρίνεται στην ανδρική και ιδιαίτερα όταν πρόκειται για καλά κορίτσια. Το ρήμα «κραύγασε» (τσίριξε από τρόμο) χρησιμοποιείται περισσότερο για γυναίκες παρά για άνδρες, επειδή κατά την πλοκή των παραμυθιών οι γυναίκες κινδυνεύουν συχνότερα από άνδρες και επειδή αυτό τις κάνει να φαίνονται πιο αδύναμες και εύθραυστες. Από όλα τα ρήματα, μόνο το «είπε» χρησιμοποιείται χωρίς διακρίσεις για άνδρες και γυναίκες, για όλους τους χαρακτήρες, καλούς και κακούς, υψηλής και χαμηλής τάξης. Το ρήμα «μίλησε» χρησιμοποιείται συνήθως για αναγνωρισμένα πρόσωπα εξουσίας. Τελευταίο εμφανίζεται το πρότυπο κατά το οποίο οι κακές γυναίκες μιλούν συχνότερα από τους άνδρες. Επιπρόσθετα διαπιστώνεται ότι ο ανδρικός λόγος χαρακτηρίζεται από ενεργητικότητα και δυναμικότητα, ενώ ο γυναικείος από αδυναμία και παθητικότητα. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις που η ομιλία των γυναικών είναι πιο ενεργητική, καθώς χρησιμοποιείται από διαβολικές γυναικείες μορφές (Κανατσούλη, 2008: 94-95).

Σημαντικοί χαρακτήρες στα παραμύθια των Γκριμ είναι οι μάγισσες. Στη γερμανική παράδοση πετυχαίνουν το στόχο τους, αν επικαλεστούν ένα πνεύμα ή μια

φυσική ύπαρξη ή μια φυσική δύναμη, μέσα από ένα ξόρκι ή ένα κρυφό (συνθηματικό) όνομα. Με τα ξόρκια μαγεύουν τους νεαρούς ήρωες και ηρωίδες. Εκτός από τις μάγισσες, και οι συνηθισμένες γυναίκες κάνουν ξόρκια προκειμένου να κατευθύνουν τις δυνάμεις της φύσης, όποτε αυτές τις καταδικάζουν σε σιωπή ή όταν εκτίθενται σε θανάσιμο κίνδυνο. Τα επιτυχημένα ξόρκια γίνονται κυρίως από μικρά ή νεαρά, όμορφα κορίτσια. Φαίνεται λοιπόν ότι στα παραμύθια των Γκριμ υπάρχουν νέες και όμορφες γυναίκες που εμφανίζονται, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να έχουν μαγικές ιδιότητες, με τις οποίες καλούν ισχυρές δυνάμεις της φύσης (Bottigheimer, 1989: 40, 50). Ακόμα όμως και ως μάγισσες, οι κοπέλες είναι ολιγόλογες ή μένουν σιωπηλές, όπως η Σταχτοπούτα, που είναι μεν αποτελεσματική μάγισσα, αλλά ως κόρη και αδελφή μένει εμφανώς σιωπηλή, όταν δέχεται λεκτική επίθεση από τη μητριά της και τις θετές αδελφές της (Bottigheimer, 1989: 59-60).

Θεωρείται ότι η γυναίκα στα παραμύθια είναι σιωπηλή, επειδή από την ιστορία του Αδάμ και της Εύας εκείνη έχει γίνει από το πλευρό του άνδρα και όχι εκείνος από το πλευρό της. Επίσης η γυναίκα συμπεριφέρεται ήσυχα, επειδή είναι ήσυχη από τη φύση της. Η επιβαλλόμενη σιωπή υπάρχει όμως και στις ηρωίδες και στους ήρωες των έργων ως προϋπόθεση για λύτρωση του εαυτού τους ή των άλλων. Υπάρχει, επίσης, ως τιμωρία, μόνο όμως για τις γυναίκες - ηρωίδες και όχι και για τους άνδρες - ήρωες. Η επίμονη άρνηση της γυναικείας φωνής αποκορυφώνεται, ως τιμωρία, όταν συνδυάζεται με τη γυναικεία κακία (Bottigheimer, 1989: 71-76).

4.1.4. Φύλο, παραβατικότητα και τιμωρία

Σχετικά με το φύλο και τις απαγορεύσεις, παραβάσεις και τιμωρίες, παρατηρείται ότι οι χαρακτήρες συχνά παραβιάζουν κάτι που είναι απαγορευμένο, αλλά συνήθως μόνο η ηρωίδα τιμωρείται, ενώ ο ήρωας ανταμείβεται. Συγκεκριμένα, υπάρχουν περιπτώσεις παραβίασης των απαγορεύσεων όπου τα κορίτσια και οι γυναίκες καταφέρνουν απλά να ξεφύγουν, ενώ τα αγόρια και οι άντρες κερδίζουν πλούσιες ανταμοιβές. Σε άλλες περιπτώσεις πιο σοβαρής παραβατικότητας, οι γυναίκες τιμωρούνται, ενώ, αντίθετα, οι άνδρες απαλλάσσονται από την ενοχή και επιστρέφουν στον σωστό δρόμο. Έτσι, παρατηρείται η ύπαρξη ενός στερεοτύπου, κατά το οποίο οι γυναίκες και τα κορίτσια συχνά θεωρούνται παραβάτες και πάντα τιμωρούνται γι' αυτό, ενώ οι άνδρες έχουν μια δικαιολογία και συγχωρούνται ή απαλλάσσονται για τις παραβάσεις τους και πάντα τους προσφέρεται δεύτερη ή και

τρίτη ευκαιρία. Ακόμη, όταν γίνεται λόγος για θανατικές ποινές που καταλήγουν σε εκτέλεση του κακού ή της κακιάς, οι περιγραφές για την τιμωρία της γυναίκας είναι εκτενέστερες και πολύ πιο βασανιστικές σε σχέση με αυτές του άνδρα.

Επίσης, στα παραμύθια των Γκριμ, η υπακοή χαρακτηρίζει τις γυναίκες αλλά όχι τους άνδρες. Αντίθετα, στην υπόλοιπη γερμανική λογοτεχνία, τα κακά αγόρια και τα κακά κορίτσια υποφέρουν εξ ίσου από τις συνέπειες της ανυπακοής τους.

Όπως και στο θέμα της σιωπής των γυναικών, έτσι και στην παραβατικότητα, θεωρείται ότι αυτές οι, δυσάρεστες για το γυναικείο φύλο, καταστάσεις σχετίζονται με την πρωτόπλαστη γυναίκα Εύα, η οποία ήταν εκείνη που εισήγαγε την αμαρτία στον κόσμο και ήταν η αιτία της πτώσης του Αδάμ από τον παράδεισο. Μέσα από τα παραμύθια των Γκριμ διατυπώνεται εμμέσως η άποψη ότι όλες οι γυναίκες μοιράζονται την αμαρτία της Εύας και γι αυτό τον λόγο τιμωρούνται. Έτσι οι γυναίκες ταυτίζονται με την κακή συμπεριφορά της Εύας και οι άνδρες με την εγγενή αθωότητα του Αδάμ. Κάθε γυναίκα ως Εύα που τιμωρείται και κάθε άνδρας ως Αδάμ που αθωώνεται είναι κύριες εικόνες που παρατηρούνται στα παραμύθια των Γκριμ (Bottigheimer, 1989: 82, 89, 94).

Με βάση τα παραπάνω, τα παραμύθια των Γκριμ ενσωματώνουν πολλές από τις αξίες της τότε κοινωνίας σε σχέση με τον ρόλο των δύο φύλων και είναι πλήρως εναρμονισμένα με τις κοινωνικές και ηθικές αρχές της Γερμανίας του 19ου αιώνα.

4.2. Φεμινιστικές κριτικές

Κάθε λογοτεχνικό έργο ανακαλεί στον αναγνώστη τις ιδεολογικές τάσεις και στάσεις της εποχής κατά την οποία γράφτηκε και δίνει το κοινωνικό πλαίσιο (στάνταρντς, στερεότυπα) της περιόδου. Η λογοτεχνική παραγωγή απηχεί την κοινωνία στην οποία αναπτύσσεται (Ράπτης, 2017:702). Επομένως, τα λογοτεχνικά έργα πρέπει να κρίνονται ως προς τα δεδομένα και ως προς τις αρχές και τους κανόνες που διέπουν τις κοινωνικές συμπεριφορές των δύο φύλων εκείνης της εποχής.

Στη σημερινή εποχή, που τα λαϊκά παραμύθια έχουν μελετηθεί, ορισμένα θεωρούνται ύποπτα για το ότι μεταδίδουν σεξιστικά πρότυπα στα παιδιά. Ειδικότερα, παρατηρείται ότι στα παραμύθια η οικογένεια είναι κατά κανόνα πατριαρχική και ότι το κάθε φύλο ανταποκρίνεται στις παραδοσιακές κοινωνικές αντιλήψεις και προσδοκίες. Η γυναίκα χαρακτηρίζεται από πραότητα και ηπιότητα, δεν εκφέρει καμία γνώμη και σκοπός της ζωής της είναι να βοηθάει με κάθε κόστος την

οικογένειά της και να προσδοκά παντρεία και παιδιά. Υπάρχει όμως και διαφορετική άποψη για τις γυναίκες. Αντί να αποδέχονται ότι είναι υποταγμένες στο ανδρικό φύλο και ότι εξαρτώνται από αυτό, θεωρείται ότι χαρακτηρίζονται από δυναμικότητα και αποφασιστικότητα. Ειδικά όταν οι γυναίκες περάσουν την περίοδο ωριμότητας, γίνονται πιο δυναμικές, αποφασιστικές και έξυπνες, ανεξάρτητα αν εκφράζουν το πρότυπο της καλής ή κακιάς γυναίκας. Η υπερφυσική παντοδυναμία της γυναίκας στα λαϊκά παραμύθια δίνει μια άλλη διάσταση στο γυναικείο φύλο, καθώς οδηγεί σε θαυμασμό και σεβασμό προς αυτό (Κανατσούλη, 1997: 45-47).

Κατά την Marie Louise von Franz (1993, όπ. αναφ. στο Κανατσούλη, 1997: 154), η θεά Δήμητρα της ελληνικής μυθολογίας είναι το σύμβολο της γονιμότητας και της γέννησης αλλά συγχρόνως και το σύμβολο της θλίψης, του θυμού και της εκδίκησης. Με βάση αυτό το πρότυπο εμφανίστηκαν στα λαϊκά παραμύθια οι δύο τύποι γυναικών:

(α) Οι καλές μητέρες, που πεθαίνουν στην αρχή της ιστορίας ή που είναι ήδη πεθαμένες, και οι καλές νεράιδες, που βοηθούν τους ανθρώπους με τη δύναμή τους.

(β) Οι κακές μητριάς, που βασανίζουν και προκαλούν συμφορές και οι διαβολικές μάγισσες που καταστρέφουν ότι βρουν στο πέρασμά τους.

Στα παραμύθια οι γυναίκες έχουν μέσα και τους δύο αυτούς τύπους, το καλό και το κακό, όπως και στην πραγματική ζωή. Η νεράιδα και η μάγισσα, αλλά και η μητέρα και η μητριά, προάγουν ή σταματούν την εξέλιξη της γυναικείας προσωπικότητας. Τέλος η σύγκρουση αυτών των δύο τύπων θεωρείται σημαντική, επειδή μέσω αυτής αναπτύσσεται η ατομικότητα.

Στα γερμανικά λαϊκά παραδοσιακά παραμύθια, ορισμένες φορές εμφανίζονται στερεότυπα του φύλου εις βάρος των γυναικών: οι γυναίκες χαρακτηρίζονται ως άστατες, φλύαρες, αναξιόπιστες και ευκολόπιστες, όπως π.χ. στο έπος - παραμύθι *Ραϊνέκε Φουζ* (Γκαίτε, χ.χ.: 130-131, 166), σε κάποιο σημείο του οποίου ο βασιλιάς αναφωνεί: «Δεν θα είμαι ο τελευταίος που θα έχω μετανοήσει πικρά γιατί ακολούθησα γυναικείες συμβουλές».

Τα Παραμύθια για τα παιδιά και την οικογένεια των Γκριμ σχολιάστηκαν ποικιλοτρόπως από φεμινίστριες κριτικούς, καθώς θεωρήθηκαν ότι περιέχουν αξίες, αρχές και σεξιστικά στερεότυπα σχετικά με το γυναικείο φύλο, που είναι αναχρονιστικά. Κατά τη Dworkin (1986: 5, όπ. αναφ. στο Κανατσούλη, 2008: 93), τα παραδοσιακά πρότυπα ρόλων είναι αυτά της κακιάς πεθεράς και μητριάς, της παθητικής παρθένας, του ενεργητικού πρίγκιπα και του ισχυρού βασιλιά, τα οποία

κατευθύνουν τις πεποιθήσεις μας για τους ρόλους των δύο φύλων. Σύμφωνα με τη Bottigheimer (1987, όπ. αναφ. στο Κανατσούλη, 2008: 94), οι γυναίκες των παραμυθιών συμπεριφέρονται παθητικά, απεικονίζονται σιωπηλές και αδύναμες και κατευθύνονται από κυρίαρχες ανδρικές φιγούρες ή από τις περιστάσεις. Ο αποκλεισμός των γυναικών σε πύργους και δάση στα παραμύθια σήμαινε τον κοινωνικό αποκλεισμό των γυναικών που βίωσαν στη διάρκεια των αιώνων, καθώς και την υποδεέστερή τους θέση. Η Bottigheimer μέμφεται τους Γκριμ γι αυτήν την εικόνα του γυναικείου φύλου, επειδή επέβαλαν στα παραμύθια συμβατικές αρχές και πεποιθήσεις, βασισμένες σε έναν πατριαρχικό και συντηρητικό κοινωνικό κώδικα. Ένα τυπικό ανδρικό πρότυπο, χαρακτηριστικό της ανδρικής υπεροχής στα παραμύθια των Γκριμ, είναι οι ήρωες των παραμυθιών που είναι ράφτες (επάγγελμα που προτιμούν πολύ οι Γκριμ για τους ήρώές τους), οι οποίοι εμφανίζονται πονηροί, ρισκοκίνδυνοι, καιροσκοποί, και διαπράττουν άθλους (Καραΐσκου 2017: 601), ενώ παρόμοια προτερήματα για γυναίκες δεν συναντώνται.

Η Tatar (1992, όπ. αναφ. στο Κανατσούλη, 2008: 96) συμφωνεί με τις απόψεις της Bottigheimer. Θεωρεί ότι οι Γκριμ επεξεργάστηκαν και τροποποίησαν τα παραμύθια, προκειμένου να επιδείξουν την σκληρή τιμωρία των γυναικών. Όμως διατηρεί κάποιους ενδοιασμούς για τις γυναίκες ως θύματα, επειδή παρατήρησε ότι πολλές γυναίκες στα παραμύθια αναλαμβάνουν δράση τις περισσότερες φορές για να προκαλέσουν συμφορές και καταστροφές. Δεν διαφωνεί με την πιο συχνή παρουσία ισχυρών ανδρικών χαρακτήρων, όμως βρίσκει ότι εξισορροπείται από την εμφάνιση εξουσιαστικών βασιλισσών και μητριών. Παρατηρεί επίσης ότι υπάρχουν και άνδρες αδύναμοι και ευάλωτοι, όπως είναι το αφελές χωριατόπαιδο ή ο τρελός. Η Tatar θεωρεί ότι δεν πρέπει να αγνοούμε τις κοινωνικές σχέσεις και αξίες των παραμυθιών που συνδέονται με την κουλτούρα άλλων εποχών. Υποστηρίζει, όμως, ότι πρέπει τα παραμύθια να διαβάζονται διαχρονικά ως αντανάκλασεις ψυχικών διεργασιών (Κανατσούλη, 2008: 96-97). Με τους παραπάνω ενδοιασμούς της Tatar συμφωνεί και η Kamenetsky (1992, όπ. αναφ. στο Κανατσούλη, 2008: 96), η οποία αμφισβητεί και εκείνη την Bottigheimer, επειδή πιστεύει ότι στα παραμύθια των Γκριμ δεν είναι μόνο οι γυναίκες ευκολόπιστες και παθητικές αλλά και οι άνδρες, και ότι δεν βασανίζονται και καταπιέζονται μόνο οι γυναίκες, αλλά και οι άνδρες.

Ο Heinz Rölleke (Κανατσούλη 1997: 158), σε ποσοτική ανάλυση των παραμυθιών των Γκριμ, ερευνήσε τα ποσοστά των παραμυθιών με γυναίκες - ηρωίδες. Πριν από αυτόν, οι κριτικοί υποστήριζαν ότι από τα 211 παραμύθια της

έκδοσης του 1857, μόνο τα 30 (δηλαδή το 1/7) έχουν γυναίκες - ηρωίδες. Ο Rölleke διαπίστωσε, όμως, ότι από τα παραμύθια αυτά, μόνο τα 60 είναι μαγικά παραμύθια (Märchen) με παιδική οπτική, ενώ τα υπόλοιπα ανήκουν σε άλλες κατηγορίες παραμυθιών και πρέπει να εξεταστούν ξεχωριστά. Επίσης, διαπίστωσε ότι στην έκδοση του 1825, από τα 50 παραμύθια που τα θεωρεί τύπου Märchen, τα 30 έχουν γυναίκες - ηρωίδες, που αντιστοιχεί σε ποσοστό 60%. Επομένως, ο αριθμός των παραμυθιών με γυναίκες - ηρωίδες είναι κατά τη γνώμη του υψηλός. Αιτιολόγησε όμως την προτίμηση των Γκριμ να βάζουν πολλές φορές ως κεντρικό πρόσωπο γυναίκα, με το γεγονός ότι οι γυναίκες στην εποχή των Γκριμ έπαιζαν πολύ σημαντικό ρόλο, καθώς βοηθούσαν στη γνωστοποίηση και διάδοση των παραμυθιών, εφόσον αυτές ήταν οι κατ' εξοχήν αφηγήτριες των παραμυθιών στους Γκριμ. Όμως, πριν εμφανιστούν οι Γκριμ στο προσκήνιο, ο κεντρικός χαρακτήρας ήταν άνδρας και αυτό επειδή η πλειονότητα των αφηγητών ήταν άνδρες. Στην εποχή των Γκριμ, οι γυναίκες αφηγήτριες παραμυθιών με κεντρικά πρόσωπα επίσης γυναίκες δείχνουν τη δική τους, γυναικεία οπτική, για το πώς αντιλαμβάνονται τον κόσμο, την εργασία, την καθημερινότητα, την ευτυχία, την χαρά, τον πόνο και τη θλίψη.

Κατά τον Jack Zipes (1997, όπ. αναφ. στο Κανατσούλη, 161), στα πιο γνωστά παραμύθια των Γκριμ, τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά των ηρωίδων απεικονίζουν την κατεστημένη γυναικεία συμπεριφορά: Οι γυναίκες μένουν στο σπίτι, συμπεριφέρονται υπάκουα, έχουν στόχο να παντρευτούν και να κάνουν οικογένεια και είναι πρόθυμες να θυσιάσουν για την οικογένειά τους ή για τον άνδρα τους. Ο άνδρας είναι πάντα η ανταμοιβή τους. Ο Zipes πιστεύει ότι οι Γκριμ, παρόλο που οι περισσότεροι πληροφοριοδότες τους ήταν γυναίκες, επέλεξαν στα παραμύθια τους αφηγηματικές φόρμες και εκφράσεις που επιδεικνύουν ένα συντηρητικό, καθαρά ανδρικό, σύστημα αξιών. Στο σύστημα αυτό, διαπιστώνεται ένα ιεραρχικό σχήμα: ο σύζυγος κυριαρχεί πάνω στη γυναίκα, ο πατέρας πάνω στα παιδιά, ο αφέντης πάνω στους υπηρέτες (Uther, 2017: 831). Η ιερότητα του γάμου συνδέεται με την ιερότητα της εργασίας, η εργασία θεωρείται χριστιανικό καθήκον, κατά την προτεσταντική διδασκαλία (Weber, 2006). Κατά τον Uther (2017: 831), όλα αυτά νοούνται ως ηθική διδασκαλία και ως κανόνες συμπεριφοράς για τα μέλη μιας οικογένειας, ενώ, παράλληλα, οι ιστορικές και ηρωικές διηγήσεις των παραμυθιών έχουν στόχο την πατριωτική ανατροφή.

Κατά τον Nitschke και την Goettner - Abendroth (1997, όπ. αναφ. στο Κανατσούλη, 162-164), στην πρωτόγονη μητριαρχική κοινωνία της εποχής πριν το

7000 π.Χ., οι μύθοι απηχούν τη δύναμη των γυναικών που έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην κοινωνία και έδιναν το στίγμα τους στο σύνολο της ιστορίας. Ο άντρας, αν και είχε δευτερεύοντα ρόλο, ήταν απαραίτητος για την εξέλιξη της ιστορίας. Όμως, στο διάστημα από το 7000 έως το 3000 π.Χ., οι μύθοι από μητριαρχικοί έγιναν πατριαρχικοί. Οι άντρες πήραν τις θέσεις των πρωταγωνιστριών ηρωίδων και τα έθιμα και οι τελετουργίες που απευθύνονταν στη γυναικεία θεότητα της Σελήνης αντικαταστάθηκαν από αυτά που απευθύνονταν στον θεό Ήλιο. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, άλλαξαν και οι ρόλοι των γυναικών στα παραμύθια και αποδυναμώθηκαν τα γυναικεία τελετουργικά σύμβολα.

Μέσα από αυτή την παράδοση, η Σταχτοπούτα άλλαξε από ενεργητική κοπέλα σε αδύναμη και διστακτική έφηβη. Αρχικά η Σταχτοπούτα αποφάσιζε η ίδια για το μέλλον της, όμως στο πλαίσιο των αλλαγών μεταβλήθηκε σε ηρωίδα που ασχολείται μόνο με το σπίτι και περιμένει υπάκουα και καρτερικά τον πρίγκιπα να την σώσει. Μάλιστα, στα λαϊκά γερμανικά παραμύθια μέχρι τον 18ο αιώνα, συνυπήρχαν ιστορίες όχι μόνο για κορίτσια - Σταχτοπούτες, αλλά και για αγόρια - Σταχτοπούτους (Γιαννικοπούλου, 2017: 578).

Ανάλογη περίπτωση ήταν και το παραμύθι της Κοκκινোসκουφίτσας. Το παραμύθι αυτό ήταν καθαρά γυναικείο και περιέγραφε την μύηση των κοριτσιών στις απαραίτητες γυναικείες γνώσεις και έθιμα που μεταδίδονταν από γενιά σε γενιά, προκειμένου να προετοιμαστούν για τη μελλοντική ζωή τους. Το παραμύθι, έτσι όπως παραδόθηκε από τους Γκριμ, απέχει σημαντικά από την αρχική του εκδοχή, καθώς γίνεται δίδαγμα για τα ανυπάκουα παιδιά. Όλο το αρχικό νόημα απουσιάζει και αφορά πια έφηβες που δεν υπακούν στις συμβουλές των μεγαλύτερων και είναι ανυποψίαστες ως προς την απειλή που θα δεχτούν. Ο λύκος θεωρείται στερεοτυπική απεικόνιση του ισχυρού φύλου και μάλιστα του επιθετικού, κακού άνδρα (Οικονομίδου, 2017: 565). Άρα η αυθεντική προφορική αφήγηση του παραμυθιού διαφέρει σημαντικά ως προς την σημασία του από την γραπτή παράδοση που παρουσίασαν οι Γκριμ.

Οι αδελφοί Γκριμ κατηγορήθηκαν επανειλημμένα ότι μέσα από τα παραμύθια τους προβάλλουν και διαιώνίζουν σεξιστικά στερεότυπα για τα δύο φύλα. Πολλοί κριτικοί υποστήριξαν ότι τα παραμύθια των Γκριμ δεν αποτελούν γνήσιες εκδοχές των λαϊκών παραμυθιών, καθώς οι Γκριμ έκαναν πολλές επεμβάσεις και παραποιήσεις, προκειμένου να πραγματοποιήσουν την ιστορική θεμελίωση των ιδεών της Άριας φυλής. Μία από αυτές τις επεμβάσεις είναι και η διόρθωση της γυναικειάς

διαγωγής. Το γυναικείο φύλο συμμορφώνεται με τις αξίες, τις αρχές και τις πεποιθήσεις που διέπουν την οικογένεια, αλλά και τη γυναικεία αθωότητα, ταπεινότητα και μητρότητα (Κανατσούλη, 1997: 170-171).

Κατά τους ερευνητές, οι Γκριμ επεδίωξαν να διαδώσουν τη λαϊκή πολιτισμική παράδοση της αγροτικής Γερμανίας στην ανερχόμενη γερμανική αστική τάξη της εποχής τους. Αρχικά, στις πρώτες εκδόσεις, τα παραμύθια ήταν συλλογή αυθεντικών λαϊκών παραδόσεων με φιλολογικό, επιστημονικό χαρακτήρα. Επηρεασμένοι, όμως, από την ευρωπαϊκή τάση του προηγούμενου (18ου) αιώνα για χρήση των παραμυθιών με στόχο όχι μόνο την ψυχαγωγία, αλλά και τη διάπλαση των ηθών των παιδιών της αστικής τάξης (Καπλάνογλου, 1998: 44-45), οι Γκριμ, στις επόμενες εκδόσεις, προσάρμοσαν προοδευτικά τα παραμύθια στις ανάγκες του παιδικού αναγνωστικού κοινού της αστικής Γερμανίας (Καραϊσκού, 2017: 594, σημ. 2). Αναθεώρησαν επανειλημμένα το υλικό τους, με σκοπό την αποδοχή από μέρους των παιδιών της αστικής τάξης ιδεολογημάτων, και μεταξύ αυτών, και έμφυλων στερεοτυπικών ταυτοτήτων, δηλαδή της επιβολής της πατριαρχικής μορφής της οικογένειας και των συνεπαγόμενων από αυτή ρόλων των φύλων (Οικονομίδου, 2017: 564). Εξάλλου, κατά την εποχή συλλογής των παραμυθιών των Γκριμ (αρχές 19ου αι.), στην Ευρώπη οι δημοκρατικές ιδέες που διαδόθηκαν μετά τη Γαλλική Επανάσταση δεν είχαν επεκταθεί ακόμα και σε θέματα ισότητας των φύλων, πράγμα που έγινε αργότερα, στη διάρκεια του 19ου αιώνα, οπότε άρχισε να δημιουργείται το φεμινιστικό κίνημα (Βαμβακίδου, Σολάκη και Παπαδήμα, 2015: 2). Έτσι, οι Γκριμ δημιούργησαν τον δικό τους ηθικό κώδικα που έκριναν ότι ήταν καταλληλότερος για τη χριστιανική Γερμανία του 19ου αιώνα με την ανερχόμενη αστική τάξη (Ράπτης, 2017: 704-705), ενώ, παράλληλα, προώθησαν και την ιδέα της ενοποίησης του γερμανικού έθνους.

B. ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΑ ΕΜΦΥΛΑ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ

5. Μέθοδος εργασίας και επιλογή παραμέτρων έρευνας

Από τα παραπάνω εκτεθέντα προκύπτει ότι διάφοροι συγγραφείς έχουν διατυπώσει τις απόψεις τους για την εικόνα των δύο φύλων, όπως αυτή παρουσιάζεται στα παραμύθια των Γκριμ. Από την εικόνα αυτή διαπιστώνεται ή ύπαρξη στερεοτύπων αναφορικά με τα φύλα. Στην εργασία μας θα επεξεργαστούμε τα θέματα για τα οποία διατυπώθηκαν απόψεις των συγγραφέων, ερευνώντας το περιεχόμενο των παραμυθιών των Γκριμ σχετικά με αυτά. Παράλληλα, θα διευρύνουμε το πεδίο της έρευνάς μας και σε άλλα θέματα που αφορούν το φύλο, που, ίσως, δεν περιλαμβάνονται στις γνώμες και απόψεις των συγγραφέων που παραθέσαμε πιο πάνω.

Προκειμένου να κάνουμε μια αντικειμενική προσέγγιση του ζητήματος των στερεοτύπων στα παραμύθια των Γκριμ, θα επιχειρήσουμε ποσοτική ανάλυση στα δεδομένα που προκύπτουν από τα παραπάνω θέματα. Η μέθοδός μας θα είναι η χρήση εργαλείων από την Ποσοτική Ιστορία (Πρεβελάκης, 1980-1981), δηλαδή η χρήση παραμέτρων οι οποίες θα λάβουν διάφορες αριθμητικές τιμές. Αυτές οι τιμές θα υποστούν στοιχειώδη στατιστική επεξεργασία (αθροίσματα και ποσοστά επί τοις εκατό) και τα αριθμητικά εξαγόμενα θα εξεταστούν συνολικά και συγκριτικά, με σκοπό την εξαγωγή γενικότερων συμπερασμάτων.

Το υλικό που θα εξετάσουμε είναι όλα τα παραμύθια των Γκριμ, από την τρίτομη έκδοση του 1994-1995 των εκδόσεων Άγρας, με επιμέλεια Μαρίας Αγγελίδου², που θεωρείται η καλύτερη ελληνική (Αλεξιάδης, 2017: 262).

² Αδελφοί Γκριμ, *Τα παραμύθια των αδελφών Γκριμ* (τόμ. 1, 2, 3) (μετάφρ. Μ. Αγγελίδου). Αθήνα: Άγρας (α' έκδ. 1995).

Οι παράμετροι που θα ερευνήσουμε για τα στερεότυπα των φύλων παραθέτονται στις επόμενες παραγράφους και προκύπτουν από τις διατυπωμένες απόψεις των συγγραφέων και τα ζητήματα που τέθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια.

5.1. Χαρακτήρες: είδη και ταξινόμηση ανά φύλο

Όπως επισημαίνουν οι Παπαντωνάκη & Κωτόπουλος (2011β: 71) και ο Uther (2017: 801), οι χαρακτήρες στα παραμύθια των αδελφών Γκριμ εμφανίζονται ως άνθρωποι, ως υπερφυσικά όντα, ως ζώα (ανθρωπομορφικά, δηλαδή με ανθρώπινες ικανότητες / ιδιότητες ή όχι) και ως άψυχα όντα (βλ πιο πριν κεφ. 3.4.3). Θα ταξινομήσουμε τους βασικούς χαρακτήρες (αυτούς που παίζουν σημαντικό ρόλο στην πλοκή) των παραμυθιών, ανεξάρτητα αν είναι άνθρωποι ή άλλα όντα, σε ανδρικό και γυναικείο φύλο, στο βαθμό που αυτό είναι δυνατό. Για τον σκοπό αυτό, συντάσσουμε τον πίνακα 1 (*Πίν.1. Χαρακτήρες και φύλο*), που είναι ένας γενικός πίνακας, από τον οποίο ίσως εξαχθούν και άλλα συμπεράσματα, και περιλαμβάνει τα εξής:

Στην πρώτη στήλη, με επικεφαλίδα *α/α* γράφουμε τον αύξοντα αριθμό του παραμυθιού (αυτό ισχύει και για όλους τους επόμενους πίνακες - μέχρι τον 7ο).

Στη δεύτερη στήλη περιέχονται οι χαρακτήρες που είναι άνθρωποι. Στους ανθρώπινους χαρακτήρες συμπεριλαμβάνονται οι μάγοι - μάγισσες και οι νάνοι.

Στη συνέχεια ακολουθούν οι στήλες με τους χαρακτήρες που είναι υπερφυσικά όντα και διαιρούνται στα προερχόμενα από τη θρησκεία (θεός, άγιοι, άγγελοι, διάβολοι) και από τη λαϊκή παράδοση (γίγαντες, καλικάντζαροι, πνεύματα, νεράιδες).

Στις δύο τελευταίες στήλες περιλαμβάνονται τα ζώα (ανθρωπομορφικά και μη) και τα άψυχα όντα, που πολλές φορές εμφανίζονται ως έμψυχα ή με ανθρώπινες ικανότητες (π.χ. το άχυρο που μιλάει).

Συνολικά, δηλαδή, οι χαρακτήρες διακρίνονται σε έντεκα κατηγορίες. Κάθε μια από αυτές και για κάθε παραμύθι (με τον αύξοντα αριθμό του) χαρακτηρίζεται με το σύμβολο A (αρσενικό) ή Θ (θηλυκό) ή X (όταν δεν δηλώνεται φύλο). Φυσικά, υπάρχουν κατηγορίες όπου όλοι οι χαρακτήρες αναμένεται να είναι αρσενικοί (π.χ. γίγαντες), όλοι θηλυκοί (π.χ. νεράιδες), ή όλοι χωρίς φύλο (τα άψυχα όντα). Ωστόσο, συμπεριλαμβάνουμε και αυτές τις κατηγορίες, προκειμένου να ερευνήσουμε τα ποσοστά των χαρακτήρων χωρίς φύλο, σε σχέση με αυτά που έχουν φύλο. Σε κάθε κελί του πίνακα 1 αναγράφεται ο αριθμός που αντιστοιχεί στο πλήθος των

χαρακτήρων μαζί με τον αντίστοιχο χαρακτηρισμό φύλου. Π.χ. σε ένα κελί η ένδειξη 2A, 3Θ σημαίνει ότι στο αντίστοιχο παραμύθι απαντώνται δύο αρσενικοί και τρεις θηλυκοί χαρακτήρες στη συγκεκριμένη κατηγορία (π.χ. άνθρωποι). Σε κάποιο άλλο κελί, και στην κατηγορία «ζώα», η ένδειξη A, 2X σημαίνει ότι στο αντίστοιχο παραμύθι απαντούν ένα αρσενικό ζώο και δύο ζώα χωρίς ένδειξη για το φύλο τους. Όταν δεν υπάρχει αριθμός πριν την ένδειξη A ή Θ ή X, τότε αυτό σημαίνει ότι δεν αναφέρεται στο παραμύθι συγκεκριμένος αριθμός, π.χ. αναφέρονται αόριστα άγγελοι, χωρίς να γνωρίζουμε τον αριθμό τους. Το αρσενικό φύλο τους προκύπτει από το γεγονός ότι σε κάποιο άλλο παραμύθι αναφέρεται θηλυκός άγγελος. Το φύλο των άψυχων όντων προσδιορίζεται ως αρσενικό (A) ή θηλυκό (Θ) όταν πρόκειται για άψυχα που είναι μεταμορφωμένοι (προσωρινά) άνθρωποι. Στις δύο τελευταίες στήλες, όπου αναγράφονται ενδείξεις του τύπου 1X, 1X (αντί 2X), τότε αυτό σημαίνει ότι πρόκειται για διαφορετικά ζώα (π.χ. ένα άλογο και ένα πουλί), ή διαφορετικά άψυχα.

5.2. Βασικοί ανθρώπινοι χαρακτήρες: καλοί - κακοί ανά φύλο

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατανομή των βασικών χαρακτήρων σε καλούς και κακούς, ανάλογα με το φύλο: καλοί άνδρες / κακοί άνδρες, καλές γυναίκες / κακές γυναίκες. Στην έρευνα της ιδιότητας καλός / κακός, θα εξετάσουμε μόνο την πρώτη κατηγορία του πίνακα 1, δηλαδή τους ανθρώπινους βασικούς χαρακτήρες, προκειμένου να εστιάσουμε στο πώς παρουσιάζεται από την άποψη του γενικού στερεοτυπικού χαρακτηρισμού «καλός / κακός» το ανθρώπινο φύλο στα παραμύθια των Γκριμ. Προς τον σκοπό αυτό, συντάσσουμε τον πίνακα 2 (*Πίν. 2. Βασικοί ανθρώπινοι χαρακτήρες: καλοί / κακοί ανά φύλο*), όπου σε κάθε κελί αναγράφεται ο αριθμός των χαρακτήρων που απαντούν στο παραμύθι με τη συγκεκριμένη ιδιότητα (π.χ. αρσενικοί καλοί / θηλυκοί καλοί, κ.ο.κ.).

5.3. Ήρωες ανά φύλο

Η παράμετρος αυτή αναφέρεται μόνο στους ήρωες και όχι σε όλους τους χαρακτήρες των παραμυθιών. Όπως προαναφέραμε (κεφ. 4.2), ο Rölleke ερεύνησε το ποσοστό των γυναικών - ηρωίδων στα παραμύθια των Γκριμ σε 50 παραμύθια που βρίσκονται στην κατηγορία Märchen και διαπίστωσε ότι τα 30 έχουν γυναίκες ηρωίδες

(Κανατσούλη, 1997: 158). Με βάση την διαπίστωση αυτή, θα εξετάσουμε το ποσοστό κατανομής των δύο φύλων στους ήρωες των παραμυθιών. Η συνηθέστερη περίπτωση είναι αυτή όπου το βασικό πρόσωπο του παραμυθιού (ήρωας ή ηρωίδα) είναι ένα. Όταν πρόκειται για περισσότερους του ενός ήρωες (συνήθως δύο, π.χ. Χάνσελ και Γκρέτελ), τότε θα ερευνήσουμε το φύλο και των δύο ή περισσότερων προσώπων (αρσενικό / θηλυκό). Το ίδιο θα επιχειρήσουμε και όταν ο ήρωας είναι ζώο ανθρωπομορφικό με δηλωμένο φύλο, οπότε θα εξετάσουμε αν είναι αρσενικό ή θηλυκό. Αν υπάρχει περίπτωση στην οποία ως βασικός ήρωας εμφανίζεται ζώο χωρίς να δηλώνεται το φύλο του ή άψυχο ανθρωπομορφικό αντικείμενο (π.χ. άχυρο, φασόλι που μιλούν κ. ά.) ή ακόμα και παιδί για το οποίο δεν προκύπτει ότι είναι αγόρι ή κορίτσι, τότε θα ενταχθεί στην κατηγορία «παιδιά ή ζώα ή άψυχα χωρίς φύλο». Προς τον σκοπό αυτό, συντάσσουμε τον πίνακα 3 (*Πίν. 3. Ηρωες ανά φύλο*), όπου σε κάθε κελί αναγράφεται ο αριθμός των ηρώων (συνηθέστατα είναι ένας) ανά φύλο.

5.4. Χαρακτήρες δυναμικοί / αδύναμοι ανά φύλο

Όπως προαναφέραμε (κεφ. 4.2), άλλοι μελετητές (Bottigheimer, 1987, όπ. αναφ. στο Κανατσούλη, 2008: 94) θεωρούν ότι στα παραμύθια των Γκριμ οι γυναίκες εμφανίζονται βασικά άβουλες και αδύναμες, ενώ άλλοι (Tatar, 1992, όπ. αναφ. στο Κανατσούλη, 2008: 96, και Kamenetsky, 1992, όπ. αναφ. στο Κανατσούλη, 2008: 96), ότι εμφανίζονται και δυναμικές ή καταπιεστικές γυναίκες, των οποίων η δράση πολλές φορές δεν έχει καλά αποτελέσματα, ενώ, παράλληλα, εμφανίζονται και άνδρες αδύναμοι και καταπιεσμένοι. Επίσης, η Κανατσούλη (1997: 45-47) παρατηρεί ότι οι ώριμες γυναίκες είναι πιο δυναμικές από τις νεότερες. Επομένως, θα πρέπει να εξετάσουμε τις παραμέτρους *γυναίκες άβουλες / δυναμικές, νέες / ώριμες, με καλό ή κακό αποτέλεσμα*, καθώς και *άνδρες δυναμικοί / άβουλοι - αδύναμοι*. Το καλό ή κακό αποτέλεσμα των ενεργειών εξετάζεται μόνο για τις δυναμικές γυναίκες.

Προς τον σκοπό αυτό συντάσσουμε τον πίνακα 4 (*Πίν. 4. Δυναμικότητα - αδυναμία ανά φύλο*), με έντεκα στήλες. Σε κάθε κελί αναγράφεται ο αριθμός των γυναικών / ανδρών που εντοπίζεται σε κάθε κατηγορία ανά παραμύθι.

5.5. Κοινωνική άνοδος / κάθοδος ηρωίδων

Η κοινωνική άνοδος ή κάθοδος των ηρωίδων, σε σχέση με προτερήματα όπως η εργατικότητα, η επιμέλεια ή η ομορφιά (βλ. πιο πριν κεφ. 4.1.1), είναι ένα μοτίβο που απαντά στα παραμύθια (Uther, 2017: 833), και επομένως μπορεί να ερευνηθεί, κατά τα στοιχεία του πίνακα 5 (*Πίν. 5. Κοινωνική άνοδος / κάθοδος ηρωίδων*). Στην πρώτη στήλη (άνοδος) σημειώνεται το πρόσημο + στο παραμύθι στο οποίο υπάρχει ηρωίδα που ανέρχεται κοινωνικά, συνήθως χάρη στην εργατικότητα, την επιμέλεια και την ομορφιά της. Στη δεύτερη στήλη (κάθοδος) σημειώνεται το πρόσημο - στο παραμύθι στο οποίο υπάρχει ηρωίδα (συνήθως η ίδια ηρωίδα της πρώτης στήλης) που κατέρχεται κοινωνικά από ατυχή γεγονότα ή από δικά της παραπτώματα, ακόμα και όταν στο τέλος επανέρχεται σε καλύτερη θέση. Και στις δύο στήλες σημειώνεται σε παρένθεση ο λόγος ανόδου ή καθόδου.

5.6. Σιωπή και απομόνωση ανά φύλο

Όπως έχουμε διαπιστώσει (βλ. πιο πριν κεφ. 4.1.2 και 4.1.3), η απομόνωση ηρώων και ηρωίδων σε δάση και πύργους και η διάρκειά της διαφέρουν κατά φύλο (Bottigheimer, 1989: 105-106). Επίσης το φαινόμενο της ύπαρξης σιωπηλών ή καταδικασμένων σε σιωπή θεωρείται ότι εντοπίζεται μόνο σε γυναίκες (Bottigheimer, 1989: 59). Σε σχέση με τα παραπάνω φαινόμενα, συντάσσουμε τον πίνακα 6 (*Πίν. 6. Σιωπή και απομόνωση ανά φύλο*), όπου ερευνώνται δύο φαινόμενα: Η διάρκεια απομόνωσης (που περιλαμβάνει και τον περιορισμό ή την φυλάκιση) σε πύργους και δάση ανά φύλο και η διάρκεια σιωπής ανά φύλο. Σε όποιο παραμύθι υπάρχουν αυτά τα φαινόμενα σημειώνεται στο αντίστοιχο κελί η χρονική διάρκεια απομόνωσης και σιωπής, σε ημέρες, μήνες και έτη, ανάλογα με την περίπτωση: ακριβής χρόνος όταν υπάρχει ρητή αναφορά στο παραμύθι και προσεγγιστικά, όταν η αναφορά χρόνου είναι αόριστη. Σημειώνονται, επίσης, οι τόποι απομόνωσης ή φυλάκισης και σε παρένθεση, οι λόγοι της επιβαλλόμενης σιωπής και απομόνωσης (π.χ. τιμωρία).

5.7. Παραβατικότητα και τιμωρία ανά φύλο

Όπως έχουμε επισημάνει (κεφ. 4.1.4), στα παραμύθια των Γκριμ παρατηρούνται διαφορές στο θέμα της παραβατικότητας και τιμωρίας, ανάλογα με το φύλο.

Σύμφωνα με τη Bottigheimer (1989: 82, 89, 94), οι γυναίκες, όταν διαπράττουν μια παραβίαση της νομιμότητας ή της ηθικής, παρουσιάζονται είτε απλώς να ξεφεύγουν ή να απαλλάσσονται από τις συνέπειες είτε να τιμωρούνται για αυτές, ενώ οι άνδρες συνήθως απαλλάσσονται από τις συνέπειες των παραβιάσεων που έχουν διαπράξει, και σε μερικές περιπτώσεις ανταμείβονται. Επίσης για τιμωρίες που οδηγούν σε θάνατο, οι περιγραφές είναι εκτενέστερες και οι τιμωρίες βασανιστικότερες όταν πρόκειται για γυναίκες, από ό,τι για τους άνδρες. Τα θέματα αυτά, όπως εμφανίζονται στη βιβλιογραφία, συνιστούν μεροληπτική αντιμετώπιση υπέρ του ανδρικού φύλου. Θα εξετάσουμε αν ισχύουν και σε ποιο βαθμό οι παραπάνω ισχυρισμοί, με χρήση του πίνακα 7 (Πίν. 7. Παραβατικότητα και τιμωρία ανά φύλο). Στον πίνακα 7 παραθέτουμε για κάθε παραμύθι τον αριθμό των παραβατών και τιμωρουμένων ή απαλλασσομένων ανά φύλο χαρακτήρων. Οι τρεις αρχικές στήλες για κάθε φύλο αντιστοιχούν στις τρεις περιπτώσεις συνεπειών μετά από παραβιάσεις: οι χαρακτήρες (1) ξεφεύγουν ή απαλλάσσονται, (2) όχι μόνο δεν τιμωρούνται αλλά ανταμείβονται και (3) τιμωρούνται. Η τελευταία στήλη με τίτλο «τιμωρούνται» υποδιαιρείται σε τρεις επιμέρους στήλες: (α) άλλες τιμωρίες, πλην της θανατικής καταδίκης, (β) θάνατος με βασανιστήρια και (γ) θάνατος χωρίς βασανιστήρια.

6. Πίνακες καταγραφής δεδομένων σε σχέση με τις παραμέτρους

Στους πίνακες που ακολουθούν (Πίν. 1 έως 7) παρουσιάζονται τα αριθμητικά στοιχεία που αντιστοιχούν σε κάθε μία από τις παραμέτρους, όπως αυτές ομαδοποιήθηκαν πιο πάνω. Οι αύξοντες αριθμοί (α/α) των παραμυθιών αντιστοιχούν στην αρίθμηση που έχουν τα παραμύθια στην προαναφερθείσα τρίτομη έκδοση *Τα παραμύθια των αδελφών Γκριμ*, των εκδόσεων Άγκρας του 1995.

ΠΙΝ. 1. ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟ											
α/α	άνθρωποι	υπερφυσικά όντα								ζώα	άψυχα
		από τη θρησκεία				από τη λαϊκή παράδοση					
		θεός	άγιοι	άγγελοι	διάβολοι	γίγαντες	καλικάντζαροι	πνεύματα	νεράιδες		
1	3Α, 1Θ									1Α	
2										2Χ	
3	1Α, 1Θ		1Θ	Α							
4	4Α, 1Θ					1Α				2Χ	
5										8Χ, 1Θ	
6	3Α, 1Θ									3Χ	
7	3Α									1Χ, Χ	
8	2Α									3Χ	
9	14Α, 4Θ									12Α	
10	1Α									1Α, 1Θ, 1Χ	2Χ
11	2Α, 3Θ									1Α	
12	2Α, 3Θ										
13	4Α, 3Θ									1Θ	
14	1Α, 6Θ										
15	2Α, 3Θ									2Χ	
16	3Α, 1Θ									1Χ	
17	3Α, 2Θ									6Χ, 1Α	
18											3Χ
19	1Α, 1Θ									1Χ	
20	2Α, 1Θ					3Α				2Χ	
21	2Α, 5Θ									2Χ, 2Χ	1Χ
22	2Α, 3Θ										
23										2Χ	1Χ
24	4Θ									1Χ	1Χ, 1Χ
25	9Α, 2Θ									7Α	1Χ, 1Χ, 2Χ

26	1A, 3Θ									1X	
27	A									4X	
28	3A										1A
29	4A, 4Θ				1A						
30	1Θ									1X	5X
31	2A, 3Θ			1A, 1Θ	1A						
32	1A, 2Θ										
33	3A										
34	2A, 2Θ										
35	1A	1A	1A								
36	5A									2Θ, 3X	2X
37	4A, 2Θ									1X	
38										2A, 2Θ	2A, 2Θ
39	1A, 3Θ				1X		5A				
40	2A, 2Θ									1X	
41	1A									4X	4X
42	2A				1A					X	X, X
43	2Θ				1Θ			1A, 1A			1Θ
44	2A	1A			1A, 1A						
45	4A, 3Θ									1Θ	
46	2A, 3Θ										
47	2A, 3Θ									1A	1X
48	1A, 1Θ									1A, 3X	
49	8A, 4Θ									6A	
50	2A, 4Θ										
51	2A, 2Θ									1A, 1Θ	2A, 2Θ
52	2A, 1Θ										
53	8A, 3Θ										3X
54	5A, 1Θ										3X

55	3A, 1Θ										
56	2A, 3Θ									1Θ	1A, 1Θ
57	4A, 1Θ									1X, 1X, 1A	
58	1A, 1Θ									2X	
59	2A, 1Θ										
60	6A, 2Θ									8X	
61	4A, 2Θ										
62	3A, 3Θ									3X	
63	4A, 2Θ									1Θ	2X
64	5A, 2Θ										1X
65	3A, 2Θ										3X
66	2Θ									1A	
67	3A, 12Θ									1X	
68	3A, 1Θ									3A	
69	1A, 2Θ									1Θ	
70	4A									2X	1X
71	7A, 1Θ										
72	1A									2X	
73										2X	
74										2Θ	
75										2X	
76	3A, 2Θ			2A						2A	
77	2A, 1Θ										
78	3A, 1Θ										
79	1A, 1Θ								1Θ		
80										1A, 1Θ, 5X	1X
81	4A, 1Θ		1A								
82	1A	1A	1A		1A						
83	7A										

84	3A, 1Θ										
85	4A, 2Θ									3X	2X
86										5X	
87	2A, 2Θ	1A									
88	2A, 2Θ									2A, 1Θ, 2X	4X
89	3A, 3Θ									1X	4X
90	4A, 2Θ					1A					
91	4A, 3Θ						1A, A				1X
92	3A, 2Θ					3A				1Θ	3X
93	1A, 2Θ					2A					3X
94	3A, 1Θ										
95	3A, 1Θ										
96	4A, 5Θ									1A, 1X	
97	6A, 1Θ										3X
98	3A, 1Θ										
99	3A							1A			
100	2A					1A					
101	2A, 3Θ					1A					
102										1A, 1Θ, 4X	
103	2Θ										
104	2A, 2Θ										
105	1X, 2Θ									3X	
106	4A, 1Θ									1Θ, 1X	
107	3A									5X	
108	4A, 3Θ									1A	
109	1A, 1Θ										
110	4A, 1Θ							1A			
111	3A, 1Θ					3A					
112	2A				A						

113	2A, 4Θ									1Θ	3A, 1Θ
114	1A, 1Θ									1X	
115	2A, 1Θ										
116	3A, 2Θ										
117	1X, 1Θ										
118	5A, 1Θ										1X
119	7A										
120	4A				1A						
121	1A, 2Θ					1A				1X	2X
122	2A, 4Θ					A				1X	1X
123	1A, 2Θ									2A	1A
124	4A										
125	3A, 2Θ				1A					1A	
126	3A, 2Θ					2A				1A	
127	2A, 3Θ									2Θ	1A, 3X
128	1A, 1Θ										
129	6A, 1Θ										
130	1A, 4Θ								1Θ	1X	1X
131	3A, 3Θ										
132	1A									2X	
133	2A, 12Θ										
134	6A, 2Θ										
135	2A, 3Θ	1A								1Θ	
136	4A, 1Θ										
137	2A, 4Θ										
138	3A										
139	1A, 1Θ										
140	1A, 1Θ										
141	2A, 3Θ									1A, 1Θ	

142	14A										1X
143	1A, 1Θ										
144	3A, 2Θ									1A	
145	2A, 1Θ									1X	
146	4A										
147	2A, 1Θ	1A	1A								
148		1A			1A						
149	1A, 1Θ									1A	
150	1A, 1Θ										
151	4A										
152	12A										
153	2A										
154	1Θ										
155	2A, 1Θ, 1X										
156	1A, 1Θ										
157	1A, 2Θ										
158										5A	
159											
160											
161	1A, 3Θ										3Θ
162	2A, 3Θ			1X						1A	
163	2A										
164	2A, 1Θ									2A	
165	1A, 1Θ										
166	6A, 3Θ									1A	
167	5A, 2Θ						1A				
168	2A		1A								
169	1A, 1Θ										
170	2A, 4Θ									3X	

171	2A, 1Θ										
172										4X	
173										2X	
174	2A										
175	2A									1X	
176	4A		1A								
177	1A	1A								3X	
178	1A				1A	1A					
179	3A, 1Θ		1A	2A							
180	2A, 3Θ								1Θ		
181	1A, 1Θ	1A									
182	2A, 3Θ								1Θ		2X
183	2A										
184	1A					1A					
185	2A									1X	1X
186	2A, 1Θ										
187	1A, 3Θ										
188										1A, 1Θ, 1X	
189	1A, 2Θ										3X
190	1A				1A						
191										1A, 1Θ	
192	1A, 1Θ									3X, 1A	
193	4A, 1Θ										
194	1A, 2Θ					2A					1X
195	1Θ	1A									
196	3A				1A						
197	3A, 1Θ										
198	3A, 2Θ					2A				2A	2X
199	2A, 2Θ										

200	14A, 1Θ										
201	1A										1X
202	4Θ		1A								
203			1A	1X							
204	1A, 1Θ										
205	2A, 1Θ										
206	1A, 2Θ										
207	4A, 1Θ			1A						1X	
208	1A		1Θ								
209	2Θ										
210	2A	1A									
211	1A, 1Θ									1X	
ΣYN	514A, 309Θ, 3X	11A	9A, 2Θ	6A, 1Θ, 2X	14A, 1Θ, 1X	22A	7A	4A	4Θ	68A, 26Θ, 138X	11A, 10Θ, 79X

ΠΙΝ. 2. ΒΑΣΙΚΟΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ: ΚΑΛΟΙ / ΚΑΚΟΙ ΑΝΑ ΦΥΛΟ				
α/α	αρσενικοί		θηλυκοί	
	καλοί	κακοί	καλοί	κακοί
1	3		1	
2				
3	1		2	
4	3		1	
5				
6	3		1	
7	4		1	
8	2			
9	14		3	1
10				
11	2		2	2
12	2		2	1
13	5		1	2
14	1		6	
15	2		1	2
16	2	1		1
17	2		1	
18				
19	1			1
20	1	1		1
21	2		2	3
22	2		1	1
23				
24			2	2
25	9		1	
26	1	1	3	
27				
28	2	1		
29	2	1	2	
30				
31	2	1	2	
32	1		2	
33	2	1		
34	2		2	
35	2	1		
36	4	1		
37	2	2	1	
38				
39	1		3	
40	1	1	2	
41	1			
42	1	1		
43			1	1
44	2	1	1	

45	3			
46		1	3	
47	5		2	1
48	1		1	
49	8		1	3
50	2		3	1
51	2		1	1
52	2		1	
53	9		1	1
54	1	3		1
55	2	1	1	
56	2		1	2
57	4	2	1	
58		1		1
59	2		1	
60	5	2	1	1
61	1	1	1	1
62	3		3	
63	2	2	1	
64	5		4	
65	1	2	2	
66	1		2	
67	2		12	
68	3	1		
69	1		1	1
70	4			
71	6	1		1
72	1			
73				
74				
75				
76	1	2	2	
77	2		1	
78	2		1	
79	1		2	
80				
81	4			
82		1		
83	1			
84	1	1		
85	4		2	1
86				
87	1	1	1	1
88	2		1	1
89	2		2	1
90	2	1	1	1
91	2	2	3	
92	2		1	1
93	1		1	1

94	2		1	
95	1	1		1
96	4		3	2
97	2	2	1	
98	1	4	1	
99	2			
100	1	1		
101	2		1	2
102				
103			2	
104	2		2	
105			1	
106	2	2	1	
107	2	1		
108	2	1	1	1
109			1	
110	2	2		
111	2	1	1	
112	3			
113	1	1	1	2
114	1	2	1	
115	1	1	1	
116	1	1	1	1
117				
118	4		1	
119	7			
120	3	1		
121	1		2	
122	1		2	1
123	1	1		1
124	4			
125	3		1	
126	1	2	2	
127	2		1	1
128	1		1	
129	6		1	
130	1		1	3
131	3		3	
132	1			
133	2		12	
134	8		1	1
135	2		1	2
136	4		1	
137	2			3
138	3			
139	1		1	
140				
141	2		2	1
142	1	13		

143	1		1	
144	3		2	
145	1	1		
146	3	1		
147	2		1	
148				
149	1		1	
150	1		1	
151	4			
152	12			
153	2			
154			1	
155	2		1	
156	1		1	
157	1		1	1
158				
159				
160				
161	1		1	
162	1	1	3	
163	2			
164	2	1	1	
165			1	
166	4	1	1	
167	2	3	2	
168	2			
169	1		1	
170	2		2	2
171		1	1	
172				
173				
174	2			
175	2			
176	4			
177				
178	1			
179		1	1	
180	1	1	3	
181	1		1	
182	2		2	1
183	1	1		
184		1		
185	2			
186	1	1		1
187	1		2	1
188				
189	1		2	
190	1			

191				
192	1		1	
193	3		2	
194	2		2	1
195				
196	2	1		
197	2	1	1	
198	3		1	1
199	1	1	1	1
200	2	12	1	
201	1			
202			2	2
203	1			
204	1		1	
205	2	1	1	
206	1		1	1
207	1	3	1	
208	1			
209			2	
210	2			
211				
ΣΥΝΟΛΟ	388	109	213	74

ΠΙΝ. 3. ΗΡΩΕΣ ΑΝΑ ΦΥΛΟ			
α/α	αρσενικοί	θηλυκοί	παιδιά ή ζώα ή άψυχα χωρίς φύλο
1	1	1	
2			2
3		1	
4	1		
5			7
6	1		
7	1		
8	1		
9		1	
10			2
11	1	1	
12		1	
13		1	
14		1	
15	1	1	
16	1		
17	1		
18			3
19	1		
20	1		
21		1	

22	1		
23			2
24		1	
25		1	
26		1	
27			4
28	1		
29	1		
30			2
31		1	
32	1		
33	1		
34		1	
35	1		
36	3		
37	1		
38		1	
39	1	2	
40		1	
41	1		2
42	1		
43		1	
44	1		
45	1		
46		1	
47	1	1	
48			1
49		1	
50		1	
51	1	1	
52	1	1	
53		1	
54	1		
55		1	
56	1	1	
57	1		
58			2
59	1	1	
60	2		
61	1		
62	1		
63	1		
64	1		
65		1	
66		1	
67	1	1	
68	1		
69	1	1	

70	3		
71	6		
72	1		1
73			2
74		1	
75			2
76	1		
77		1	
78	2		
79	1	1	
80	1	1	
81	1		
82	1		
83	1		
84	1		
85	2		
86			2
87	1		
88		1	
89		1	
90	1		
91	1	1	
92	1		
93		1	
94		1	
95	1	1	
96	2	2	
97	1		
98	1		
99	1		
100	1		
101	1		
102			1
103		1	
104	1	1	
105	1	1	
106	1		
107	1		
108	1		
109	1		
110	1		
111	1		
112	1	1	
113	1		
114	1		
115	1		
116	1		
117			1

118	3		
119	7		
120	3		
121	1		
122	1		
123		1	
124	3		
125	3		
126	1		
127		1	
128	1	1	
129	4		
130		1	
131	1	1	
132			2
133	1	12	
134	7	1	
135		1	
136	2		
137	1		
138	3		
139		1	
140			
141	1	1	
142	1		
143	1		
144	1		
145	1		
146	1		
147	1		
148	2		
149	1	1	
150		1	
151	3		
152	12		
153	1		
154		1	
155	2	1	
156	1		
157		2	
158	5		
159			
160			
161		1	
162		2	
163	2		
164	1		
165	1		

166	1		
167	1		
168	1		
169		1	
170		1	
171	1	1	
172			1
173			2
174	2		
175	1		1
176	4		
177			
178	1		
179	1		
180	1	2	
181	1	1	
182	1	1	
183	2		
184	1		
185	1		
186	1		
187		1	
188	1		
189		1	
190	1		
191			
192	1	1	
193	1		
194	1	1	
195			
196	2		
197	1	1	
198	1		
199		1	
200	2		
201	1		
202		1	
203	12		
204	1		
205	1		
206		2	
207	1		
208	1		
209		1	
210	1		
211		1	
ΣΥΝΟΛΟ	218	97	42

ΠΙΝ.4. ΔΥΝΑΜΙΚΟΤΗΤΑ - ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΑΝΑ ΦΥΛΟ								
α/α	γυναίκες						άνδρες	
	άβουλες - αδύναμες		δυναμικές				δυναμικοί	άβουλοι - αδύναμοι
	νέες	ώριμες	νέες		ώριμες			
			αποτέλεσμα		αποτέλεσμα			
καλό	κακό	καλό	κακό					
1	1						2	
2								
3					1			1
4			1				1	
5								
6					1		2	
7							1	1
8							1	
9		1	1			1		
10								
11			1			1	1	
12			1			1		
13	1					1	1	
14	1				1			
15				1		2	1	1
16				1			1	
17			1				1	
18								
19						1		1
20							1	1
21	1			2		1	1	
22			1				1	
23								
24	1		1			1		
25			1					
26			1				1	
27								
28							1	1
29	1				1		2	
30								
31			1		1		1	
32							1	
33							1	
34	1						1	
35								
36							3	1
37							1	
38								
39								
40	1		1		1		1	
41								

42								
43								
44							1	
45							1	
46	2		1				1	
47	1					1		1
48								
49			1			1		2
50	1						1	
51			1			1	1	
52	1						1	
53	1					1	7	
54		1					1	
55	1						1	
56			1			1	1	
57	1						1	
58								
59								
60	1						2	
61							1	
62							1	
63							1	
64							1	
65			1				2	
66								
67			1				1	
68							1	1
69	1					1	1	
70							3	
71							6	
72								
73								
74								
75								
76	1		1				2	
77			1				1	
78								
79			1				1	
80								
81							1	
82							1	
83							1	
84							1	
85	1						2	
86								
87								
88			1	1			1	
89	1			1			2	

90							1	
91	3						3	
92				1			1	
93	1					1	1	
94			1				1	1
95							1	
96	1		1	2			3	
97			1				3	
98							1	
99							1	
100	2		1				1	1
101								
102								
103								
104								
105								
106			1				1	
107							1	1
108	1		1				1	1
109								
110							1	1
111	1						1	
112								
113			1	1		1	2	
114			1				1	
115							1	1
116	1					1	1	1
117								
118			1				3	
119							6	
120							3	
121	1						1	
122		1		1		1	1	
123			1			1	1	
124							3	
125					1			3
126					1			1
127			1				1	
128			1					1
129	1						4	
130	1			2		1	1	
131								
132								
133	12						1	
134			1			1	1	
135	1			1		1		
136	1						2	
137				3			1	

138								
139								
140								
141	1				1	1	2	
142							2	
143							1	
144	1						2	
145								
146							2	
147		1					1	
148								
149			1				1	
150		1					1	
151							3	
152							12	
153			1				2	
154		1					2	
155								
156								
157								
158								
159								
160								
161								
162				3			1	
163							2	
164	1						1	
165								
166	1						2	
167	1	1					1	2
168								
169					1			1
170			3				1	
171		1					1	
172								
173								
174								
175								
176								
177								
178							1	
179		1					1	
180		1	1		1		1	
181			1		1			1
182							1	1
183								
184								
185								

186						1	1	1
187	1		1			1		1
188	1						1	
189							1	
190								
191								
192			1				1	
193		1					2	
194			1			2	1	
195								
196							2	1
197			1				2	
198	1						1	
199			1	1				1
200					1		2	
201								
202	2		1					
203								
204								
205							1	
206		1				1		1
207							1	
208								
209					1			
210							1	
211								
ΣΥΝ	58	12	47	21	14	29	195	33

ΠΙΝ. 5. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΟΛΟΣ / ΚΑΘΟΛΟΣ ΗΡΩΙΔΩΝ ΚΑΙ ΑΙΤΙΕΣ		
α/α	άνοδος	κάθοδος
1		
2		
3	+ (υιοθεσία από Παναγία)	- (τιμωρία για ψευδολογία)
4		
5		
6		
7		
8		
9	+ (ομορφιά)	- (αναζήτηση αδελφών)
10		
11	+ (ομορφιά)	
12	+ (ομορφιά)	- (εκδίωξη στην ερημιά από μάγισσα)
13	+ (ομορφιά)	
14	+ (εργατικότητα)	
15	+ (ανακάλυψη θησαυρού)	
16		- (τιμωρία για κακία)
17		

18		
19		
20		
21	+ (ομορφιά)	
22		
23		
24	+ (καλοσύνη, εργατικότητα)	
25		
26		
27		
28		
29		
30		
31	+ (ομορφιά, καλοσύνη)	- (ο διάβολος ήθελε να τη βλάψει και η βασιλοπούλα εκδιώχθηκε στο δάσος)
32		
33		
34		
35		
36		
37		
38		
39		
40		
41		
42		
43		
44		
45		
46		
47		
48		
49	+ (ομορφιά)	- (για να γλυτώσει από τη μηριά της και προς αναζήτηση των αδελφών της)
50		
51		
52	+ (μετάνοια)	- (τιμωρία για υπερηφάνεια, σκληρότητα)
53	+ (ομορφιά)	- (για να γλυτώσει από τη μηριά της)
54		
55	+ (ικανότητα να δημιουργεί χρυσάφι)	
56		
57		
58		
59		
60		
61		
62		
63		

64		
65	+ (ομορφιά)	- (για να γλυτώσει από τον πατέρα της)
66		
67	+ (εξυπνάδα, θέληση)	
68		
69		
70		
71		
72		
73		
74		
75		
76		
77		
78		
79		
80		
81		
82		
83		
84		
85		
86		
87		
88	+ (υπακοή στη μοίρα)	
89	+ (ομορφιά, καλοσύνη)	- (πανουργία της βάγιας)
90		
91		
92		
93		
94	+ (εξυπνάδα)	
95		
96	+ (ομορφιά)	- (δολιότητα των αδελφών)
97		
98		
99		
100		
101		
102		
103		
104		
105		
106		
107		
108		
109		
110		
111		
112		

113		
114		
115		
116		
117		
118		
119		
120		
121		
122		
123		
124		
125		
125		
126		
127		
128		
129		
130	+ (ομορφιά)	
131		
132		
133		
134	+ (μετάνοια)	- (τιμωρία για υπερηφάνεια, σκληρότητα)
135	+ (ομορφιά)	
136		
137		
138		
139		
140		
141		
142		
143		
144		
145		
146		
147		
148		
149		
150		
151		
152		
153		
154	+ (καλοσύνη, πίστη στο Θεό)	
155		
156		
157		
158		

159		
160		
161		
162	+ (καλοσύνη, εργατικότητα)	
163		
164		
165		
166		
167		
168		
169		
170	+ (καλοσύνη, υπακοή, προθυμία)	
171		
172		
173		
174		
175		
176		
177		
178		
179		
180	+ (εργατικότητα, καλοσύνη)	- (τιμωρία για ανυπακοή στον πατέρα)
181		
182		
183		
184		
185		
186		
187	+ (καλοσύνη, εργατικότητα)	- (αγάπη προς το βασιλόπουλο)
188		
189	+ (πίστη στο Θεό, υπακοή, εργατικότητα)	
190		
191		
192		
193		
194	+ (υπομονή, θέληση)	- (τιμωρία για ανυπακοή στον πατέρα)
195		
196		
197		
198		
199		
200		
201		
202	+ (καλοσύνη, πίστη στο Θεό)	
203		
204		
205		
206		

207		
208		
209		
210		
211		
ΣΥΝ	31	15

ΠΙΝ. 6. ΣΙΩΠΗ ΚΑΙ ΑΠΟΜΟΝΩΣΗ ΑΝΑ ΦΥΛΟ				
α/α	διάρκεια και λόγος σιωπής		διάρκεια, τόπος και λόγος απομόνωσης	
	γυναίκα	άνδρας	γυναίκα	άνδρας
1				
2				
3	αρκετά χρόνια (για παράπτωμα)		αρκετά χρόνια στο δάσος (τιμωρία)	
4				3 μέρες σε πύργο (ως άθλος για να λυθούν τα μάγια)
5				
6				
7				
8				μία μέρα στο δάσος (για να φτάσει στο προορισμό του)
9	7 χρόνια (για να ελευθερωθούν τα αδέρφια της από κατάρα)		μία μέρα στο δάσος (αναζήτηση αδελφών)	10 χρόνια στο δάσος (αδέλφια, για να μην τα σκοτώσει ο πατέρας τους)
10				
11			αρκετός καιρός στο δάσος (για να γλιτώσει από τη μητριά)	αρκετός καιρός στο δάσος (για να γλιτώσει από τη μητριά)
12			λίγα χρόνια στον πύργο (προφύλαξη) / αρκετά χρόνια σε ερημιά (τιμωρία)	κάμποσα χρόνια στο δάσος (από κακία μάγισσας)
13				
14				
15			3 μέρες στο δάσος (χάθηκε)	3 μέρες στο δάσος (χάθηκε)
16				
17				
18				
19				
20				
21				
22				μία μέρα στο δάσος (χάθηκε)
23				
24				

25				αρκετά χρόνια σε κάστρο (λόγω κατάρας)
26			κάποιες ώρες στο δάσος (για να μαζέψει λουλούδια για τη γιαγιά)	
27				
28				
29				μία μέρα στο δάσος (χάθηκε)
30				
31			7 χρόνια στο δάσος (για να γλιτώσει από τον σύζυγο)	
32				
33				
34				
35				
36				
37				
38				
39				
40				
41				
42				
43				
44				
45				
46				
47				
48				
49	6 χρόνια (για να λυθούν τα μάγια)		απομόνωση σε πύργο (για να γλιτώσει από μητριά) και αρκετός καιρός στο δάσος (για λύτρωση από κατάρα)	αόριστος χρόνος σε πύργο (για να γλιτώσουν από μητριά)
50			100 χρόνια σε πύργο (κατάρα)	
51				
52				
53			μία μέρα στο δάσος (για να γλιτώσει από μητριά)	
54				λίγες ώρες στο δάσος (χάθηκε)
55				
56				
57				
58				
59				
60				
61				

62			αόριστος χρόνος σε πύργο (λόγω κατάρας)	μία μέρα στο δάσος (ως άθλος)
63				
64				
65			μία μέρα στο δάσος (για να γλιτώσει από τον πατέρα)	
66				
67				
68				
69			απομόνωση στον πύργο μεταμορφωμένη σε πουλί (από μάγια)	
70				
71				
72				
73				
74				
75				
76			7 χρόνια σε πύργο (τιμωρία)	
77				
78				
79				
80				
81				
82				
83				
84				
85				μία μέρα στο δάσος (χάθηκε)
86				
87				
88				
89				
90				
91				
92		3 μέρες (για να λυθούν τα μάγια)	12 χρόνια μεταμορφωμένη σε φίδι (κατάρα)	
93			πολλά χρόνια σε πύργο μεταμορφωμένη σε κοράκι (κατάρα)	
94				
95				
96			πολλά χρόνια σε φυλακή (τιμωρία)	
97				
98				
99				

100				
101				
102				
103				
104				
105				
106				7 χρόνια σε πύργο (για να νικήσει σε δοκιμασία)
107				
108				πολλά χρόνια στο δάσος (οικειοθελώς για ανεξαρτησία από γονείς)
109				
110				
111			αρκετό καιρό στο δάσος (τιμωρία)	
112				
113				
114				
115				
116				
117				
118				
119				
120				
121		3 μέρες (για να λυθούν τα μάγια)		
122				
123	λίγες ώρες (για να λυθούν τα μάγια)		μία μέρα στο δάσος (χάθηκε), και αρκετό καιρό σε πύργο (για προστασία)	
124				
125				
126				
127			9 μέρες στο δάσος (χάθηκε)	
128				
129				
130				
131				
132				
133				
134				
135				
136				
137				
138				

139				
140				
141				
142				
143				
144				
145				
146				
147				
148				
149				
150				
151				
152				
153				
154				
155				
156				
157				
158				
159				
160				
161				
162				
163				
164			αόριστος χρόνος σε πύργο (κατάρα)	
165				
166				
167			4 χρόνια μέσα σε βράχο (αιχμάλωτη ληστών)	4 χρόνια μέσα σε βράχο (αιχμάλωτος ληστών)
168				
169				
170			μία μέρα στο δάσος (χάθηκε)	
171				
172				
173				
174				
175				
176				
177				
178				
179				
180	λίγες ώρες (διαταγή ως υπακοή)		3 χρόνια στο δάσος (τιμωρία)	
181				
182				

183				
184				
185				
186				
187				
188				
189				
190				
191				
192				
193				
194				
195				
196				
197			αρκετά χρόνια σε σπηλιά (αιχμάλωτη)	
198				
199			7 χρόνια φυλακισμένη σε πύργο (τιμωρία)	
200				
201				
202			μία μέρα στο δάσος (χάθηκε)	
203				
204				
205				
206				
207				
208				
209				
210				
211				
ΣΥΝ	5	2	27	16

ΠΙΝ. 7. ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ ΑΝΑ ΦΥΛΟ									
α/α	παραβάτες γυναίκες					παραβάτες άνδρες			
	ξεφεύγουν απαλλάσσονται	ανταμείβονται	τιμωρούνται			ξεφεύγουν απαλλάσσονται	ανταμείβονται	τιμωρούνται	
			άλλες τιμωρίες	θάνατος - βασανιστήρια				άλλες τιμωρίες	θάνατος - βασανιστήρια
			με	χωρίς			με	χωρίς	
1									
2									
3	1 (απαλλαγή)		1 (εκδίωξη από τον Παράδεισο και αλαλία)						
4									
5									
6						1 (απαλλαγή)			
7							1 (βουρδουλιές)		
8									
9				1 (εγκλεισμός σε βαρέλι με φίδια)					
10									
11				2 (θηρία έφαγαν κόρη, μητριά κάηκε ζωντανή)					
12									
13				2 (εγκλεισμός σε βαρέλι - πνιγμός)					
14									
15				1 (κάηκε ζωντανή)					

16			1 (την έριξαν σε μισοβουλια γμένη βάρκα στη θάλασσα)					1 (τον έριξαν σε μισοβουλια γμένη βάρκα στη θάλασσα)		
17										
18										
19										
20										
21			2 (της έβγαλαν το μάτι)							
22										
23										
24			1 (άλειμμα με καρβουνός κονη στο σώμα)							
25						7 (απαλλαγή)		7 (μεταμόρφωση σε κοράκια)		
26	1 (διαφυγή)									
27										
28										
29								1 (να κοπηλατεί αιώνια)		
30										

31	1 (διαφυγή)									
32										
33										
34			1 (εκδίωξη και τρέλλα)							
35										
36							1 (ξυλοδαρμ ός)			
37										
38										
39										
40										1
41										
42										
43					1					
44										1
45						1 (διαφυγή)				
46									1 (κάηκε ζωντανός)	
47					1					
48										
49	1 (απαλλαγή)									
50										
51					1					
52										

53				1 (της φόρεσαν σιδερένιες πύρινες παντόφλες, χόρευε με αυτές και έπεσε νεκρή)						
54										
55										
56				1 (την τσιμπούσαν αγκάθια καθώς χόρευε συνέχεια)						
57										2
58										
59										
60				1 (κάηκε ζωντανή)						
61										
62										
63										
64										
65										
66										
67										
68										
69										
70										
71										
72										
73										
74										
75										

76			1 (φυλάκιση σε πύργο χωρίς τροφή και νερό για πολλά χρόνια)						1 (τεμαχισμός σε τέσσερα κομμάτια)	
77										
78										
79										
80										
81							1			
82										
83										
84										
85										
86										
87										
88										
89				1 (εγκλεισμός σε βαρέλι που έσυραν άλογα μέχρι θανάτου)						
90										
91										2
92										
93										
94										
95										

96				2 (κάηκαν ζωντανές)					
97						2 (διαφυγή)			
98									
99									
100						1 (απαλλαγή)			
101									
102									
103									
104									
105									
106									
107							1 (βγάλσιμο ματιών και περιπλάνηση στο δάσος)		
108									
109									
110									1
111								1 (τεμαχισμός σε κομμάτια)	
112									
113									
114									
115									1
116									
117									

118										
119										
120										1
121										
122	1 (απαλλαγή)	1		1 (τρεις μέρες ξυλοδαρμός, χωρίς τροφή και νερό)						
123										
124										
125										
126										
127										
128										
129										
130		2								
131										
132										
133								12 (φυλάκιση λίγες μέρες)		
134										
135				2 (εγκλεισμός σε βαρέλι που έσυραν άλογα μέχρι θανάτου)						
136										
137										
138										
139										

140										
141										
142										1
143										
144										
145										
146										
147										
148										
149										
150										
151										
152										
153										
154										
155										
156										
157										
158										
159										
160										
161										
162										1
163										
164										
165										
166										1

167								2 (ξυλοδαρμ ός και ρίξιμο στη θάλασσα)		
168										
169										
170										
171								1 (φυλάκιση)		
172										
173										
174										
175										
176										
177										
178										
179										
180										
181										
182										
183								1 (απέκτησε δύο καμπούρες)		
184										
185										

186			1 (έζησε φτωχικά και δυστυχισμένα)					1 (έζησε φτωχικά και δυστυχισμένα)		
187					1					
188										
189										
190										
191										
192										
193						1 (απαλλαγή)				
194				1 (κάηκε ζωντανή)						
195										
196										
197										1
198										
199	1 (απαλλαγή)									
200								12 (φυλάκιση)		
201										
202			1 (τσίμπησαν φίδια χωρίς να πεθάνει)	1 (τσίμπησαν φίδια και πέθανε)						
203										
204										
205										
206										

207										
208										
209										
210										
211										
ΣΥΝ	6	3	9	17	4	13	1	41	3	13

7. Επεξεργασία πινάκων και εξαγωγή συμπερασμάτων

Οι παραπάνω πίνακες 1 έως και 7 μας παρέχουν στατιστικά δεδομένα για τα 211 παραμύθια των Γκριμ, σε σχέση με τις παραμέτρους που εξετάσαμε. Στους πίνακες αυτούς εμφανίζονται κενές γραμμές σε όποια από τα παραμύθια δεν υπάρχουν τα ζητήματα και οι αντίστοιχες παράμετροι που εξετάσαμε. Από τα κενά των πινάκων φαίνεται και η συχνότητα με την οποία τα αντίστοιχα φαινόμενα απαντούν στα παραμύθια. Π.χ. τα φαινόμενα της σιωπής και απομόνωσης των ηρώων και ηρωίδων των παραμυθιών απαντούν σε 36 παραμύθια από τα 211 συνολικά.

Στη συνέχεια, επαναλαμβάνουμε πιο κάτω τους πίνακες 1 έως 7 επεξεργασμένους ως εξής: Από τους τέσσερις πρώτους πίνακες (1 έως και 4) κρατούμε μόνο τα συνολικά αθροίσματα ανά κατηγορία και έτσι προκύπτουν οι νέοι συμπερασματικοί πίνακες 1A, 2A, 3A, 4A. Από τους υπόλοιπους τρεις πίνακες 5 έως και 7 διαγράφουμε τις κενές γραμμές, ώστε να απομένουν όχι μόνο τα αθροίσματα αλλά και οι χαρακτηρισμοί - σύντομα σχόλια που περιέχονται στα κελιά. Έτσι προκύπτουν οι νέοι πίνακες 5A, 6A, 7A. Ακολουθώντας, εξετάζουμε τα δεδομένα που προκύπτουν στους πίνακες από 1A έως και 7A.

7.1. Πλήθος χαρακτήρων ανά φύλο

Τα αθροίσματα των αποτελεσμάτων του πίνακα 1 παρέχονται συνοπτικά και στον πιο κάτω πίνακα 1A, όπου παραθέτονται οι συνολικοί αριθμοί του πλήθους των χαρακτήρων που εμφανίζονται στα παραμύθια ανά φύλο (A ο αριθμός των αρσενικών χαρακτήρων, Θ των θηλυκών και X αυτών που δεν έχουν φύλο).

ΠΙΝ. 1Α. ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟ (ΣΥΝΟΛΙΚΑ)			
ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ			ΣΥΝΟΛΟ
άνθρωποι			514A, 309Θ, 3X
υπερφυσικά όντα	από τη θρησκεία	θεός	11A
		άγιοι	9A, 2Θ
		άγγελοι	6A, 1Θ, 2X
		διάβολοι	14A, 1Θ, 1X
	από τη λαϊκή παράδοση	γίγαντες	22A
		καλικάντζαροι	7A
		πνεύματα	4A
		νεράιδες	4Θ
ζώα			68A, 26Θ, 138X
άγνυχα			11A, 10Θ, 79X

Οι ανθρωπίνοι χαρακτήρες που αναφέρονται στα 211 παραμύθια των Γκριμ κατατάσσονται συνολικά σε 514 αρσενικούς, 309 θηλυκούς και μόνο τρεις είναι αυτοί για τους οποίους δεν αναφέρεται φύλο, π.χ. αναφέρεται κάποιο παιδί, αόριστα, χωρίς να προσδιορίζεται ούτε να προκύπτει έμμεσα το φύλο του. Το σύνολο των ανθρωπίνων χαρακτήρων για τους οποίους αναφέρεται φύλο είναι 823 (= 514 + 309). Σε ποσοστά επί τοις εκατό, οι χαρακτήρες για τους οποίους αναφέρεται φύλο είναι:

αρσενικοί 62,45%

θηλυκοί 37,54%

Επομένως, οι αρσενικοί χαρακτήρες υπερτερούν των θηλυκών και προσεγγίζουν τα δύο τρίτα του συνόλου. Επειδή πρόκειται για το σύνολο των χαρακτήρων των παραμυθιών (και όχι των βασικών χαρακτήρων ή των ηρώων), η αναλογία αρσενικών και θηλυκών χαρακτήρων μας φαίνεται αναμενόμενη, δεδομένου ότι στην εποχή του 19ου αιώνα (και προγενέστερα) οι γυναίκες, ως δρώντα υποκείμενα της κοινωνίας, εμφανίζονταν περισσότερο ως σύζυγοι, κόρες, μητέρες κλπ., δηλαδή ως μέλη μιας οικογένειας, και όχι τόσο ως επαγγελματίες - εργαζόμενοι. Για παράδειγμα, είναι αναμενόμενο οι γεωργοί, οι μυλωνάδες, οι βοσκοί, οι ξυλοκόποι κλπ. να είναι σε μεγάλο βαθμό άνδρες παρά γυναίκες, δεδομένου ότι τα γυναικεία επαγγέλματα ήταν ελάχιστα.

Από τους χαρακτήρες που είναι υπερφυσικά όντα και προέρχονται από τη θρησκεία, είναι φυσιολογικό ο θεός να εμφανίζεται αποκλειστικά με ανδρική μορφή, όπως και οι περισσότεροι άγιοι, άγγελοι και διάβολοι. Όμως, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι εμφανίζονται δύο άγιοι (σε σύνολο 11), ένας άγγελος (σε σύνολο 7 με δηλωμένο φύλο) και ένας διάβολος (σε σύνολο 15 με δηλωμένο φύλο) που είναι θηλυκού γένους. Αυτό αποτελεί ένδειξη ότι στα παραμύθια των Γκριμ το γυναικείο φύλο φαίνεται να διεκδικεί κάποια θέση στις θρησκευτικές οντότητες, όπου θα περίμενε κανείς να κυριαρχεί πλήρως το ανδρικό φύλο.

Ως προς τα υπερφυσικά όντα που προέρχονται από τη λαϊκή παράδοση, είναι αναμενόμενο οι γίγαντες και οι καλικάντζαροι να είναι όλοι αρσενικού γένους και οι νεράιδες όλες θηλυκού. Οι χαρακτήρες που κατατάξαμε στα πνεύματα είναι μόνο τέσσερις και όλοι αρσενικοί. Πρόκειται για δύο επαγγελματίες (χασάπης και καρβουνιάρης), που εμφανίζονται με μορφή αόριστη (περίπου ως δαιμόνια ή νεκραναστημένοι ή που ζουν αιώνια), ένα αερικό του δάσους και ένα τζίνι.

Από τα ζώα για τα οποία δηλώνεται το φύλο τους, και τα οποία εμφανίζονται είτε ως ανθρωπόμορφα είτε όχι, τα 68 είναι αρσενικά και τα 26 θηλυκά.

Παρατηρούμε μια υπεροχή του αρσενικού έναντι του θηλυκού με αντίστοιχα ποσοστά:

αρσενικά ζώα 72,34%

θηλυκά ζώα 27,66%

Τα αρσενικά ζώα είναι διπλάσια των θηλυκών και αυτό φανερώνει μια υπεροχή του αρσενικού έναντι του θηλυκού στη φύση. Παρατηρείται επίσης ότι ο αριθμός των ζώων με δηλωμένο φύλο είναι αρκετά μεγάλος (94 με φύλο έναντι 138 χωρίς αναφορά φύλου), πράγμα που, προφανώς οφείλεται στον μεγάλο αριθμό ανθρωπόμορφων ζώων που εμφανίζονται στα παραμύθια.

Τα άψυχα όντα (που εμφανίζονται ως έμψυχα ή με ανθρώπινες ικανότητες) φαίνεται να έχουν φύλο όταν πρόκειται για ανθρώπους μεταμορφωμένους σε αυτά, π.χ. αγόρι μεταμορφωμένο σε λίμνη. Στα άψυχα περιλαμβάνουμε και τα φυτά, όταν αυτά προέρχονται από ανθρώπους μεταμορφωμένους, π.χ. κοπέλα μεταμορφωμένη σε λουλούδι. Παρατηρούμε ότι στην κατηγορία αυτή τα αρσενικού φύλου όντα είναι περίπου ίσα σε αριθμό με τα θηλυκά (11 έναντι 10 αντιστοίχως).

Γενικά, παρατηρούμε ότι τόσο στους ανθρώπινους χαρακτήρες όσο και στα ζώα με δηλωμένο φύλο, πλεονεκτούν οι αρσενικού φύλου χαρακτήρες με ποσοστά περίπου 62% - 72% έναντι 27% - 37% των χαρακτήρων με θηλυκό φύλο. Μόνο στα άψυχα όντα η παρουσία του αρσενικού εξισώνεται ποσοτικά με αυτή του θηλυκού. Αντίθετα στα υπερφυσικά όντα επιβεβαιώνονται τα στερεότυπα του φύλου που κυριαρχούν στις λαϊκές παραδόσεις για αυτά, π.χ. γίγαντες αρσενικοί, νεράιδες θηλυκές.

7.2. Πλήθος καλών και κακών βασικών χαρακτήρων ανά φύλο

Τα αθροίσματα των αποτελεσμάτων του πίνακα 2 παρέχονται στον πιο κάτω πίνακα 2Α, όπου παραθέτονται οι συνολικοί αριθμοί του πλήθους των βασικών χαρακτήρων που εμφανίζονται στα παραμύθια ως καλοί ή κακοί ανά φύλο.

ΠΙΝ. 2Α. ΒΑΣΙΚΟΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ: ΚΑΛΟΙ / ΚΑΚΟΙ ΑΝΑ ΦΥΛΟ (ΣΥΝΟΛΙΚΑ)				
	αρσενικοί		θηλυκοί	
	καλοί	κακοί	καλοί	κακοί
ΣΥΝΟΛΟ	388	109	213	74

Με βάση τον πίνακα 2Α, οι βασικοί ανθρωπίνους χαρακτήρες που αναφέρονται στα 211 παραμύθια των Γκριμ κατατάσσονται συνολικά και ανάλογα με την ιδιότητα του καλού ή κακού ως εξής:

αρσενικοί καλοί	388	θηλυκοί καλοί	213
αρσενικοί κακοί	109	θηλυκοί κακοί	74

Το σύνολο των αρσενικών βασικών χαρακτήρων είναι $388 + 109 = 497$, ενώ των θηλυκών $213 + 74 = 287$. Αρχικά, παρατηρούμε ότι οι βασικοί αρσενικοί χαρακτήρες (καλοί και κακοί συνολικά) υπερτερούν κατά πολύ των θηλυκών. Οι θηλυκοί χαρακτήρες ανέρχονται σε λίγο περισσότερο από το μισό των αρσενικών. Ο συνολικός αριθμός των χαρακτήρων που θεωρήσαμε ως βασικούς ($497 + 287 = 784$), κατά τη σύνταξη του πίνακα 2, είναι λίγο μικρότερος από το σύνολο των ανθρωπίνων χαρακτήρων (823), όπως προέκυψε από τον πίνακα 1Α.

Σε ποσοστά επί τοις εκατό, οι καλοί και κακοί χαρακτήρες ανά φύλο είναι:

αρσενικοί καλοί	78,07%	θηλυκοί καλοί	74,22%
αρσενικοί κακοί	21,93%	θηλυκοί κακοί	25,78%

Σε πρώτη ανάλυση, παρατηρούμε ότι τα ποσοστά καλοσύνης και κακίας αρσενικών και θηλυκών χαρακτήρων είναι περίπου παρόμοια. Σε δεύτερη φάση, παρατηρούμε μια ελαφρά διαφορά περίπου 4%, υπέρ των καλών αρσενικών και υπέρ των κακών θηλυκών χαρακτήρων. Η διαφορά αυτή είναι πολύ μικρή και θεωρούμε ότι μπορεί να είναι τυχαία, και πάντως δεν υποδηλώνει κάποια στερεοτυπική μεροληπτική αντίληψη υπέρ του αρσενικού φύλου.

7.3. Πλήθος ηρώων ανά φύλο

Τα αθροίσματα των αποτελεσμάτων του πίνακα 3 παρέχονται στον πιο κάτω πίνακα 3Α, όπου παραθέτονται οι συνολικοί αριθμοί του πλήθους των ηρώων και ηρωίδων (ανθρώπων, ζώων και άψυχων) που εμφανίζονται στα παραμύθια ανά φύλο. Εντοπίστηκαν και τέσσερα παραμύθια στα οποία δεν υπάρχουν ήρωες.

ΠΙΝ. 3Α. ΗΡΩΕΣ ΑΝΑ ΦΥΛΟ ((ΣΥΝΟΛΙΚΑ))			
	αρσενικοί	θηλυκοί	ζώα ή άψυχα χωρίς φύλο
ΣΥΝΟΛΟ	218	97	42

Με βάση τον πίνακα 3Α, και εξαιρουμένων των ηρώων - παιδιών, ζώων, ή άψυχων για τα οποία δεν δηλώνεται ούτε προκύπτει το φύλο τους, οι ήρωες και ηρωίδες των 211 παραμυθιών των Γκριμ κατατάσσονται συνολικά ανά φύλο ως εξής:

αριθμός ηρώων 218 ή ποσοστό 69,21%

αριθμός ηρωίδων 97 ή ποσοστό 30,79%

Παρατηρούμε ότι το συνολικό πλήθος των ηρώων όχι απλώς υπερτερεί έναντι του πλήθους των ηρωίδων, αλλά είναι υπερδιπλάσιο.

Όμως, αυτοί οι αριθμοί προκύπτουν από το σύνολο των ηρώων - ηρωίδων που αναφέρονται σε κάθε παραμύθι. Έτσι, για παράδειγμα, στο παραμύθι αρ. 71 υπάρχουν 6 ήρωες και στο παραμύθι αρ. 133 υπάρχουν ένας ήρωας και 12 ηρωίδες. Επομένως, οι παραπάνω αριθμοί δεν είναι αντιπροσωπευτικοί για να ερευνηθεί ποιο φύλο είναι το κυρίαρχο στους ήρωες των παραμυθιών. Εκείνο που θα ήταν πιο ενδιαφέρον και σημαντικό είναι να διερευνηθεί, πόσα παραμύθια έχουν ήρωες, πόσα ηρωίδες και πόσα ταυτόχρονα και ήρωες και ηρωίδες. Δηλαδή να προσδιοριστεί το φύλο των ηρώων ανά παραμύθι και όχι το σύνολο όλων των ηρώων - ηρωίδων σε όλα τα παραμύθια συνολικά. Με τον τρόπο αυτό, θα διαπιστώσουμε ποιο είναι το επικρατέστερο φύλο, αρσενικό ή θηλυκό των ηρώων στο σύνολο των παραμυθιών.

Προς τον σκοπό αυτό, δημιουργούμε τον πίνακα 3B (βλ. πιο κάτω πίν. 3B), όπου για κάθε ένα από τα παραμύθια (με τον αύξοντα αριθμό του α/α), αναγράφουμε, με βάση τον προηγούμενο πίνακα 3, ποιο είναι το φύλο του ήρωα ή των ηρώων, αν είναι περισσότεροι του ενός. Έτσι, προκύπτουν τρεις ομάδες παραμυθιών: αυτά που έχουν ήρωα και σημειώνονται στον πίνακα 3B με την ένδειξη Α (αρσενικό), αυτά που έχουν ηρωίδα και σημειώνονται στον πίνακα 3B με την ένδειξη Θ (θηλυκό), και αυτά που έχουν ταυτόχρονα και ήρωα και ηρωίδα και σημειώνονται στον πίνακα 3B με την ένδειξη Α-Θ (αρσενικό και θηλυκό). Στον πίνακα 3B δεν υπάρχει η τρίτη στήλη («χωρίς φύλο») του πίνακα 3Α. Από την καταμέτρηση των τριών επιμέρους συνόλων Α, Θ και Α-Θ του πίνακα 3B, προκύπτουν τα εξής:

(Α) παραμύθια με ήρωα (ή ήρωες)	109
(Θ) παραμύθια με ηρωίδα (ή ηρωίδες)	48
(Α-Θ) παραμύθια με ήρωα και ηρωίδα (ή ήρωες και ηρωίδες)	31

Τα αντίστοιχα ποσοστά επί τοις εκατό είναι:

παραμύθια με ήρωα (ή ήρωες)	57,98%
παραμύθια με ηρωίδα (ή ηρωίδες)	25,53%
παραμύθια με ήρωα και ηρωίδα (ή ήρωες και ηρωίδες)	16,49%

Παρατηρούμε ότι τα παραμύθια με ήρωες είναι υπερδιπλάσια από τα παραμύθια με ηρωίδες, ενώ τα παραμύθια που έχουν ήρωες και των δύο φύλων είναι

σχετικά λίγα. Εμφανίζεται δηλαδή μια σαφής υπεροχή του αρσενικού φύλου στα κύρια πρόσωπα (πρωταγωνιστές: ήρωες / ηρωίδες) των παραμυθιών των Γκριμ.

ΠΙΝ. 3Β. ΦΥΛΟ ΗΡΩΩΝ ΑΝΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙ									
α/α	φύλο	α/α	φύλο	α/α	φύλο	α/α	φύλο	α/α	φύλο
1	A - Θ	46	Θ	89	Θ	129	A	171	A - Θ
3	Θ	47	Θ	90	A	130	Θ	174	A
4	A	49	Θ	91	A - Θ	131	A - Θ	175	A
6	A	50	Θ	92	A	133	A - Θ	176	A
7	A	51	A - Θ	93	Θ	134	A - Θ	178	A
8	A	52	A - Θ	94	Θ	135	Θ	179	A
9	Θ	53	Θ	95	A - Θ	136	A	180	A - Θ
11	A - Θ	54	A	96	A - Θ	137	A	181	A - Θ
12	Θ	55	Θ	97	A	138	A	182	A - Θ
13	Θ	56	A - Θ	98	A	139	Θ	183	A
14	Θ	57	A	99	A	141	A	184	A
15	A - Θ	59	A - Θ	100	A	142	A	185	A
16	A	60	A	101	A	143	A	186	A
17	A	61	A	103	Θ	144	A	187	Θ
19	A	62	A	104	A - Θ	145	A	188	A
20	A	63	A	105	A - Θ	146	A	189	Θ
21	Θ	64	A	106	A	147	A	190	A
22	A	65	Θ	107	A	148	A	192	A - Θ
24	Θ	66	Θ	108	A	149	A - Θ	193	A
25	Θ	67	A - Θ	109	A	150	Θ	194	A - Θ
26	Θ	68	A	110	A	151	A	196	A
28	A	69	A - Θ	111	A	152	A	197	A - Θ
29	A	70	A	112	A - Θ	153	A	198	A
31	Θ	71	A	113	A	154	Θ	199	Θ
32	A	72	A	114	A	155	A - Θ	200	A
33	A	74	Θ	115	A	156	A	201	A
34	Θ	76	A	116	A	157	Θ	202	Θ
35	A	77	Θ	118	A	158	A	203	A
36	A	78	A	119	A	161	Θ	204	A
37	A	79	A - Θ	120	A	162	Θ	205	A
38	Θ	80	A - Θ	121	A	163	A	206	Θ
39	A - Θ	81	A	122	A	164	A	207	A
40	Θ	82	A	123	Θ	165	A	208	A
41	A	83	A	124	A	166	A	209	Θ
42	A	84	A	125	A	167	A	210	A
43	Θ	85	A	126	A	168	A	211	Θ
44	A	87	A	127	Θ	169	Θ		
45	A	88	Θ	128	A - Θ	170	Θ		

Όπως προαναφέραμε (βλ. πιο πριν κεφ. 4.2 και 5.3), ο Rölleke, ερευνητής των παραμυθιών των Γκριμ, υποστήριξε ότι από το σύνολο των 50 παιδικών παραμυθιών (τύπου Märchen) της έκδοσης του 1825 των Γκριμ, το 60% έχουν γυναίκες - ηρωίδες (Κανατσούλη, 1997: 158). Αντίθετα, από τα αποτελέσματα της έρευνάς μας, προκύπτει ότι τα παραμύθια με ήρωες θηλυκού γένους ανέρχονται στο 25,53%,

ποσοστό, όμως, που αναφέρεται στο σύνολο των 211 παραμυθιών. Από την άποψη αυτή, το συμπέρασμά μας δεν συμφωνεί απόλυτα ούτε με την άποψη των πριν τον Rölleke κριτικών, που θεωρούσαν ότι στο σύνολο των 211 παραμυθιών μόνο το 1/7, δηλαδή το 14,29%, έχουν γυναίκες - ηρωίδες (Κανατσούλη, 1997: 158). Η διαφορά από το 14,29% των κριτικών έως το 25,53% της έρευνάς μας μπορεί να οφείλεται σε διαφορετικά κριτήρια καθορισμού των ηρωίδων ανά παραμύθι. Στην έρευνά μας, όπως προείπαμε, δεν προσμετρήσαμε μόνο τα παραμύθια με γυναίκες - ηρωίδες, αλλά και αυτά με ήρωες που είναι ανθρωπόμορφα ζώα, δηλαδή ζώα που μιλούν και συμπεριφέρονται σαν άνθρωποι, ακόμα και ζώα όχι κατ' ανάγκη ανθρωπόμορφα, αλλά για τα οποία δηλώνεται σαφώς το φύλο τους.

Συμπερασματικά, στο αρσενικό φύλο ανήκουν οι ήρωες των μισών, περίπου παραμυθιών των Γκριμ, ενώ στο θηλυκό περίπου το ένα τέταρτο του συνόλου.

7.4. Πλήθος βασικών χαρακτήρων με δυναμικότητα / αδυναμία ανά φύλο

Τα αθροίσματα των αποτελεσμάτων του πίνακα 4 παρέχονται στον πιο κάτω πίνακα 4Α, όπου παραθέτονται οι συνολικοί αριθμοί του πλήθους των βασικών χαρακτήρων που εμφανίζονται δυναμικοί ή αδύναμοι / άβουλοι ανά φύλο στο σύνολο των παραμυθιών. Ειδικά για τις γυναίκες, η δυναμικότητα ή αδυναμία / αβουλία εξετάζονται σε σχέση με την ηλικία τους (νέες / ώριμες) και με το αποτέλεσμα της δυναμικότητάς τους που μπορεί να είναι καλό ή κακό.

ΠΙΝ.4Α. ΔΥΝΑΜΙΚΟΤΗΤΑ - ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΑΝΑ ΦΥΛΟ ((ΣΥΝΟΛΙΚΑ))								
	γυναίκες						άνδρες	
	άβουλες - αδύναμες		δυναμικές				άβουλοι - αδύναμοι	δυναμικοί
	νέες	ώριμες	νέες		ώριμες			
			αποτέλεσμα		αποτέλεσμα			
		καλό	κακό	καλό	κακό			
ΣΥΝ	58	12	47	21	14	29	33	195

Με βάση τον πίνακα 4Α, οι βασικοί ανθρωπίνου χαρακτήρες που αναφέρονται στα 211 παραμύθια των Γκριμ κατατάσσονται συνολικά ανά φύλο και ανάλογα με την ιδιότητα της δυναμικότητας ή αδυναμίας ως εξής:

άβουλες / αδύναμες γυναίκες	70	ή	38,67% των γυναικών
δυναμικές γυναίκες	111	ή	61,33% των γυναικών
άβουλοι / αδύναμοι άνδρες	33	ή	14,47% των ανδρών
δυναμικοί άνδρες	195	ή	85,53% των ανδρών

Όπως προαναφέραμε (βλ. πιο πριν κεφ. 4.2), πολλοί μελετητές, όπως η Bottigheimer (Κανατσούλη, 2008: 94), υποστήριξαν ότι οι γυναίκες στα παραμύθια των Γκριμ εμφανίζονται άβουλες και αδύναμες, ενώ άλλοι, όπως η Tatar και η Kamenetsky (Κανατσούλη, 2008: 96-97), θεώρησαν ότι υπάρχουν στα παραμύθια και άνδρες αδύναμοι και καταπιεσμένοι. Από τα αποτελέσματα της έρευνάς μας, προκύπτει ότι ο συνολικός αριθμός των δυναμικών ανδρών υπερέρχει του συνολικού αριθμού των δυναμικών γυναικών, πράγμα που φαίνεται λογικό, καθώς (και σύμφωνα και με τη Tatar), η παρουσία ισχυρών χαρακτήρων ανδρικού φύλου είναι συχνότερη στα παραμύθια. Όμως, η διαφορά μεταξύ των δύο ποσοστών δυναμικών ανδρών και δυναμικών γυναικών δεν είναι πολύ μεγάλη (85,53% και 61,33% αντίστοιχα).

Εκείνο που φαίνεται σημαντικό είναι ότι ο συνολικός αριθμός των δυναμικών γυναικών υπερτερεί του συνολικού αριθμού των άβουλων γυναικών, πράγμα που αντιτίθεται στην άποψη ότι οι γυναίκες εμφανίζονται συχνότερα αδύναμες και άβουλες στα παραμύθια των Γκριμ. Επίσης, παρατηρούμε ότι ο συνολικός αριθμός των άβουλων γυναικών είναι υπερδιπλάσιος από τον συνολικό αριθμό των άβουλων / αδύναμων ανδρών. Είναι όμως ενδιαφέρον ότι τα αποτελέσματα της έρευνάς μας συμφωνούν με την άποψη ότι εμφανίζονται και άνδρες αδύναμοι και ευάλωτοι, αλλά σε ποσοστό (14,47%) μικρότερο του αντίστοιχου μισού των γυναικών (38,67%). Άρα, γενικά, η αδυναμία - αβουλία εμφανίζεται περισσότερο ως γυναικεία παρά ανδρική ιδιότητα, χωρίς ωστόσο, και το ανδρικό φύλο να μένει άμοιρο της αβουλίας και αδυναμίας.

Ειδικότερα, ως προς την ηλικία των γυναικών (νέες / ώριμες), οι βασικοί γυναικείοι χαρακτήρες κατατάσσονται ανάλογα με τη αδυναμία - αβουλία τους ως εξής:

άβουλες νέες γυναίκες	58	ή	46,03% των νέων γυναικών
δυναμικές νέες γυναίκες	68	ή	53,97% των νέων γυναικών
άβουλες ώριμες γυναίκες	12	ή	21,82% των ώριμων γυναικών
δυναμικές ώριμες γυναίκες	43	ή	78,18% των ώριμων γυναικών

Από τα παραπάνω ποσοστά προκύπτει ότι ο αριθμός των άβουλων νέων γυναικών είναι περίπου ίσος και, πάντως, δεν διαφέρει πολύ από τον αριθμό των

δυναμικών νέων γυναικών (46,03% με 53,97% αντίστοιχα). Αντίθετα, στις ώριμες γυναίκες υπερτερούν κατά πολύ οι δυναμικές έναντι των αδύναμων, που είναι σχεδόν τετραπλάσιες (78,18% έναντι των 21,82%). Οι απόψεις των μελετητών ότι οι γυναίκες στα παραμύθια των Γκριμ εμφανίζονται πιο αδύναμες και άβουλες σε νεαρή ηλικία, ενώ όταν έχουν περάσει την περίοδο της ωριμότητας γίνονται πιο δυναμικές και αποφασιστικές (Κανατσούλη, 1997: 45-47) επιβεβαιώνονται από τα αριθμητικά δεδομένα της έρευνάς μας: Οι ώριμες γυναίκες εμφανίζονται πιο δυναμικές από τις νέες, επομένως η αδυναμία και η αβουλία είναι ιδιότητες που εντοπίζονται περισσότερο στις νέες γυναίκες, πράγμα που οφείλεται στο γεγονός ότι αυτές δεν έχουν λάβει ακόμα ισχυρή θέση στην κοινωνία. Αντίθετα οι ώριμες είναι πιο δυναμικές εξαιτίας των ρόλων τους ως μητέρων, συζύγων και σε κάθε περίπτωση πιο ανεξάρτητων ατόμων στην κοινωνία από των ρόλων των νέων γυναικών που είναι συνήθως κόρες, και μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις ορφανές, που δεν έχουν κυρίαρχη θέση στην οικογένεια.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το αποτέλεσμα της δυναμικής γυναικείας συμπεριφοράς, που μπορεί να είναι καλό ή κακό. Οι γυναικείοι χαρακτήρες κατατάσσονται ως προς το καλό ή κακό αποτέλεσμα της δυναμικότητάς τους και ανάλογα με την ηλικία τους (νέες / ώριμες) ως εξής:

δυναμικές νέες γυναίκες με καλό αποτέλεσμα	47	ή	69,12%
δυναμικές νέες γυναίκες με κακό αποτέλεσμα	21	ή	30,88%
δυναμικές ώριμες γυναίκες με καλό αποτέλεσμα	14	ή	32,56%
δυναμικές ώριμες γυναίκες με κακό αποτέλεσμα	29	ή	67,44%

Από τα αποτελέσματα της έρευνάς μας προκύπτει ότι το ποσοστό των δυναμικών νέων γυναικών με καλό αποτέλεσμα υπερτερεί κατά πολύ από το αντίστοιχο ποσοστό των δυναμικών ώριμων γυναικών με καλό αποτέλεσμα (69,12% έναντι 32,56%) και είναι υπερδιπλάσιο. Επομένως και το ποσοστό των δυναμικών ώριμων γυναικών με κακό αποτέλεσμα είναι, ομοίως, υπερδιπλάσιο του αντίστοιχου ποσοστού των δυναμικών νέων γυναικών με κακό αποτέλεσμα (67,44% έναντι 30,88%). Η γυναικεία δυναμικότητα επαινείται και επιβραβεύεται στη νέα γυναίκα σε μεγάλο βαθμό, όσο στηλιτεύεται και καταδικάζεται στην ώριμη γυναίκα. Φαίνεται, πως στα παραμύθια των Γκριμ εξαιρείται η γυναικεία δυναμικότητα ως αρετή της νεότητας περισσότερο παρά της ωριμότητας. Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν με τις απόψεις των μελετητών, όπως η Tatar και τη Kamenetsky (Κανατσούλη, 2008:

96), ότι οι ώριμες γυναίκες με δυναμική συμπεριφορά προκαλούν πολύ περισσότερο συμφορές και καταστροφές από ότι οι πιο νέες.

Συμπερασματικά, τα αποτελέσματα της έρευνάς μας αντιτίθενται στις απόψεις των μελετητών που υποστήριζαν ότι οι γυναίκες εμφανίζονται πάντα ως θύματα στα παραμύθια, καθώς αποδεικνύουν ότι οι γυναίκες όταν είναι πιο ώριμες αναλαμβάνουν συχνότερα δράση και γίνονται πιο αποφασιστικές, δυναμικές και ανεξάρτητες από τις νέες, είτε προκαλώντας καλό είτε, συχνότερα, προκαλώντας κακό. Επίσης υπάρχει και ένα ελάχιστος αριθμός ανδρών στα παραμύθια των Γκριμ που παρουσιάζονται αδύναμοι και ευάλωτοι και αυτό κάπως εξισορροπεί τον μεγάλο αριθμό άβουλων γυναικών.

7.5. Πλήθος ηρωίδων με κοινωνική άνοδο / κάθοδο

Τα αθροίσματα των αποτελεσμάτων του πίνακα 5 παρέχονται στον πιο κάτω πίνακα 5A, όπου παραθέτονται οι ηρωίδες που ανέρχονται και κατέρχονται κοινωνικά στο σύνολο των παραμυθιών, καθώς και οι αιτίες ανόδου και καθόδου τους. Αρχικά εξετάζουμε το φαινόμενο της ανόδου και μετά της καθόδου.

Όπως αναφέραμε στο κεφ. 4.1.1, μέσα από τα παραμύθια προβάλλεται ένα πρότυπο ηρωίδας που συνήθως είναι το κορίτσι με ταπεινή καταγωγή που ανέρχεται κοινωνικά, χάρη σε ορισμένες αρετές του, όπως η εργατικότητα, η νοικοκυροσύνη, αλλά και η ομορφιά (Uther, 2017: 833). Από τα στοιχεία του πίν. 5A μας παρέχεται η πληροφορία ότι η κοινωνική άνοδος αυτού του τύπου υπάρχει σε 31 από τα 211 παραμύθια των Γκριμ. Στις περιπτώσεις κοινωνικής ανόδου συμπεριλαμβάνονται και αυτές κατά τις οποίες πριν ή μετά από την κοινωνική άνοδο μπορεί να προηγούνται ή να έπονται διάφορες δυσάρεστες περιπέτειες των ηρωίδων, όμως η τελική έκβαση είναι ευνοϊκή.

Το ενδιαφέρον εντοπίζεται στις αιτίες ανόδου. Για τη διερεύνησή τους απαριθμούμε τις αιτίες με τις αντίστοιχες συχνότητες εμφάνισής τους, όπως τις καταγράψαμε στον πίν. 5A. Στη συνέχεια ομαδοποιούμε τις αιτίες σε δύο κατηγορίες: (α) τις αρετές και (β) τους τυχαίους παράγοντες. Με τον τρόπο αυτό, συντάσσουμε τον πίνακα 5B, στον οποίο παραθέτουμε τις ομαδοποιημένες αιτίες με τον αντίστοιχο αριθμό συνολικών εμφανίσεων τους στα παραμύθια, όπως αυτός προκύπτει από τον πίνακα 5A.

ΠΙΝ. 5Α. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΟΔΟΣ / ΚΑΘΟΔΟΣ ΗΡΩΙΔΩΝ ΚΑΙ ΑΙΤΙΕΣ (ΣΥΝΟΛΙΚΑ)		
α/α	άνοδος	κάθοδος
3	+ (υιοθεσία από Παναγία)	- (τιμωρία για ψευδολογία)
9	+ (ομορφιά)	- (αναζήτηση αδελφών)
11	+ (ομορφιά)	
12	+ (ομορφιά)	- (εκδίωξη στην ερημιά από μάγισσα)
13	+ (ομορφιά)	
14	+ (εργατικότητα)	
15	+ (ανακάλυψη θησαυρού)	
16		- (τιμωρία για κακία)
21	+ (ομορφιά)	
24	+ (καλοσύνη, εργατικότητα)	
31	+ (ομορφιά, καλοσύνη)	- (ο διάβολος ήθελε να τη βλάψει και η βασιλοπούλα εκδιώχθηκε στο δάσος)
49	+ (ομορφιά)	- (για να γλυτώσει από τη μητριά της και προς αναζήτηση των αδελφών της)
52	+ (μετάνοια)	- (τιμωρία για υπερηφάνεια, σκληρότητα)
53	+ (ομορφιά)	- (για να γλυτώσει από τη μητριά της)
55	+ (ικανότητα να δημιουργεί χρυσάφι)	
65	+ (ομορφιά)	- (για να γλυτώσει από τον πατέρα της)
67	+ (εξυπνάδα, θέληση)	
88	+ (υπακοή στη μοίρα)	
89	+ (ομορφιά, καλοσύνη)	- (πανουργία της βάγιας)
94	+ (εξυπνάδα)	
96	+ (ομορφιά)	- (δολιότητα των αδελφών)
130	+ (ομορφιά)	
134	+ (μετάνοια)	- (τιμωρία για υπερηφάνεια, σκληρότητα)
135	+ (ομορφιά)	
154	+ (καλοσύνη, πίστη στο Θεό)	
162	+ (καλοσύνη, εργατικότητα)	
170	+ (καλοσύνη, υπακοή, προθυμία)	
180	+ (εργατικότητα, καλοσύνη)	- (τιμωρία για ανυπακοή στον πατέρα)
187	+ (καλοσύνη, εργατικότητα)	- (αγάπη προς το βασιλόπουλο)
189	+ (πίστη στο Θεό, υπακοή, εργατικότητα)	
194	+ (υπομονή, θέληση)	- (τιμωρία για ανυπακοή στον πατέρα)
202	+ (καλοσύνη, πίστη στο Θεό)	
ΣΥΝ	31	15

Παρατηρούμε ότι στον πίνακα 5Α για το κάθε παραμύθι μπορεί να υπάρχουν περισσότερες από μία αιτίες ανόδου και καθόδου. Στον πίνακα 5Β αναγράφουμε τις αιτίες με τον συνολικό αριθμό αναφορών τους, όσες είναι αυτές στον πίνακα 5Α, ανεξάρτητα αν αναγράφονται δηλαδή μία ή περισσότερες φορές για το ίδιο παραμύθι. Επομένως, κάθε στήλη με αιτίες στον πίνακα 5Β, ακολουθείται με την αντίστοιχη στήλη όπου αναγράφεται ο αριθμός συχνότητας εμφάνισης των αιτιών.

ΠΙΝ. 5B. ΑΙΤΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΟΔΟΥ ΜΕ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ					
αρετές				τυχαίοι παράγοντες	
ομορφιά	13	θέληση	2	υιοθεσία από την Παναγία λόγω φτώχειας της οικογένειας	1
καλοσύνη	6	μετάνοια	2		
εργατικότητα	4	υπομονή	1	ικανότητα να δημιουργεί χρυσάφι	1
πίστη στο Θεό	3	υπακοή σε ανώτερο	1		
εξυπνάδα	2	υπακοή στη μοίρα	1	ανακάλυψη θησαυρού	1

Παρατηρούμε ότι συχνότερα απαντώμενη αρετή ως αιτία κοινωνικής ανόδου είναι η ομορφιά, η οποία, βέβαια, δεν είναι αρετή αυτή καθ' εαυτή, αλλά την συμπεριλάβαμε στις αρετές, ως ιδιότητα θετική για το άτομο. Η κυριαρχία της ομορφιάς έναντι των άλλων ψυχικών αρετών είναι εμφανέστατη, καθώς οι ηρωίδες με προσόν την ομορφιά είναι 13 έναντι 22 όλων των άλλων αρετών. Ανάμεσα στις άλλες αρετές, υπερτερούν η καλοσύνη, η εργατικότητα και η πίστη στο Θεό (ή ευσέβεια). Οι τυχαίοι παράγοντες κοινωνικής ανόδου είναι πολύ λίγοι (3), σε σχέση με τις αρετές συνολικά (35). Μπορούμε να πούμε ότι η ομορφιά ως επικρατέστερη αιτία κοινωνικής ανόδου συνιστά ένα σεξιστικό στερεότυπο. Κατ' αυτή την έννοια, η όμορφη γυναίκα επιβραβεύεται περισσότερο για την ομορφιά της παρά για τα ψυχικά της χαρίσματα, καθώς είναι 11 οι περιπτώσεις παραμυθιών όπου μοναδικό προσόν είναι η ομορφιά, ενώ μόνο δύο οι περιπτώσεις στις οποίες η ομορφιά συνδυάζεται με καλοσύνη. Περιπτώσεις όπου να εξαίρονται, ως λόγοι κοινωνικής ανόδου, η καθαριότητα και η ευαισθησία απέναντι στα ζώα και τη φύση (όπως αναφέρει ο Uther, 2017: 833) δεν εντοπίστηκαν.

Εάν λάβουμε υπόψη μας μόνο τις περιπτώσεις κατά τις οποίες η κοινωνική άνοδος οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στην ομορφιά, και οι οποίες, με βάση τον πίν. 5A είναι έντεκα (στις υπόλοιπες τρεις η ομορφιά συνοδεύεται και από κάποια άλλη ψυχική αρετή), τότε παρατηρούμε ότι η ηρωίδα που είναι όμορφη κατέρχεται κοινωνικά σε έξι περιπτώσεις, ενώ σε πέντε περιπτώσεις απλά ανέρχεται. Ερευνώντας τις έξι περιπτώσεις όπου η ηρωίδα είναι όμορφη και κατέρχεται κοινωνικά, διαπιστώνουμε ότι και στις έξι περιπτώσεις (πρόκειται για τα παραμύθια με αριθμούς 9, 12, 49, 53, 65 και 96) η ηρωίδα δεν υπεύθυνη η ίδια για την κάθοδό της, αλλά η κακή της μοίρα ή η κακία των ανθρώπων. Αυτό αποτελεί ένδειξη ύπαρξης στερεοτύπου επιβράβευσης της γυναικείας ομορφιάς.

Με παρόμοιο τρόπο ομαδοποιούμε και τις αιτίες καθόδου. Τις απαριθμούμε με τις αντίστοιχες συχνότητες εμφάνισής τους, όπως τις καταγράψαμε στον πίν. 5A. Στη συνέχεια ομαδοποιούμε τις αιτίες σε δύο κατηγορίες: (α) αυτές για τις οποίες η

ίδια η ηρωίδα είναι υπεύθυνη για την κάθοδό της (β) αυτές για τις οποίες υπεύθυνοι είναι άλλοι χαρακτήρες. Με τον τρόπο αυτό, συντάσσουμε τον πίνακα 5Γ, στον οποίο παραθέτουμε τις ομαδοποιημένες αιτίες με τον αντίστοιχο αριθμό συνολικών εμφανίσεων τους στα παραμύθια, όπως αυτός προκύπτει από τον πίνακα 5Α.

ΠΙΝ. 5Γ. ΑΙΤΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΘΟΔΟΥ ΜΕ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ			
ίδια η ηρωίδα υπεύθυνη για την κάθοδο		άλλοι χαρακτήρες υπεύθυνοι για την κάθοδο	
τιμωρία για ψευδολογία	2	να γλιτώσει από γονέα	3
τιμωρία για υπερηφάνεια, σκληρότητα	2	εκδιώξη	2
τιμωρία για ανυπακοή στον γονέα	2	αναζήτηση αδελφών	2
αγάπη προς το βασιλόπουλο	1	δολιότητα, πανουργία άλλων προσώπων	2

Όταν η ίδια η ηρωίδα είναι υπεύθυνη για την κάθοδο, τότε οι αιτίες είναι δύο ειδών: είτε (σε έξι περιπτώσεις) τιμωρία για παράπτωμα στο οποίο υπέπεσε η ηρωίδα (ψευδολογία, υπερηφάνεια, σκληρότητα, ανυπακοή στον γονέα), είτε (σε μία περίπτωση) αγάπη - έρωτας προς πρόσωπο. Από τα δεδομένα αυτά μπορούμε να εντοπίσουμε συμπεριφορές ηρωίδων που θεωρούνται στα παραμύθια καταδικαστέες (υπερηφάνεια, σκληρότητα) ή ακόμα και παραβατικές (ψευδολογία, ανυπακοή).

Όταν άλλοι χαρακτήρες είναι υπεύθυνοι για την κάθοδο, τότε οι αιτίες πάλι ομαδοποιούνται σε δύο υποκατηγορίες. Στην πρώτη (σε επτά περιπτώσεις) η ηρωίδα υφίσταται κάποιου είδους κατατρεγμό: εκδιώκεται, ή φεύγει από το σπίτι για να γλιτώσει ή υφίσταται τις συνέπειες της δολιότητας άλλων. Σε αυτή την υποκατηγορία, η ηρωίδα φέρεται ως υποκείμενο - θύμα των συνθηκών και επομένως εντάσσεται στο στερεότυπο της θυματοποίησης (Κανατσούλη, 2008: 96). Στη δεύτερη υποκατηγορία (σε δύο περιπτώσεις) η ηρωίδα αποφασίζει και επιλέγει συνειδητά την κοινωνική της κάθοδο, φεύγοντας από το σπίτι της για να αναζητήσει τα αδέρφια της στο δάσος, ζώντας με στερήσεις και κακουχίες. Έτσι, η ηρωίδα εμφανίζεται γενναία και εμπορούμενη από ανώτερες αρετές.

Περιπτώσεις καθόδου εξαιτίας καταδίκης για τα ελαττώματα της τεμπελιάς και της απραξίας, όπως αναφέρει ο Uther (2017: 833), δεν εντοπίστηκαν.

Με βάση τα στοιχεία του πίν. 5Α, διαπιστώνουμε ότι οι περιπτώσεις όπου στο ίδιο παραμύθι η ηρωίδα ανέρχεται και κατέρχεται κοινωνικά είναι συνολικά 14, οι περιπτώσεις κατά τις οποίες οι ηρωίδες μόνο ανέρχονται είναι 17, ενώ παρατηρείται μόνο μία περίπτωση καθόδου. Επομένως σε $17+14=31$ περιπτώσεις η τελική έκβαση είναι ευνοϊκή για την ηρωίδα, ενώ μόνο σε μία περίπτωση η έκβαση είναι αρνητική. Αυτό σημαίνει ότι γενικά εμφανίζεται στα παραμύθια των Γκριμ ένα στερεότυπο

κατά το οποίο η γυναίκα, μετά από δυσκολίες και περιπέτειες που αντιμετωπίζει, ανταμείβεται με κοινωνική άνοδο και ευτυχισμένο τέλος, ένα είδος «happy end» για την ηρωίδα.

7.6. Πλήθος χαρακτήρων με σιωπή και απομόνωση ανά φύλο

Τα αθροίσματα των αποτελεσμάτων του πίνακα 6 παρέχονται στον πιο κάτω πίνακα 6Α, όπου παραθέτονται οι συνολικοί αριθμοί του πλήθους των βασικών χαρακτήρων που εμφανίζονται δυναμικοί ή αδύναμοι, παραλείποντας τα παραμύθια στα οποία δεν παρατηρούνται τα φαινόμενα σιωπής και απομόνωσης.

Όπως αναφέραμε στα κεφ. 4.1.2 και 4.1.3, υπάρχει στα παραμύθια των Γκριμμ ένα στερεότυπο όπου η σιωπή εμφανίζεται ως καταδίκη ή ως επιβαλλόμενη από τις συνθήκες, καθώς και ένα στερεότυπο απομόνωσης σε δάση και πύργους. Τα στερεότυπα αυτά πολλές φορές συνδέονται μεταξύ τους και συνυπάρχουν.

ΠΙΝ. 6Α. ΣΙΩΠΗ ΚΑΙ ΑΠΟΜΟΝΩΣΗ ΑΝΑ ΦΥΛΟ (ΣΥΝΟΛΙΚΑ)				
a/a	διάρκεια και λόγος σιωπής		διάρκεια, τόπος και λόγος απομόνωσης	
	γυναίκα	άνδρας	γυναίκα	άνδρας
3	αρκετά χρόνια (για παράπτωμα)		αρκετά χρόνια στο δάσος (τιμωρία)	
4				3 μέρες σε πύργο (ως άθλος για να λυθούν τα μάγια)
8				μία μέρα στο δάσος (για να φτάσει στο προορισμό του)
9	7 χρόνια (για να ελευθερωθούν τα αδέρφια της από κατάρα)		μία μέρα στο δάσος (αναζήτηση αδελφών)	10 χρόνια στο δάσος (αδέλφια, για να μην τα σκοτώσει ο πατέρας τους)
11			αρκετός καιρός στο δάσος (για να γλιτώσει από τη μητριά)	αρκετός καιρός στο δάσος (για να γλιτώσει από τη μητριά)
12			λίγα χρόνια στον πύργο (προφύλαξη) / αρκετά χρόνια σε ερημιά (τιμωρία)	κάμποσα χρόνια στο δάσος (από κακία μάγισσας)
15			3 μέρες στο δάσος (χάθηκε)	3 μέρες στο δάσος (χάθηκε)
22				μία μέρα στο δάσος (χάθηκε)
25				αρκετά χρόνια σε κάστρο (λόγω κατάρας)
26			κάποιες ώρες στο δάσος (για να μαζέψει λουλούδια για τη γιαγιά)	

29				μία μέρα στο δάσος (χάθηκε)
31			7 χρόνια στο δάσος (για να γλιτώσει από τον σύζυγο)	
49	6 χρόνια (για να λυθούν τα μάγια)		απομόνωση σε πύργο (για να γλιτώσει από μητριά) και αρκετός καιρός στο δάσος (για λύτρωση από κατάρα)	αόριστος χρόνος σε πύργο (για να γλιτώσουν από μητριά)
50			100 χρόνια σε πύργο (κατάρα)	
53			μία μέρα στο δάσος (για να γλιτώσει από μητριά)	
54				λίγες ώρες στο δάσος (χάθηκε)
62			αόριστος χρόνος σε πύργο (λόγω κατάρας)	μία μέρα στο δάσος (ως άθλος)
65			μία μέρα στο δάσος (για να γλιτώσει από τον πατέρα)	
69			απομόνωση στον πύργο μεταμορφωμένη σε πουλί (από μάγια)	
76			7 χρόνια σε πύργο (τιμωρία)	
85				μία μέρα στο δάσος (χάθηκε)
92		3 μέρες (για να λυθούν τα μάγια)	12 χρόνια μεταμορφωμένη σε φίδι (κατάρα) σε πύργο	
93			πολλά χρόνια σε πύργο μεταμορφωμένη σε κοράκι (κατάρα)	
96			πολλά χρόνια σε φυλακή (τιμωρία)	
106				7 χρόνια σε πύργο (για να νικήσει σε δοκιμασία)
108				πολλά χρόνια στο δάσος (οικειοθελώς για ανεξαρτησία από γονείς)
111			αρκετό καιρό στο δάσος (τιμωρία)	
121		3 μέρες (για να λυθούν τα μάγια)		
123	λίγες ώρες (για να λυθούν τα μάγια)		μία μέρα στο δάσος (χάθηκε), και αρκετό καιρό σε πύργο (για προστασία)	
127			9 μέρες στο δάσος (χάθηκε)	
164			αόριστος χρόνος σε πύργο (κατάρα)	

167			4 χρόνια μέσα σε βράχο (αιχμάλωτη ληστών)	4 χρόνια μέσα σε βράχο (αιχμάλωτος ληστών)
170			μία μέρα στο δάσος (χάθηκε)	
180	λίγες ώρες (διαταγή ως υπακοή)		3 χρόνια στο δάσος (τιμωρία)	
197			αρκετά χρόνια σε σπηλιά (αιχμάλωτη)	
199			7 χρόνια φυλακισμένη σε πύργο (τιμωρία)	
202			μία μέρα στο δάσος (χάθηκε)	
ΣΥΝ	5	2	27	16

Αρχικά, εξετάζουμε το φαινόμενο της σιωπής. Παρατηρούμε ότι εμφανίζεται μόνο σε επτά από τα 211 παραμύθια των Γκριμ. Παρ' όλα αυτά, αντιμετωπίζεται από τους ερευνητές (κυρίως η Bottigheimer, 1989) ως σημαντικό φαινόμενο στα παραμύθια των Γκριμ. Η σιωπή εμφανίζεται σε γυναίκες σε πέντε περιπτώσεις και σε άνδρες μόνο σε δύο περιπτώσεις (παραμύθια αρ. 92 και 121).

Ως προς τους λόγους της σιωπής, για τους άνδρες επιβάλλεται για να λυθούν τα μάγια σε δύο βασιλοπούλες αντίστοιχα, επομένως για τη λύτρωση των άλλων. Εδώ επιβεβαιώνεται η άποψη της Bottigheimer ότι στα παραμύθια των Γκριμ υπάρχουν μόνο γυναίκες σιωπηλές ή καταδικασμένες σε σιωπή, και όχι άνδρες, για τους οποίους η σιωπή εμφανίζεται αποκλειστικά ως επιβαλλόμενη μόνο για λύτρωση των άλλων (Bottigheimer, 1989: 59, 71-76). Η σιωπή ως τιμωρία των γυναικών, η οποία εξαιρείται και τονίζεται από την Bottigheimer (1989: 71-76), παρουσιάζεται μόνο σε ένα παραμύθι (αρ. 3), άρα δεν πρόκειται για στερεότυπο. Από τις υπόλοιπες τέσσερις περιπτώσεις σιωπής γυναικών, στις τρεις οι γυναίκες μένουν αυτοβούλως σιωπηλές για να λυθούν τα μάγια (επιβαλλόμενη σιωπή αλλά όχι τιμωρία) και σε μία η σιωπή διαρκεί ελάχιστα ως εντολή σε ένδειξη υπακοής. Επομένως, επιβεβαιώνεται και εδώ η Bottigheimer (1989: 71-76), που θεωρεί ότι η επιβαλλόμενη σιωπή υπάρχει στις ηρωίδες ως προϋπόθεση για λύτρωση του εαυτού τους ή των άλλων.

Ως προς τη διάρκεια της σιωπής, αυτή διαρκεί αρκετά χρόνια σε τρεις από τις πέντε συνολικά περιπτώσεις γυναικών, ενώ μόνο λίγες μέρες στις δύο περιπτώσεις των ανδρών. Επομένως, επιβεβαιώνεται η ύπαρξη του στερεοτύπου εις βάρος του γυναικείου φύλου που διαπιστώνει η Bottigheimer (1989: 105-106) για την πολύ μεγαλύτερη διάρκεια της σιωπής στις γυναίκες από ό,τι στους άνδρες.

Ακολουθώντας, εξετάζουμε το φαινόμενο της απομόνωσης. Η αναλογία, με βάση τον πίν. 6Α είναι 27 περιπτώσεις γυναικών και 16 ανδρών. Από τα στοιχεία του πίν. 6Α, δημιουργούμε τον πίν. 6Β, όπου παρουσιάζονται ομαδοποιημένες οι χρονικές διάρκειες απομόνωσης των περιπτώσεων του πίν. 6Α ανά φύλο. Επιλέγουμε τέσσερις κατηγορίες, στις οποίες εντάσσουμε τους χρόνους που εμφανίζονται στον πίν. 6Α, με τον συνολικό αριθμό εμφάνισής τους ανά παραμύθι.

ΠΙΝ. 6Β. ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΑΠΟΜΟΝΩΣΗΣ ΑΝΑ ΦΥΛΟ		
	γυναίκες	άνδρες
λίγες ώρες ή λίγες μέρες	8	8
αρκετός καιρός ή λίγα (1-4) χρόνια	6	2
αρκετά ή πολλά (5 και άνω) χρόνια	10	5
αόριστος χρόνος	3	1

Από τα στοιχεία του πίν. 6Β συνάγονται τα εξής: Για τους άνδρες, στις μισές των περιπτώσεων (8) η απομόνωση διαρκεί λίγες μέρες ή ώρες, ενώ στις άλλες μισές (2+5+1=8) διαρκεί περισσότερο. Αντίθετα, στις γυναίκες, η ολιγόωρη ή ολιγοήμερη απομόνωση εμφανίζεται μόνο στο ένα τρίτο περίπου των περιπτώσεων (8 σε σύνολο 27), ενώ η απομόνωση μακράς διάρκειας (από αρκετό καιρό ή λίγα χρόνια μέχρι πολυετής), στην οποία εντάσσουμε και τις περιπτώσεις αορίστου χρόνου, εμφανίζεται στα δύο τρίτα περίπου των περιπτώσεων (19 σε σύνολο 27). Από όλα αυτά συνάγεται ότι ο χρόνος απομόνωσης διαρκεί γενικά πολύ περισσότερο στις γυναίκες από ό,τι στους άνδρες, όπως διαπιστώνει και η Bottigheimer, χωρίς όμως και να επαληθεύεται ο ισχυρισμός της ότι η περίοδος απομόνωσης για τις γυναίκες διαρκεί χρόνια, ενώ των αντρών κρατά μόνο λίγες μέρες (Bottigheimer, 1989: 105-106).

Ως προς τον τόπο απομόνωσης, διαπιστώνουμε τα εξής:

Από τις γυναίκες οι 10 είναι απομονωμένες σε πύργο, οι 14 σε δάσος, μία σε φυλακή και δύο σε σπηλιά ή βράχο. Πιο συνοπτικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι σε 11 περιπτώσεις οι γυναίκες είναι απομονωμένες σε κτίριο (πύργο ή φυλακή) και σε 16 στο φυσικό περιβάλλον, κυρίως στα δάση, που ήταν (και είναι ακόμη μέχρι σήμερα) το βασικό χαρακτηριστικό του φυσικού περιβάλλοντος της Γερμανίας.

Αντίθετα, από τους άνδρες μόνο τέσσερις είναι σε πύργο, ενώ 12 είναι στο φυσικό περιβάλλον (11 στο δάσος και ένας σε σπηλιά).

Παρατηρείται ότι η σχέση του φύλου με τα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος (δάση) και με τα κτίρια (πύργους) εμφανίζεται διαφορετική, όπως ακριβώς αναφέρει η Bottigheimer (1989: 105-106), αλλά και όπως θα

δικαιολογούνταν από τα στερεότυπα της εποχής: Οι άνδρες βρίσκονται πιο συχνά και πιο εύκολα στα δάση, καθώς είναι αυτοί που εργάζονται στην ύπαιθρο (γεωργοί, κτηνοτρόφοι, ξυλοκόποι), ενώ οι γυναίκες είναι, βασικά στο σπίτι και στις δουλειές του νοικοκυριού.

Για την επεξεργασία των λόγων - αιτιών απομόνωσης, ομαδοποιούμε τους λόγους απομόνωσης που αναγράφονται στον πίν. 6Α σε κατηγορίες, όπως αυτές φαίνονται στον επόμενο πίν. 6Γ:

ΠΙΝ. 6Γ. ΛΟΓΟΙ ΑΠΟΜΟΝΩΣΗΣ ΑΝΑ ΦΥΛΟ		
	γυναίκες	άνδρες
διαφυγή - λύτρωση	6	4
τιμωρία - δοκιμασία	9	2
κατάρρα - μάγια	6	4
αναζήτηση - ταξίδι	1	1
χάθηκε στο δάσος	5	5

Παρατηρούμε ότι η μεγάλη διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών στις αιτίες απομόνωσης εντοπίζεται στην απομόνωση ως τιμωρία - δοκιμασία, όπου εμφανίζονται εννέα περιπτώσεις γυναικών και μόνο δύο περιπτώσεις ανδρών, ενώ στις άλλες ομάδες λόγων - αιτιών, οι αριθμοί γυναικών και ανδρών είναι περίπου ίσοι. Επομένως είναι σαφές ότι διαπιστώνεται ένα στερεότυπο κατά το οποίο η γυναίκα απομονώνεται για λόγους τιμωρητικούς, πράγμα που σπάνια συμβαίνει στους άνδρες.

7.7. Πλήθη χαρακτήρων και περιπτώσεων παραβατικότητας και τιμωρίας ανά φύλο

Τα αθροίσματα των αποτελεσμάτων του πίνακα 7 παρέχονται στον πιο κάτω πίνακα 7Α, όπου παραθέτονται οι συνολικοί αριθμοί των χαρακτήρων, καθώς και των περιπτώσεων των συνεπειών της παραβατικότητας και τιμωρίας ανά φύλο, παραλείποντας τα παραμύθια στα οποία δεν παρατηρούνται τα φαινόμενα αυτά. Με βάση τα στοιχεία του πίν. 7Α θα ερευνήσουμε τις διαφορές στο θέμα της παραβατικότητας και τιμωρίας, ανάλογα με το φύλο. Οι διαφορές αυτές θα εξεταστούν ανά στήλη του πίν. 7Α, που αντιστοιχεί σε μια διαφορετική περίπτωση συνέπειας της παραβατικότητας. Οι συνέπειες μπορεί να είναι ευνοϊκές (ξεφεύγουν - απαλλάσσονται ή ανταμείβονται) ή δυσμενείς (τιμωρία).

ΠΙΝ. 7Α. ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ ΑΝΑ ΦΥΛΟ - ΑΡΙΘΜΟΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΩΝ									
α/α	παραβάτες γυναίκες					παραβάτες άνδρες			
	ξεφεύγουν - απαλλάσσονται	ανταμείβονται	τιμωρούνται			ξεφεύγουν - απαλλάσσονται	ανταμείβονται	τιμωρούνται	
			άλλες τιμωρίες	θάνατος - βασανιστήρια				άλλες τιμωρίες	θάνατος - βασανιστήρια
		με		χωρίς			με		χωρίς
3	1 (απαλλαγή)		1 (εκδίωξη από τον Παράδεισο και αλαλία)						
6						1 (απαλλαγή)			
7							1 (βουρδουλές)		
9				1 (βαρέλι με φίδια)					
11				2 (τα θηρία έφαγαν τη κόρη και η μητριά κάηκε ζωντανή)					
13				2 (μέσα σε βαρέλι και πνίγηκαν)					
15				1 (κάηκε ζωντανή)					
16			1 (την έριξαν σε μισοβουλιαγμένη βάρκα στη θάλασσα)				1 (τον έριξαν σε μισοβουλιαγμένη βάρκα στη θάλασσα)		
21			2 (της έβγαλαν το μάτι)						
24			1 (καρβουνόσκηνη κολλημένη στο σώμα της)						
25						7 (απαλλαγή)		7 (μεταμόρφωση σε κοράκια)	
26	1 (διαφυγή)								

29								1 (να κοπηλατεί αιώνια)		
31	1 (διαφυγή)									
34			1 (εκδίωξη και τρέλλα)							
36								1 (ξυλοδαρμός)		
40										1
43					1					
44										1
45						1 (διαφυγή)				
46									1 (κάηκε ζωντανός)	
47					1					
49	1 (απαλλαγή)									
51					1					
53				1 (της φόρεσαν σιδερένιες πύρινες παντόφλες, χόρευε με αυτές και έπεσε νεκρή)						
56				1 (από αγκάθια που την τσιμπούσαν καθώς χόρευε συνέχεια)						
57										2
60				1 (κάηκε ζωντανή)						
76			1 (φυλάκιση σε πύργο χωρίς φαΐ και νερό για πολλά χρόνια)						1 (τεμαχισμός σε τέσσερα κομμάτια)	
81							1			

89				1 (σε βαρέλι που έσυραν άλογα μέχρι να πεθάνει)					
91									2
96				2 (κάηκαν ζωντανές)					
97						2 (διαφυγή)			
100						1 (απαλλαγή)			
107							1 (βγάλσιμο ματιών και περιπλάνηση στο δάσος)		
110									1
111								1 (τεμαχισμός σε κομμάτια)	
115									1
120									1
122	1 (απαλλαγή)	1		1 (τρεις μέρες ξυλοδαρμός, χωρίς φαΐ και νερό)					
130		2							
133							12 (φυλάκιση λίγες μέρες)		
135				2 (σε βαρέλι που έσυραν άλογα μέχρι να πεθάνουν)					
142									1
162									1
166									1

167								2 (ξυλοδαρμός και ρίζιμο στη θάλασσα)		
171								1 (φυλάκιση)		
183								1 (απέκτησε δύο καμπούρες)		
186			1 (έζησε φτωχικά και δυστυχισμένα)					1 (έζησε φτωχικά και δυστυχισμένα)		
187					1					
193							1 (απαλλαγή)			
194				1 (κάηκε ζωντανή)						
197										1
199	1 (απαλλαγή)									
200								12 (φυλάκιση)		
202			1 (τσίμπησαν φίδια χωρίς να πεθάνει)	1 (τσίμπησαν φίδια και πέθανε)						
ΣΥ ΝΟ ΛΟ	6	3	9	17	4	13	1	41	3	13

Αρχικά εξετάζουμε το σύνολο των χαρακτήρων σε όλα τα παραμύθια, δηλαδή τον συνολικό αριθμό ανδρών και γυναικών και όχι τον αριθμό των παραμυθιών ανά περίπτωση παραβατικότητας και τιμωρίας.

Παρατηρούμε ότι οι παραβάτες που δεν τιμωρούνται επειδή ξεφεύγουν ή απαλλάσσονται, συνολικά και ανά φύλο, είναι έξι γυναίκες και 13 άνδρες. Αντίθετα, ανταμείβονται, παρ' όλο που υπέπεσαν σε παράπτωμα, τρεις γυναίκες και ένας άνδρας. Η μοναδικότητα της περίπτωσης ανταμοιβής άνδρα μετά από παραβατική πράξη που διέπραξε (παραμύθι αρ. 81), την οποία εντοπίσαμε, φαίνεται να αντιτίθεται στην άποψη της Bottigheimer (1989: 89) ότι σε μερικές περιπτώσεις οι άνδρες ανταμείβονται παρ' όλο που διέπραξαν παράπτωμα. Δηλαδή η Bottigheimer εντοπίζει περισσότερες από μία περιπτώσεις. Αυτό μπορεί να συμβαίνει επειδή υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες άνδρες με παραβατική συμπεριφορά αρχικά διαφεύγουν ή απαλλάσσονται και στη συνέχεια του παραμυθιού, για διάφορους λόγους, ανεξάρτητους από τη διάπραξη του παραπτώματος, ανέρχονται κοινωνικά ή αποκτούν πλούτη και αξιώματα, πράγμα, όμως, που δεν σχετίζεται με την παραβατικότητα, αλλά με την εξέλιξη της πλοκής του παραμυθιού. Οι γυναίκες που τιμωρούνται είναι συνολικά 30, ενώ οι άνδρες 57. Αυτοί οι αριθμοί από μόνοι τους δεν δείχνουν κάποια ευνοϊκή μεταχείριση υπέρ των ανδρών σε σχέση με την παραβατικότητα. Όμως, οι απόλυτοι αριθμοί των επιμέρους συνόλων του πίν. 7Α δεν μας παρέχουν σαφή εικόνα για τις διαφορές στο θέμα παραβατικότητα / τιμωρία ανάλογα με το φύλο, αν δεν συνεξεταστούν με τους συνολικούς αριθμούς γυναικών και ανδρών του πίν. 7Α. Συνεπώς, πρέπει να υπολογιστούν τα ποσοστά επί τοις εκατό των επιμέρους αθροισμάτων του πίν. 7Α, όπως κατωτέρω (τα ποσοστά % στρογγυλεύονται σε ακέραια μονάδα):

Σε σύνολο 39 γυναικών:

οι 9 (6+3) δεν τιμωρούνται, ποσοστό 23%

οι 30 (9+17+4) τιμωρούνται, ποσοστό 77%

Σε σύνολο 71 ανδρών:

οι 14 (13+1) δεν τιμωρούνται, ποσοστό 20%

οι 57 (41+3+13) τιμωρούνται, ποσοστό 80%

Επομένως, γενικά στο θέμα τιμωρία ή όχι, τα ποσοστά ανδρών (80%) και γυναικών (77%) είναι παρόμοια και δεν προκύπτει η ύπαρξη στερεοτύπου.

Αναφορικά με την άποψη που διατύπωσε η Bottigheimer (1989: 82, 89, 94), ότι οι γυναίκες παρουσιάζονται είτε απλώς να ξεφεύγουν ή να απαλλάσσονται από τις

συνέπειες της παραβατικότητας είτε να τιμωρούνται για αυτές, ενώ οι άνδρες συνήθως απαλλάσσονται από τις συνέπειες των παραβιάσεων που έχουν διαπράξει, θα πρέπει να εξετάσουμε τα ποσοστά απαλλαγής και διαφυγής ανά φύλο, όπως παρέχονται στα σύνολα του πίν. 7Α.

Σε σύνολο 6 γυναικών οι 4 απαλλάσσονται και οι 2 ξεφεύγουν.

Σε σύνολο 13 ανδρών οι 10 απαλλάσσονται και οι 3 ξεφεύγουν.

Παρατηρούμε ότι τα 2/3 των γυναικών απαλλάσσονται και το 1/3 ξεφεύγει. Το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών που απαλλάσσεται είναι 10/13, αριθμός που είναι λίγο μεγαλύτερος του 2/3. Οι παραπάνω αριθμοί συμφωνούν με το συμπέρασμα της Bottigheimer ότι οι άνδρες απαλλάσσονται σε μεγαλύτερο βαθμό από τις γυναίκες, μόνο που η διαφορά αυτή είναι πολύ μικρή και δεν μπορούμε να πούμε ότι εντάσσεται σε ένα στερεότυπο.

Τα παραπάνω δεδομένα, που προκύπτουν από πίνακα 7Α, αφορούν το σύνολο των χαρακτήρων (ανθρώπων) που εμφανίζονται στα παραμύθια των Γκριμ. Θα ήταν ενδιαφέρον να εξετάσουμε τις περιπτώσεις παραβατικότητας / τιμωρίας ανά παραμύθι και όχι ανά χαρακτήρα, πράγμα που θα δώσει μια πιο αντιπροσωπευτική εικόνα του θέματος. Αυτό γίνεται στον παρακάτω πίν. 7Β, όπου παρουσιάζονται οι συνολικοί αριθμοί συνεπειών παραβατικότητας ανά παραμύθι.

ΠΙΝ. 7Β. ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ ΑΝΑ ΦΥΛΟ ΣΥΝΟΛΙΚΟΙ ΑΡΙΘΜΟΙ ΑΝΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙ						
Σύνολο	παραβάτες γυναίκες			τιμωρούνται		
	ξεφεύγουν	απαλλάσ- σονται	ανταμεί- βονται	άλλες τιμωρίες	θάνατος - βασανιστήρια	
					με	χωρίς
33	2	4	2	8	13	4
Σύνολο	παραβάτες άνδρες			τιμωρούνται		
	ξεφεύγουν	απαλλάσ- σονται	ανταμεί- βονται	άλλες τιμωρίες	θάνατος - βασανιστήρια	
					με	χωρίς
33	2	4	1	12	3	11

Με βάση τα στοιχεία του πίν. 7Β, παρατηρούμε αρχικά ότι τα παραμύθια με γυναίκες παραβάτες είναι όσα ακριβώς και τα παραμύθια με άνδρες παραβάτες. Συνεπώς δεν διαπιστώνουμε διαφορά στην παραβατική συμπεριφορά των δύο φύλων. Παρατηρούμε, επίσης, ότι οι περιπτώσεις παραμυθιών όπου οι χαρακτήρες με παραβατική συμπεριφορά δεν τιμωρούνται (ξεφεύγουν, απαλλάσσονται,

ανταμείβονται) είναι ακριβώς (ξεφεύγουν, απαλλάσσονται) ή περίπου (ανταμείβονται) ίσες στα δύο φύλα. Αυτό φαίνεται να συνιστά ίση μεταχείριση των ευνοϊκών συνεπειών της παραβατικότητας.

Το ενδιαφέρον εντοπίζεται στο θέμα της τιμωρίας μετά από παραβατική συμπεριφορά, όπου φαίνονται σημαντικές διαφορές των συνεπειών ανάμεσα στα δύο φύλα. Στην κατηγορία «άλλες τιμωρίες», όπου περιλαμβάνονται όλες οι τιμωρίες που δεν καταλήγουν σε θάνατο, διαπιστώνεται μια ελαφρά ευνοϊκότερη μεταχείριση των ανδρών, καθώς στην κατηγορία αυτή εντοπίζονται 8 παραμύθια όπου οι γυναίκες τιμωρούνται αλλά όχι με θάνατο και 12 παραμύθια με άνδρες αντίστοιχα. Όταν η παραβατική συμπεριφορά έχει ως αποτέλεσμα τον θάνατο του χαρακτήρα, τότε οι συνολικοί αριθμοί των παραμυθιών δεν έχουν μεγάλη διαφορά: σε 17 παραμύθια οι γυναίκες θανατώνονται, έναντι 14 παραμυθιών όπου θανατώνονται οι άνδρες. Η μεγάλη διαφορά στο θέμα των συνεπειών της παραβατικότητας στα δύο φύλα εντοπίζεται στη διαδικασία που οδηγεί στο θάνατο: Για τις γυναίκες είναι πιο οδυνηρή, καθώς σε 13 παραμύθια οι γυναίκες θανατώνονται μετά από βασανιστήρια, έναντι μόνο τριών περιπτώσεων παραμυθιών όπου οι άνδρες, αντίστοιχα, βασανίζονται πριν πεθάνουν (στο ίδιο σύνολο των 33 παραμυθιών και για γυναίκες και για άνδρες). Μάλιστα, στα 13 παραμύθια με θάνατο παραβατικής γυναίκας με βασανιστήρια, οι περιγραφές των βασανιστηρίων είναι εκτενείς και λεπτομερείς. Τα συμπεράσματά μας στο θέμα αυτό συμφωνούν απόλυτα με τα αντίστοιχα της Bottigheimer (1989: 82, 89, 94), η οποία, όπως προαναφέραμε, υποστηρίζει ότι οι τιμωρίες είναι βασανιστικότερες και οι σχετικές περιγραφές είναι εκτενέστερες όταν πρόκειται για γυναίκες με παραβατική συμπεριφορά, από ό,τι για άνδρες. Αντίθετα, οι άνδρες θανατώνονται χωρίς βασανιστήρια σε 11 παραμύθια, έναντι τεσσάρων παραμυθιών όπου οι γυναίκες έχουν την ίδια τύχη. Οι αριθμοί αυτοί αποτελούν σαφή ένδειξη για ευνοϊκότερη μεταχείριση των ανδρών (θάνατος χωρίς βασανιστήρια) έναντι των γυναικών (θάνατος με βασανιστήρια) στις περιπτώσεις όπου οι χαρακτήρες καταλήγουν σε θάνατο μετά από παραβατικότητα. Μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις, τα βασανιστήρια των γυναικών θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «αδιαζόντως ειδεχθή» και με αρκετή δόση πρωτοτυπίας, όπως λ.χ. στο παραμύθι αρ. 53, όπου στη μητριά της Χιονάτης φόρεσαν σιδερένιες πύρινες παντόφλες, την ανάγκασαν να χορεύει με αυτές, ώσπου έπεσε νεκρή.

Η διαφορά της διαδικασίας της θανάτωσης που διαπιστώνεται ανάμεσα στα δύο φύλα, κατά την οποία τα παραμύθια με γυναίκες που θανατώνονται με

βασανιστήρια είναι 13, έναντι μόνο τριών παραμυθιών όπου άνδρες καταλήγουν σε θάνατο μετά από βασανιστήρια, δηλαδή μια αναλογία υπερτετραπλάσια, συνιστά στερεότυπο του φύλου: οι γυναίκες έχουν πολύ χειρότερη τύχη από ό,τι οι άνδρες.

8. Σύνοψη συμπερασμάτων

Στην παρούσα εργασία, αρχικά αναφέραμε τις απόψεις διαφόρων συγγραφέων που έρευνησαν τα παραμύθια των Γκριμ, για την εικόνα του φύλου και συνεπώς για την ύπαρξη στερεοτύπων αναφορικά με το φύλο σε αυτά. Εξετάσαμε το περιεχόμενο όλων των παραμυθιών για να διαπιστώσουμε αν πράγματι υπάρχουν έμφυλα στερεότυπα στα παραμύθια των Γκριμ και σε ποιο βαθμό, με βάση θέματα σχετικά με τα στερεότυπα στα οποία είχαν αναφερθεί οι συγγραφείς που μελετήσαμε. Διευρύνουμε τη μελέτη μας και σε άλλα θέματα που αφορούν το φύλο και που δεν έχουν εξεταστεί από τους μελετητές αυτούς.

Ειδικότερα, ερευνήσαμε τα ακόλουθα θέματα που εξέτασαν οι συγγραφείς Bottigheimer, Tatar, Kamenetsky, Roelleke και Κανατσούλη:

- τον αριθμό ηρώων / ηρωίδων στα παραμύθια των Γκριμ
- τη δυναμικότητα – αδυναμία ανά φύλο
- τη διάρκεια σιωπής και απομόνωσης ανά φύλο
- τις περιπτώσεις παραβατικότητας – τιμωρίας ανά φύλο

Επιπλέον, εξετάσαμε και τα εξής θέματα σχετικά με το φύλο:

- το σύνολο των χαρακτήρων (ανθρώπινων, υπερφυσικών όντων, ζώων, άψυχων αντικειμένων) ανά φύλο
- την κακία – καλοσύνη των ανθρώπινων βασικών χαρακτήρων ανά φύλο
- την κοινωνική άνοδο και κάθοδο ηρωίδων
- τις αιτίες σιωπής και απομόνωσης των χαρακτήρων ανά φύλο

Επιλέξαμε ως μέθοδο έρευνας την ποσοτική ανάλυση, και συγκεκριμένα υιοθετήσαμε ως μοντέλο καταγραφής το ταξινομικό μοντέλο στα δεδομένα που αφορούν στους χαρακτήρες των παραμυθιών, επειδή στόχος μας ήταν να προσεγγίσουμε όσο πιο αντικειμενικά γινόταν το θέμα των έμφυλων στερεοτύπων, καθώς τα αριθμητικά στατιστικά στοιχεία δεν μπορούν να αμφισβητηθούν. Το υλικό

της έρευνας είναι όλα τα παραμύθια των Γκριμ (από την τρίτομη έκδοση του 1994-1995 των εκδόσεων Άγρας).

Τα θέματα που αναφέραμε πιο πάνω, αποτέλεσαν τις παραμέτρους της έρευνας, που οδήγησε σε συλλογή στοιχείων από τα παραμύθια, και καταλήξαμε στη δημιουργία επτά πινάκων, οι οποίοι περιέχουν τα ποσοτικά (αριθμητικά) στοιχεία που συλλέξαμε κατά την ανάγνωση των παραμυθιών. Επεξεργαστήκαμε τα στοιχεία που προέκυψαν από τους πίνακες και εξαγάγαμε συμπεράσματα για το πώς εμφανίζονται τα δύο φύλα στα παραμύθια και για τα στερεότυπα σχετικά με το φύλο. Τα συμπεράσματα αυτά συνοψίζονται παρακάτω ως εξής:

Στο πρώτο ζήτημα, που αφορά στον αριθμό των χαρακτήρων ανά φύλο, παρατηρήσαμε ότι στους ανθρώπινους χαρακτήρες και στα ζώα με δηλωμένο φύλο, πλεονεκτούν οι αρσενικού φύλου χαρακτήρες από τους χαρακτήρες με θηλυκό φύλο: τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 62% έναντι 27% για τους ανθρώπους και 72% έναντι 37% για τα ζώα. Τα ποσοστά αυτά θεωρήσαμε ότι πιθανώς να μη προέρχονται από κάποια στερεοτυπική αντίληψη των παραμυθογράφων εις βάρος του γυναικείου φύλου, αλλά από το γεγονός της κυριαρχίας του ανδρικού φύλου στις επαγγελματικές και άλλες κοινωνικές δραστηριότητες της περιόδου. Αυτό δείχνει την ανωτερότητα της κοινωνικής θέσης των ανδρών έναντι των γυναικών στην κοινωνία της εποχής και, δευτερογενώς, συνιστά ένα έμφυλο κοινωνικό στερεότυπο. Στα άψυχα όντα, όμως, η παρουσία του αρσενικού εξισώνεται ποσοτικά με αυτή του θηλυκού (11 έναντι 10 αντίστοιχα). Στα υπερφυσικά όντα επιβεβαιώθηκε το στερεότυπο του φύλου που υπάρχει στη λαϊκή παράδοση, δηλαδή ότι οι γίγαντες είναι πάντα αρσενικού γένους και οι νεράιδες πάντα θηλυκού γένους. Αντίθετα αναιρέθηκε σε κάποιο βαθμό το έμφυλο στερεότυπο κατά το οποίο στα θρησκευτικά υπερφυσικά όντα κυριαρχεί το ανδρικό φύλο, καθώς στα παραμύθια των Γκριμ ο θεός, ο διάβολος και οι άγιοι δεν είναι πάντα αρσενικού φύλου. Εμφανίστηκαν δύο άγιοι, ένας άγγελος και ένας διάβολος θηλυκού γένους, με αποτέλεσμα να φαίνεται πως το γυναικείο φύλο διεκδικεί μια θέση στις θρησκευτικές οντότητες, πράγμα που συνάδει και με τη γερμανική θρησκευτική παράδοση, καθώς στις προτεσταντικές εκκλησίες (στις οποίες ανήκει το μεγαλύτερο μέρος του γερμανικού έθνους) κληρικοί μπορούν να είναι και οι γυναίκες.

Στο ζήτημα της κατανομής της καλοσύνης και της κακίας των ανθρώπινων χαρακτήρων ανά φύλο, παρατηρήσαμε ότι ενώ συνολικά οι βασικοί αρσενικοί χαρακτήρες (καλοί και κακοί) υπερτερούν κατά πολύ των θηλυκών, εν τούτοις, τα

ποσοστά καλοσύνης και κακίας αρσενικών και θηλυκών χαρακτήρων είναι περίπου παρόμοια (78,07% - 74,22% καλοσύνης και 21,93% - 25,78% κακίας αντίστοιχα). Υπάρχει μια διαφορά περίπου 4% υπέρ των καλών αρσενικών και υπέρ των κακών θηλυκών χαρακτήρων. Η διαφορά αυτή θεωρήθηκε πολύ μικρή και δεν επιβεβαίωσε κάποια στερεοτυπική μεροληπτική αντίληψη υπέρ του αρσενικού φύλου.

Στο ζήτημα της κατανομής των ηρώων ανά φύλο, παρατηρήσαμε ότι τα παραμύθια με ήρωες είναι υπερδιπλάσια από τα παραμύθια με ηρωίδες, ενώ αντίθετα τα παραμύθια που έχουν ήρωες και των δύο φύλων είναι σχετικά λίγα. Συνεπώς, εμφανίζεται εδώ μια στερεοτυπική αντίληψη που δείχνει την ξεκάθαρη υπεροχή του αρσενικού φύλου στους πρωταγωνιστές (ήρωες / ηρωίδες) των παραμυθιών των Γκριμ.

Στο ζήτημα της δυναμικότητας και αδυναμίας ανά φύλο παρατηρήσαμε ότι ο συνολικός απόλυτος αριθμός των δυναμικών ανδρών υπερέχει του συνολικού απόλυτου αριθμού των δυναμικών γυναικών, πράγμα που φαίνεται αναμενόμενο, επειδή η παρουσία ισχυρών ανδρικών χαρακτήρων είναι συχνότερη στα παραμύθια των Γκριμ. Όμως, διαπιστώθηκε ότι η ποσοστιαία διαφορά μεταξύ δυναμικών ανδρών και δυναμικών γυναικών δεν είναι πολύ μεγάλη (85,53% και 61,33% στο σύνολο των ανδρικών και γυναικείων χαρακτήρων αντίστοιχα). Δεν επιβεβαιώθηκε το στερεότυπο φύλου που εμφανίζει τις γυναίκες να είναι συχνότερα αδύναμες και άβουλες στα παραμύθια, καθώς παρατηρήθηκε ότι ο συνολικός αριθμός των δυναμικών γυναικών υπερτερεί του συνολικού αριθμού των άβουλων γυναικών. Επίσης, παρατηρήθηκε ότι το ποσοστό επί τοις εκατό των άβουλων γυναικών (38,67%) είναι υπερδιπλάσιο από το αντίστοιχο ποσοστό των άβουλων / αδύναμων ανδρών. Είναι όμως σημαντικό να επισημανθεί ότι εμφανίζονται και άνδρες αδύναμοι και ευάλωτοι σε μικρό βέβαια ποσοστό (14,47%), πράγμα που συμφωνεί και με τις απόψεις των μελετητών. Επομένως αντιλαμβανόμαστε ότι η ιδιότητα αδυναμία / αβουλία είναι περισσότερο γυναικεία, αν και υπάρχουν κάποια παραδείγματα ανδρικού φύλου που χαρακτηρίζονται από αβουλία, αδυναμία και ευαισθησία, δημιουργώντας έτσι μια εξισορρόπηση με το μεγάλο αριθμό των άβουλων γυναικών.

Διαπιστώσαμε ακόμη ότι γενικά οι ώριμες γυναίκες είναι πιο δυναμικές από τις νέες. Όμως, η γυναικεία δυναμικότητα επαινείται στις νέες γυναίκες, ενώ καταδικάζεται στις ώριμες, καθώς το ποσοστό των δυναμικών νέων γυναικών με καλό αποτέλεσμα της δυναμικότητάς τους ανέρχεται σε 69,12% στο σύνολο των δυναμικών νέων γυναικών, και το ποσοστό των δυναμικών ώριμων γυναικών με κακό

αποτέλεσμα σε 67,44% του αντίστοιχου συνόλου των δυναμικών ώριμων γυναικών. Παρατηρήσαμε ότι τα αποτελέσματα της έρευνάς μας στο σημείο αυτό αντιτίθενται στις απόψεις που διατύπωσαν οι συγγραφείς, καθώς οι γυναίκες δεν φαίνονται στα παραμύθια των Γκριμμ να είναι πάντα αδύναμες και άβουλες, αλλά όταν είναι πιο ώριμες αναλαμβάνουν δράση και γίνονται πιο αποφασιστικές και δυναμικές, είτε προκαλώντας καλό είτε, συχνότερα, κακό.

Στο θέμα της κοινωνικής κινητικότητας και της κοινωνικής ανόδου και καθόδου ηρωίδων, παρατηρήσαμε ότι η ομορφιά είναι η επικρατέστερη αιτία κοινωνικής ανόδου των ηρωίδων και συνιστά ένα σεξιστικό στερεότυπο, καθώς η ηρωίδα επιβραβεύεται περισσότερο για την ομορφιά της, παρά, όπως θα ήταν φυσικό, για τα ψυχικά της χαρίσματα, όπως είναι η εργατικότητα, η καλοσύνη και η εξυπνάδα. Εντοπίστηκε το στερεότυπο επιβράβευσης της γυναικείας ομορφιάς, επειδή διαπιστώσαμε ότι και στις έξι περιπτώσεις, όπου η ηρωίδα είναι όμορφη και κατέρχεται κοινωνικά, δεν είναι η ίδια υπεύθυνη για την κάθοδό της, αλλά υπεύθυνοι είναι οι άλλοι ή η κακή της μοίρα. Επιβεβαιώθηκε επίσης ένα στερεότυπο, κατά το οποίο η γυναίκα, μετά από δυσκολίες και περιπέτειες που αντιμετωπίζει, ανταμείβεται με κοινωνική άνοδο και ευτυχισμένο τέλος, καθώς 31 είναι οι περιπτώσεις των παραμυθιών όπου η τελική έκβαση είναι ευνοϊκή για την ηρωίδα, ενώ μόνο μία είναι η περίπτωση όπου η έκβαση είναι αρνητική. Επίσης επιβεβαιώθηκε και το στερεότυπο της θυματοποίησης, καθώς η ηρωίδα εμφανίζεται ως θύμα των καταστάσεων σε επτά περιπτώσεις παραμυθιών από τις εννέα συνολικά, ενώ στις υπόλοιπες δύο θυσιάζεται η ίδια αυτοβούλως για ευγενείς σκοπούς. Στις περιπτώσεις αυτές, οι ηρωίδες εμφανίζονται να παλεύουν με τη μοίρα και το πεπρωμένο τους.

Στο θέμα της σιωπής ανά φύλο, δεν παρατηρήθηκε η ύπαρξη έμφυλου στερεοτύπου ως προς τις αιτίες της σιωπής, καθώς γυναίκες και άνδρες μένουν συνήθως σιωπηλοί για τη λύτρωση των εαυτών τους και των άλλων. Επίσης, η σιωπή ως τιμωρία των γυναικών δεν επιβεβαιώνει την ύπαρξη στερεοτύπου του φύλου, καθώς εμφανίζεται μόνο σε ένα παραμύθι. Αυτό αντιτίθεται στις απόψεις των μελετητών που υποστηρίζουν ότι οι γυναίκες μένουν σιωπηλές ως τιμωρία. Επιβεβαιώθηκε όμως η στερεοτυπική αντίληψη ότι η διάρκεια σιωπής των γυναικών είναι πολύ μεγαλύτερη από αυτή των ανδρών. Παρατηρήθηκε επίσης ότι η απομόνωση ηρώων και ηρωίδων σε δάση και πύργους και η διάρκειά της διαφέρουν κατά φύλο. Εντοπίστηκε έτσι ένα στερεότυπο φύλου, στο οποίο η γυναίκα

απομονώνεται σε πύργο ή δάσος για λόγους τιμωρητικούς, πράγμα που σπάνια συμβαίνει στους άνδρες.

Στο θέμα της παραβατικότητας και τιμωρίας ανά φύλο, παρατηρήθηκε ότι οι άνδρες απαλλάσσονται συχνότερα από τις γυναίκες όταν διαπράττουν παραπτώματα. Διαπιστώθηκε όμως ότι η διαφορά αυτή είναι πολύ μικρή και δεν προκύπτει κάποιο στερεότυπο του φύλου. Επίσης φάνηκε πως τα αποτελέσματα της έρευνάς μας αντιτίθενται στην άποψη των μελετητών ότι σε μερικές περιπτώσεις παραμυθιών οι άνδρες ανταμείβονται, παρ' όλο που έχουν παραβιάσει τους νόμους, τους κοινωνικούς κανόνες ή τις εντολές που έχουν λάβει και έτσι δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί σχετικό στερεότυπο του φύλου. Γενικά παρατηρήθηκε ότι τα παραμύθια με γυναίκες παραβάτες είναι ίσα με τα παραμύθια με άνδρες παραβάτες, οπότε δεν εντοπίστηκε κάποιο στερεότυπο ως προς την παραβατική συμπεριφορά των δύο φύλων. Ειδικότερα, ως προς τις συνέπειες της παραβατικότητας, οι περιπτώσεις παραμυθιών όπου οι χαρακτήρες με παραβατική συμπεριφορά ξεφεύγουν, απαλλάσσονται ή ανταμείβονται, είναι περίπου ίσες και στα δύο φύλα (8-7). Επομένως δεν επιβεβαιώθηκε ούτε εδώ κάποιο στερεότυπο υπέρ του ανδρικού φύλου ως προς την παραβατικότητα. Αντίθετα, παρατηρήθηκε ότι στις τιμωρίες που δεν καταλήγουν σε θάνατο, υπάρχει μια ελαφρά ευνοϊκότερη μεταχείριση των ανδρών έναντι των γυναικών (12 - 8). Επιβεβαιώθηκε επίσης το στερεότυπο του φύλου, στο οποίο η διαδικασία της θανάτωσης ως ποινής στις γυναίκες είναι πιο οδυνηρή και βασανιστική και οι περιγραφές της πιο λεπτομερείς από ότι στους άνδρες, καθώς 13 είναι οι σχετικές περιπτώσεις γυναικών και μόνο τρεις των ανδρών, πράγμα που συμφωνεί και με τις απόψεις των μελετητών.

Συμπερασματικά, εντοπίσαμε έμφυλα στερεότυπα σε αξιοσημείωτο βαθμό στις εξής περιπτώσεις:

- Τα παραμύθια με ήρωες είναι υπερδιπλάσια από τα παραμύθια με ηρωίδες.
- Η δυναμικότητα των ώριμων γυναικών έχει συνήθως κακό αποτέλεσμα, ενώ των νέων γυναικών καλό.
- Η γυναικεία ομορφιά επιβραβεύεται ανεξάρτητα από τα άλλα χαρίσματα.
- Η απομόνωση σε πύργους και δάση επιβάλλεται ως τιμωρία στις γυναίκες.
- Η διαδικασία εκτέλεσης θανατικής ποινής για παραβατικότητα είναι πιο βασανιστική στις γυναίκες.

Από τα παραπάνω στερεότυπα, το δεύτερο φαίνεται να μην είναι στερεότυπο φύλου, εφόσον δεν αφορά διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών. Όμως, από αυτό προκύπτει εύνοια υπέρ της γυναικείας νεότητας έναντι της ωριμότητας, η οποία μπορεί να συσχετιστεί με το στερεότυπο της εύνοιας της γυναικείας ομορφιάς και να οδηγήσει στη διατύπωση της άποψης για ένα «σύνθετο» σεξιστικό στερεότυπο νέας και ωραίας γυναίκας, η οποία ευνοείται και επαινείται στα παραμύθια.

Η έρευνά μας, ως μια ποσοτική προσέγγιση ορισμένων ζητημάτων που αφορούν στα έμφυλα στερεότυπα των παραμυθιών των Γκριμ, δεν ήταν εξαντλητική του θέματος, καθώς υπάρχουν και άλλα θέματα προς έρευνα από άλλους μελετητές, όπως τα παραδοσιακά πρότυπα ρόλων της κακιάς πεθεράς και μητριάς, της παθητικής παρθένας, το πρότυπο της κοπέλας που προορισμός της είναι ο γάμος, τα πρότυπα του ενεργητικού πρίγκιπα και του ισχυρού βασιλιά, και άλλα. Επίσης, μια προσέγγιση μόνο με ποσοτικά εργαλεία δεν συνιστά πλήρη αντιμετώπιση του θέματος, καθώς απαιτείται έρευνα και με ποιοτικά στοιχεία για μια πιο ολοκληρωμένη μελέτη των έμφυλων στερεοτύπων στα παραμύθια των Γκριμ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αδελφοί Γκριμμ (2006). *Τα παραμύθια των αδελφών Γκριμμ* (τόμ. 1, 2, 3) (μετάφρ. Μ. Αγγελίδου). Αθήνα: Άγρας (α' έκδ. 1995).
- Αλεξιάδης, Μ. Α. (2017). Από την ιστορία και την πρόσληψη των παραμυθιών των Grimm στην Ελλάδα. Στο: Μ. Μερακλής, Γ. Παπαντωνάκης, Χ. Ζαφειρόπουλος, Μ. Καπλάνογλου και Γ. Κατσαδώρας (επιμ.), *Το παραμύθι από τους αδελφούς Grimm στην εποχή μας: Διάδοση και Μελέτη* (σελ. 261-274). Αθήνα: Gutenberg.
- Αυδίκος, Ε. (1994). *Το λαϊκό παραμύθι: Θεωρητικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Βαμβακίδου, Ι., Σολάκη, Α. και Παπαδήμα, Α. (2015). Έμφυλες αναπαραστάσεις του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου: Οι σουφραζέτες επιστρέφουν, στο *Πρακτικά του 5ου Τακτικού Συνεδρίου της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας «Η ελληνική κοινωνία στο σταυροδρόμι της κρίσης - έξι χρόνια μετά»* (Αθήνα 10-12/12/2015). Στο https://www.researchgate.net/publication/303941149_EMPHYLES_ANAPARASTASEIS_tou_PROTOU_PANKOSMIΟΥ_POLEMOU_OI_SOUPHRAZETES_EPISTREPHOUN_REPRESENTATION_OF_THE_FIRST_WORLD_WAR_-_BEYOND_SUFFRAGETTE_THE_FIGHT_FOR_EQUALITY_ISN'T_OVER (13-3-2019).
- Βασιλειάδης, Γ., Ορφανίδης, Δ. και Βαμβακίδου Ι. (2017). Αναπαραστάσεις παιδικής ηλικίας σε υπαίθρια γλυπτά της Θεσσαλονίκης, διδακτική πρόταση ιστορικής δράσης (ανακοίνωση), στο Διεπιστημονικό Συνέδριο «Παιδί και Πληροφορία: Αναζητήσεις και Προσεγγίσεις Ιστορίας, Δικαίου - Δεοντολογίας, Πολιτισμού». Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Στο https://ihrc.gr/download.php?fgr=infokid2017_book.pdf (18-2-2019).
- Βασιλειάδου, Ε. (1988). Το παιδί της προσχολικής ηλικίας και το παραμύθι, στο *Η παιδική λογοτεχνία και το μικρό παιδί, Εισηγήσεις στο Β' Σεμινάριο του κύκλου του*

ελληνικού παιδικού βιβλίου, Καρδίτσα 15 και 16 Νοεμβρίου 1986. Αθήνα: Καστανιώτης.

Γιαννικοπούλου, Α. (2017). Έμφυλες διαστάσεις στη Σταχτοπούτα των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων. Στο: Μ. Μερακλής, Γ. Παπαντωνάκης, Χ. Ζαφειρόπουλος, Μ. Καπλάνογλου και Γ. Κατσαδώρας (επιμ.), *Το παραμύθι από τους αδελφούς Grimm στην εποχή μας: Διάδοση και Μελέτη* (σελ. 577-592). Αθήνα: Gutenberg.

Γκαίτε, Γ. Β. (χωρίς χρονολογία). *Ραϊνέκε Φουζ (το παραμύθι της αλεπούς)* (μετάφρ. Ι. Ν. Γρυπάρης). Αθήναις: Ελευθερουδάκης Α.Ε.

Γκριμμ, Γ. και Γκριμμ, Β. (2006). Πρόλογος. Στο: Αδελφοί Γκριμμ, *Τα παραμύθια των αδελφών Γκριμμ* (τόμ. 1, μετάφρ. Μ. Αγγελίδου). Αθήνα: Άγρας (α' έκδ. 1995).

Καλλέργης, Η. Ε. (1994). *Προσεγγίσεις στην Παιδική Λογοτεχνία*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Καλτσούνη - Νόβα, Χ. (2010). *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Gutenberg.

Κανατσούλη, Μ. (1997). *Πρόσωπα γυναικών σε παιδικά λογοτεχνήματα: Όψεις και απόψεις*. Αθήνα: Πατάκη.

Κανατσούλη, Μ. (2008). *Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα: Νέες απόψεις για το φύλο στην παιδική λογοτεχνία*. Αθήνα: Gutenberg.

Κανταρτζή, Ε. (2003). *Τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια του δημοτικού σχολείου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Καπλάνογλου, Μ. (1998). *Ελληνική λαϊκή παράδοση. Τα παραμύθια στα περιοδικά για παιδιά και νέους (1836-1922)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Καπλάνογλου, Μ. (2017). Τα παραμύθια, τα παιδιά και το σπίτι: Τρεις λέξεις στη σκιά της ιστορίας. Στο: Μ. Μερακλής, Γ. Παπαντωνάκης, Χ. Ζαφειρόπουλος, Μ. Καπλάνογλου και Γ. Κατσαδώρας (επιμ.), *Το παραμύθι από τους αδελφούς Grimm στην εποχή μας: Διάδοση και Μελέτη* (σελ. 45-57). Αθήνα: Gutenberg.

Καραϊσκού, Μ. (2017). Απηχήσεις των παραμυθιών των αδελφών Grimm σε αφηγήματα του Γ. Μ. Βιζυηνού. Στο: Μ. Μερακλής, Γ. Παπαντωνάκης, Χ. Ζαφειρόπουλος, Μ. Καπλάνογλου και Γ. Κατσαδώρας (επιμ.), *Το παραμύθι από*

- τους αδελφούς Grimm στην εποχή μας: *Διάδοση και Μελέτη* (σελ. 593-608). Αθήνα: Gutenberg.
- Κασιμάτη, Ρ., Γεωργούλας, Σ., Παπαϊωάννου, Μ. και Πράνταλος, Ι. (χωρίς χρονολογία). *Κοινωνιολογία Γ' Γενικού Λυκείου*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων. Στο <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-C109/67/540,1930/> (12-4-2019).
- Κογκίδου, Δ. (1990). *Απόκτηση του ρόλου του φύλου*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ. - Υπηρεσία δημοσιευμάτων.
- Κοκκινάκη, Φ. (2006). *Κοινωνική ψυχολογία: εισαγωγή στη μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Κυρίδης, Α. και Φωτόπουλος, Ν. (2016). Διαστάσεις της κοινωνικής ευπάθειας και της παρέμβασης για την κοινωνική ενσωμάτωση των Neets. Στο Ν. Παπαδάκης, Α. Κυρίδης και Ν. Φωτόπουλος (επιμ.). *Νέα Γενιά και Neets στην Ελλάδα της κρίσης. Οι επείγουσες διαστάσεις του προβλήματος. Έρευνα και ολοκληρωμένη παρέμβαση. Πρακτικά Συνεδρίου (Ακαδημία ΓΣΕΕ, 2 Δεκεμβρίου 2016)* (σσ. 159-180). Αθήνα: Ι. Σιδέρης. Στο http://neets2.soc.uoc.gr/wp-content/uploads/2017/12/Deliverable_6.4.-PAPADAKHS_KYRIDIS_FOTOPOULOS-NEETS-2_Book-1.pdf (10-1-2019).
- Μέγας, Γ. (2014). *Ελληνικά παραμύθια: Εκλογή*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Κληρονόμοι Γ. Α. Μέγα - Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε. (ειδική έκδοση για την εφημερίδα *Το Βήμα*) (α' έκδ. 1927).
- Μουντάκη, Α. (2017), Η συμβολή των αδελφών Grimm στην προώθηση της ιδέας της παιδαγωγικής χρησιμότητας των παραμυθιών μέσω των ΚΗΜ. Στο: Μ. Μερακλής, Γ. Παπαντωνάκης, Χ. Ζαφειρόπουλος, Μ. Καπλάνογλου και Γ. Κατσαδώρος (επιμ.), *Το παραμύθι από τους αδελφούς Grimm στην εποχή μας: Διάδοση και Μελέτη* (σελ. 293-308). Αθήνα: Gutenberg.
- Οικονομίδου, Σ. (2017). Αέναιες μεταμορφώσεις, Ιδεολογικές διαστάσεις και ιδεολογικές εμπλοκές σε σύγχρονες μεταγραφές της *Κοκκινοσκουφίτσας* των Grimm. Στο: Μ. Μερακλής, Γ. Παπαντωνάκης, Χ. Ζαφειρόπουλος, Μ. Καπλάνογλου και Γ. Κατσαδώρος (επιμ.), *Το παραμύθι από τους αδελφούς Grimm στην εποχή μας: Διάδοση και Μελέτη* (σελ. 563-576). Αθήνα: Gutenberg.

- Παπαντωνάκης, Γ. & Κωτόπουλος, Τ. (2011α). *Σκηνικό, χαρακτήρες, πλοκή: Διαβάζοντας ένα λογοτεχνικό κείμενο για παιδιά και νέους*. Αθήνα: Ίων.
- Παπαντωνάκης, Γ. & Κωτόπουλος, Τ. (2011β). *Ελληνικής λογοτεχνίας: τα ετεροθαλή. Μελέτες για την παιδική, τη νεανική και τη λογοτεχνία για ενήλικες*. Αθήνα: Ίων.
- Παπαντωνάκης, Γ. & Κωτόπουλος, Τ. (2017). Η πρόσληψη των παραμυθιών των αδελφών Grimm από την ελληνική παιδική λογοτεχνία. Στο: Μ. Μερακλής, Γ. Παπαντωνάκης, Χ. Ζαφειρόπουλος, Μ. Καπλάνογλου και Γ. Κατσαδώρας (επιμ.), *Το παραμύθι από τους αδελφούς Grimm στην εποχή μας: Διάδοση και Μελέτη* (σελ. 535-551). Αθήνα: Gutenberg.
- Πέτροβιτς - Ανδρουτσοπούλου, Λ. (1983). *Μιλώντας για τα παιδικά βιβλία*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Πέτροβιτς - Ανδρουτσοπούλου, Λ. (1990). *Η παιδική λογοτεχνία στην εποχή μας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Πηλαβάκη, Α. (2016). *Σεξισμός: μια αφανής πραγματικότητα*, Επιτροπή ισότητας των φύλων στην Απασχόληση και στην Επαγγελματική Εκπαίδευση. Στο [http://www.eif.gov.cy/mlsi/dl/genderequality.nsf/5A8EA302041882A1C22579BA00371ABC/\\$file/%CE%9C%CE%95%CE%9B%CE%95%CE%A4%CE%97%20%CE%A3%CE%95%CE%9E%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%A5%20%CE%A4%CE%95%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%97%20%CE%9C%CE%95%20%CE%95%CE%9E%CE%A9%CE%A6%CE%A5%CE%9B%CE%9B%CE%9F.pdf](http://www.eif.gov.cy/mlsi/dl/genderequality.nsf/5A8EA302041882A1C22579BA00371ABC/$file/%CE%9C%CE%95%CE%9B%CE%95%CE%A4%CE%97%20%CE%A3%CE%95%CE%9E%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%A5%20%CE%A4%CE%95%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%97%20%CE%9C%CE%95%20%CE%95%CE%9E%CE%A9%CE%A6%CE%A5%CE%9B%CE%9B%CE%9F.pdf) (8-10-2018).
- Πρεβελάκης, Ε (1980-1981). Η Ποσοτική Ιστορία. *Μνημοσύνη* 8, 285-304.
- Ράπτης, Δ. Ε. (2017). Παιδαγωγικά πρότυπα στα παραμύθια των αδελφών Grimm και η λειτουργία τους στη διδακτική πράξη. Στο: Μ. Μερακλής, Γ. Παπαντωνάκης, Χ. Ζαφειρόπουλος, Μ. Καπλάνογλου και Γ. Κατσαδώρας (επιμ.), *Το παραμύθι από τους αδελφούς Grimm στην εποχή μας: Διάδοση και Μελέτη* (σελ. 702-714). Αθήνα: Gutenberg.
- Ριντ, Ε. (1981). *Σεξισμός και Επιστήμη* (μετάφρ. Ν. - Ο. Γκανά). Αθήνα: Θεωρία.
- Σαββίδου, Τ. (1996). Οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών αναφορικά με τη διαφοροποίηση των δύο φύλων. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 86, 35-46.
- Φίλιας, Β. (1991). *Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα : Σύγχρονη Εποχή.

- Χατζηδήμου, Δ. (2002). *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Bandura, A. & Huston, A. (1961). Identification as a process of incidental learning. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63, 311-318.
- Ben - Amos, D. (2017). The brothers Grimm, then and now. Στο: Μ. Μερικλής, Γ. Παπαντωνάκης, Χ. Ζαφειρόπουλος, Μ. Καπλάνογλου και Γ. Κατσαδώρας (επιμ.), *Το παραμύθι από τους αδελφούς Grimm στην εποχή μας: Διάδοση και Μελέτη* (σελ. 83-121). Αθήνα: Gutenberg.
- Bottigheimer, R. (1989). *Grimms Bad Girls and Bold Boys: The Moral and Social Vision of the Tales*. New Haven and London: Yale University Press.
- Chambers, W., Dyer, D., Gilies, A. & Reiss, H., S. (1984). Γερμανική Λογοτεχνία. *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος, Λαρούς, Μπριτάννικα* (μετάφρ. Α. Πανταζοπούλου), τ. 16ος (σελ. 417-426). Αθήνα: Πάπυρος.
- Elias, N. (1997). *Η εξέλιξη του Πολιτισμού*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Frazier, N. & Sadker, M. (1975). *Sexism in school and society*. New York: Harpre and Row.
- Grimm, Jacob (1834). *Reinhart Fuchs*. Berlin: Reimer. Στο <https://archive.org/details/reinhartfuchs03grimgoog/page/n7> (20-1-2019).
- Kamenetsky, C. (1992), *Brothers Grimm and Their Critics: Folktales And The Quest For Meaning* (2nd ed.). Athens : Ohio University Press.
- Kohlberg, A. (1966). A cognitive developmental analysis of children's sex role concepts and attitudes. In E. Maccoby (Ed.), *The development of sex difference*, Stanford: Stanford University Press, 82-173.
- Robert. M. (2006). Εισαγωγή. Στο: Αδελφοί Γκριμμ, *Τα παραμύθια των αδελφών Γκριμμ* (τόμ. 1, μετάφρ. Μ. Αγγελίδου). Αθήνα: Άγρας.
- Rockwell, J. (1974). *Fact in fiction; the use of literature in the systematic study of society*. London: Routledge & K. Paul.
- Shojaei Kawan, C (2017). Once two brothers had a workshop. Στο: Μ. Μερικλής, Γ. Παπαντωνάκης, Χ. Ζαφειρόπουλος, Μ. Καπλάνογλου και Γ. Κατσαδώρας (επιμ.),

- Το παραμύθι από τους αδελφούς Grimm στην εποχή μας: Διάδοση και Μελέτη* (σελ. 122-133). Αθήνα: Gutenberg.
- Turner, J. (1988). *A Theory of Social Interaction*. Stanford California: Polity Press.
- Uther, H.-J. (2017). Επίλογος: Η ιστορία των παραμυθιών για τα παιδιά και το σπίτι. Στο: Μ. Μερρακλής, Γ. Παπαντωνάκης, Χ. Ζαφειρόπουλος, Μ. Καπλάνογλου και Γ. Κατσαδώρας (επιμ.), *Το παραμύθι από τους αδελφούς Grimm στην εποχή μας: Διάδοση και Μελέτη* (σελ. 799-844). Αθήνα: Gutenberg.
- Vaz da Silva, F. (2017). Are the Grimm tales traditional? Στο: Μ. Μερρακλής, Γ. Παπαντωνάκης, Χ. Ζαφειρόπουλος, Μ. Καπλάνογλου και Γ. Κατσαδώρας (επιμ.), *Το παραμύθι από τους αδελφούς Grimm στην εποχή μας: Διάδοση και Μελέτη* (σελ. 134-147). Αθήνα: Gutenberg.
- Walter, T. (2009). *Ιστορία της γερμανικής λογοτεχνίας*. (μετάφρ. Γ. Σερούσιος). Αθήνα: Νίκας / Ελληνική Παιδεία Α.Ε.
- Weber, M. (2006). *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού* (μετάφρ. Μ. Κυπραίος - επιμ. Β. Φίλιας). Αθήνα: Gutenberg.
- Zipes, J. (1988). *The brothers Grimm, from Enchanted Forests to the modern world*. New York and London: Routledge.